

DEĞİŞEN TÜRKİYE'DE
DİN, TOPLUM VE SİYASET

TESEV
YAYINLARI

DEĞİŞEN TÜRKiYE'DE DİN, TOPLUM VE SİYASET

ISBN: 975-8112-80-5

TESEV YAYINLARI

Yayına Hazırlayan: Derya Demirler
Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra
Kapak Tasarım: Bora Tekođul
Basıma Hazırlayan: Myra
Basım Yeri: Sena Ofset, 0212 613 38 46

TESEV

Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Copyright © ARALIK 2006

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vd.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

TESEV bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü İngiltere Başkonsolosluğu'na, Friedrich Ebert Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliđi'ne, Açık Toplum Enstitüsü-Türkiye'ye ve TESEV Yüksek DanıŐma Kurulu'na teşekkür eder.

DEĞİŞEN TÜRKiYE'DE DİN, TOPLUM VE SİYASET

ALİ ÇARKOĞLU – BİNNAZ TOPRAK

KASIM 2006

TESEV
YAYINLARI

Teşekkür

Yazarlar, bu çalışmanın gerçekleşmesinde verdikleri destekten ötürü TESEV'e ve özellikle Demokratikleşme Programı yöneticileri ve çalışanlarına, değerli görüş ve katkılarını aldıkları meslektaşları Timur Kuran'a, yardımlarını esirgemeyen Nazlı Çağın Şahin'e, çalışmanın saha taramasını titizlikle gerçekleştiren, başta Çağlayan Işık ve Ebru Tetik olmak üzere, Frekans Araştırma şirketi çalışanlarına teşekkürlerini sunarlar. Doğal olarak çalışmadaki görüşlerden sadece yazarlar sorumludurlar.

Ali Çarkoğlu-Binnaz Toprak

İçindekiler

Sunuş, 9

Summary, 11

1. Giriş, 15
2. ARAŞTIRMANIN METODU: ÖRNEKLEM SEÇİMİ VE SORU FORMU TASARIMI, 19
  - 2.1. Örneklem Mantığı Üzerine Genel Gözlemler, 19
  - 2.2. 2006 Çalışmasında Kullanılan Örneklem, 20
3. ARAŞTIRMANIN GENEL BULGULARI, 23
  - 3.1. “Türban” Sorunu, 23
  - 3.2. Kimlik Sorunlarına Yaklaşımlar, 27
  - 3.3. “İslamcı-Laik” Ayrışması, 29
  - 3.4. AKP ve AKP İktidarına İlişkin Görüşler, 31
  - 3.5. “İslam ve Terör” Sorunu, 31
4. ÖRNEKLEMİN BELLİ BAŞLI DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ, KİMLİK SORUNLARI VE SİYASİ EĞİLİMLER, 33
  - 4.1. Araştırma Örnekleminin Demografik Özellikleri, 33
    - 4.1.1. Eğitim Durumu, 34
    - 4.1.2. Etnik Köken, 36
    - 4.1.3. Mal Sahipliği ve Gelir Durumu, 36
    - 4.1.4. Sol-Sağ İdeolojik Düzlemdeki Konumlar, 37
    - 4.1.5. Alevi Köken, 37
  - 4.2. Türk Seçmeni ve Etnik Dinsel Kimlik, 39
5. ARAŞTIRMANIN PENCERESİNDEN TÜRKİYE’DE DİN, TOPLUM VE SİYASET İLİŞKİLERİ, 44
  - 5.1. Türkiye’nin Gündemi, 44
  - 5.2. Toplumsal Hoşgörü, 46
  - 5.3. Demokratik Değerler, 51
  - 5.4. Dinlerarası İlişkiler ve Hoşgörü, 52
  - 5.5. Mecburi Din Dersi Eğitimi, 54
  - 5.6. İş, Zenginlik ve Din, 56
  - 5.7. Başörtüsü, Yemeni, Türban ve Çarşaf, 58
    - 5.7.1. Örtünen Kadınların Yaşam Tecrübeleri, 64
    - 5.7.2. Evlilik ve Örtünme, 67
    - 5.7.3. Örtünen ve Örtünmeyen Kadınların İlişkileri, 70
    - 5.7.4. Türban Hakkında Değerlendirmeler, 71
  - 5.8. Köktendincilik Yükseliyor mu?, 73
  - 5.9. Ordunun Siyaset ve “İrtica” Tehdidi Karşısındaki Rolü, 77
  - 5.10. Din temelli muhafazakarlık artıyor mu?, 79
  - 5.11. Din ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin İktidardaki Performansının Değerlendirilmesi, 81
  - 5.12. Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 91
  - 5.13. İntihar Saldırıları ve Terörizm, 92

GENEL SONUÇLAR, 94

Yazar Özgeçmişleri, 98

TABLULAR

- 2.1. Kayıtlı seçmen sayılarına göre TÜİK 12 bölgeye düşen örneklem dağılımı, 20
- 2.2. Örneklemin bölgelerden seçilmiş illere dağılımı, 22
- 4.1. Örneklemin demografik özellikleri, 35
- 4.2. Yaş grupları, 35
- 4.3. Eğitim durumu, 36
- 4.4. Kürt etnik köken, 37
- 4.5. Zaman içinde değişen Kürtçe kullanımı, 37
- 4.6. Mal sahipliği durumu, 38
- 4.7. Mal sahipliği endeksi ve kümeleri, 38
- 4.8. Gelir grupları, 39
- 4.9. Sol-sağ gruplar (0-10 Cetveli Üzerindeki Konumlar), 39
- 4.10. Alevi köken, 40
- 4.11. Kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlıkları, 41
- 4.12. Kendi değerlendirmelerine göre dindarlık ve İslamcı-Laik ayrımı, 42
- 4.13. Sorulduğunda kendinizi önce Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız? -1-, 45
- 4.13. Sorulduğunda kendinizi önce Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız? -2-, 46
- 5.1. Sizce Türkiye'nin en önemli sorunu nedir söyler misiniz? Peki, ikinci en önemli sorunu nedir?, 48
- 5.2. Hangisinin öncelikle çözülmesi gerektiğini düşünüyorsunuz, 49
- 5.3. Sizce sayacaklarımdan hangisi hükümetin öncelikle uygulamaya geçirmesi gereken bir politikadır, 49
- 5.4. Tolerans kümeleri, 51
- 5.5. Temel değişkenler ve tolerans kümeleri -1-, 52
- 5.5. Temel değişkenler ve tolerans kümeleri -2-, 53
- 5.6. Hz. Muhammed'in bir Danimarka gazetesindeki karikatürlerinin İslam dünyasının tüm itirazlarına rağmen, yayınına devam edilmesini demokrasi ve düşünce özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucu olarak görür müsünüz?, 54
- 5.7. Çocukların evliliklerinde gayrimüslim ve başka mezhepten olanlara itiraz, 57
- 5.8. Kızımın veya oğlumun başka bir mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım – Bağımsız Değişkenler -1-, 57
- 5.8. Kızımın veya oğlumun başka bir mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım – Bağımsız Değişkenler -2-, 58
- 5.9. Kudüs hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar, hem de Yahudiler için kutsal bir şehirdir. Kudüs'ün yönetiminin sizce aşağıda sayacaklarımdan hangisinde olması gerekir?, 59
- 5.10. Din Dersi Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri Hakkında Değerlendirmeler, 60
- 5.11. İmam Hatip Liselilerin bazı fakültelere girmelerini sakıncalı bulduğunuzu söylediniz. Bunlar hangi fakültelerdir?, 61
- 5.12. İş, zenginlik ve din, 62
- 5.13. Kadınlar sokağa çıkarken başlarını örtüyorlar mı, örtüyorlarsa nasıl örtüyorlar?, 64
- 5.14. Sizce son 10 yılda başını örten kadınların sayısında artma oldu mu?, 65
- 5.15. Eğer üniversite çağında türban takan, tesettürlü bir kızınız varsa, ya da olsaydı, onun üniversiteye devam edebilmek için başını açmasını onaylar mıydınız?, 67
- 5.16. Niye örtünüyorlar? -1-, 68
- 5.16. Niye örtünüyorlar? -2-, 69
- 5.17. Başınızı örtme nedenleriniz öncelikle aşağıdakilerden hangisi?, 70
- 5.18. Çevreniz başını açacak olsa siz ne yapardınız?, 70
- 5.19. Örtünen kadınlar rahatsız ediliyorlar mı?, 71
- 5.20. Örtülü ve açık kadınların yaşam tecrübeleri, 71
- 5.21. Örtünme durumuna göre yaşam tecrübeleri-1-, 72
- 5.21. Örtünme durumuna göre yaşam tecrübeleri-2-, 73
- 5.22. Nasıl bir evlilik?, 73
- 5.23. Nasıl bir evlilik – Çapraz çözümlenme- -1-, 74
- 5.23. Nasıl bir evlilik – Çapraz çözümlenme- -2-, 75
- 5.24. Örtünen ve örtünmeyen kadınların ilişkileri: Şimdi sayacaklarım arasında ÇARŞAF, YEMENİ/BAŞÖRTÜSÜ ve

TÜRBAN takanları veya BAŞI AÇIK OLANLARI lütfen söyler misiniz? , 77

- 5.25. Türban hakkında değerlendirmeler, 77
- 5.26. Türban, başörtüsü ve benzer şekilde örtünen kadınlar örtünmeyenlere göre daha namusludurlar – Çapraz analiz sonuçları , 78
- 5.27. Türban yasağı kalksa hangi durumdan rahatsız olur?, 79
- 5.28. Kimileri son 10-15 yılda Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir, siz bu görüşe katılıyor musunuz?, 80
- 5.29. Kimileri son 10-15 yılda Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir, siz bu görüşe katılıyor musunuz?, 81
- 5.30. son 10-15 yılda Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini düşünmeniz öncelikli nedeni nedir?, 81
- 5.31. Sizce Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı?, 81
- 5.32. Peki, sizce Türkiye’de laiklik tehdit altında mıdır?, 83
- 5.33. Ordunun Türkiye siyasetindeki rolü, 84
- 5.34. Ordunun Türkiye siyasetindeki rolü, 85
- 5.35. Din temelli muhafazakarlık ölçütü olarak tutumlar, 87
- 5.36. Yabancılara karşı şüpheli tutumlar, 88
- 5.37. İslam’da reform, 88
- 5.38. Oy verirken hangi etmenler ne derece önemli? – Faktör Analizi Sonuçları- , 90
- 5.39. Oy verirken önemli konular –Çapraz çözümleme 1 – , 91
- 5.39. Oy verirken önemli konular –Çapraz çözümleme 2 – , 92
- 5.40. Türban (başörtüsü) sorununu çözmek konusunda AKP politikaları tatmin edici mi? – Çapraz çözümler- , 95
- 5.41. AKP demokrasiye inanan bir partidir
- 5.42. İbadet özgürlüğü ve dindarlar üzerinde algılanan baskı
- 5.43. AKP’nin iktidarda olduğu dönemi 2002 seçimlerinden önceki DPS-MHP-ANAP koalisyon hükümeti dönemiyle verilen açılardan karşılaştırır mısınız?
- 5.44. Cumhurbaşkanının sahip olması gereken özellikler
- 5.45. İntihar saldırıları, terörizm ve İslami hareket

ŞEKİLLER

- 4.1. Türkiye’de “İslamcı” ve “Laiklerden” bahsedildiğini sık sık duyuyoruz...Siz Kendinizi bu cetvelin neresine yerleştirdiniz?, 41
- 4.2. Sorulduğunda Kendinizi önce Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız?, 43
- 5.1. Her biri için komşunuz olmasına itiraz edip etmeyeceğinizi söyler misiniz?, 51
- 5.2. Hoşgörüsüzlük endeksi, 51
- 5.3. Demokratik değerler, 55
- 5.4. Demokratik değerler ve toleranssızlık, 56
- 5.5. Türkiye’de Şeriat’a dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?, 82
- 5.6. Seçimlerde bir partiye oy verirken hangi etmenler, ne derece rol oynar?, 90
- 5.7. AKP İktidarında değişim oldu mu? Olduysa iyiye doğru mu oldu, kötüye doğru mu?, 93
- 5.8. AKP politikaları ne derece tatmin edici?, 93
- 5.9. AKP hakkında değerlendirmeler, 96

Sunuş

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte modernleşmeyi ulusal bir misyon olarak tanımlayan Türkiye'nin en önemli handikapı çağdaşlığı değişmeyen kalıplar içinden algılaması oldu. Hâlâ süregelen bu anlayış, modernliğe uygun olmadığı düşünülen var olma hallerini kamusal alanın dışına iterken devletle toplum arasındaki mesafeyi de açtı.

Böylece farklı yaşam biçimlerinin ayrı birer cemaat olarak şekillendiği, bu cemaatler arasında kaçınılmaz bir yabancılaşmanın sürekli beslendiği bir toplum haline gelindi. Bir hakemlik kurumu olması gereken laiklik ise, dindarlığın hukuksal bağlamda devlet tarafından tanımlanmasıyla sonuçlandı.

Bu durumun en vahim sonucu bizimkine benzemeyen yaşam biçimlerinin birer şablona indirgenerek çoğu zaman kolaylıkla "çağdışı" olarak mahkûm edilebilmesiydi. Böylece toplumun farklı kesimlerinin birbirini tanıma ve anlama imkânı daralırken, kamusal alan bir çatışma ortamı olarak görülmeye başlanmıştı.

Söz konusu tehlikeyi farkederek TESEV,1999 yılında dindarları anlamaya yönelik ilk saha çalışmasını kamuoyuna sundu. Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak tarafından yürütülen araştırma birçok önyargının kırılmasına önyak olurken, dinle siyaset arasındaki bağlantıyı gerçek boyutuyla ortaya koymaktaydı.

O çalışmadan 7 yıl sonra TESEV aynı akademisyenlerle aynı konuya bir kez daha el atıyor. Şimdi karşımızda daha farklı bir Türkiye var. Kimliklerin özgüven kazandığı, katılımcılığın vazgeçilmez bir vatandaşlık hakkı olduğuna inanılan bir zihni atmosferde yaşıyoruz. Türkiye toplumunun bu açılımlar karşısında nerede durduğu, dini ve dindarlığı nasıl algıladığı, inanç ile değerler arasında nasıl bağlar kurduğu muhakkak ki günümüzün demokratik ihtiyaçları açısından hayati önem taşıyor.

Elinizdeki çalışmanın kendimizi tanıma, önyargılarımızla yüzleşme ve bize benzemeyen hayat tarzlarını anlama açısından getirdiği katkıların, Türkiye'nin ihtiyacı olan toplumsal barışa da hizmet edeceğini umuyoruz.

Etyen Mahçupyan
TESEV Demokratikleşme Programı

Summary

This research is a follow-up of a study we conducted in 1999 about religion, society and politics in Turkey. The 1999 study, also supported by TESEV, was based on a survey of the voting-age Turkish population that used a nation-wide representative sample. In the seven years between 1999 and 2006, Turkey underwent important changes. The most significant of such changes was the recovery from economic crisis that peaked in February 2001, resulting in massive unemployment and high rates of inflation. During the last two years, the economy has shown high rates of growth and inflation has been reduced from rates in excess of 50% to less than 10. At the same time, a one-party government came to power in 2002 for the first time in decades which put an end to unstable coalition governments. Between 1999-2002 and thereafter, a series of reform packages that aimed to comply with EU's Copenhagen criteria moved Turkish democracy towards greater consolidation. As a result, Turkey started membership negotiations with the EU at the end of 2005.

Despite these positive changes, at the time we conducted this study in May 2006, there were already signs of an increasing polarization between what one might call the "secularists" versus the "Islamists." The fact that the governing party, AKP, has its roots in the Islamist Milli Görüş movement made it suspect in the eyes of both the military as well as the secular establishment. Although this polarization has increased since May 2006, we nevertheless felt that its level was not as high as it had been in 1999 when the now-banned Refah party had divided the country into two camps. Hence, what we wanted to find out in this study were the changes in the attitudes and preferences of the Turkish public concerning secularism, Islam, and politics.

One of the major findings of our study is that religiosity is increasing in Turkey. Between 1999 and 2006 the percentage of people who consider themselves "very religious" as well as those who define their identity primarily as Muslim has increased from 6% to 13%, and from 36% to 46%, respectively. Although the percentage of people who approve of religious parties has also increased, this cannot lead to the conclusion that the support for a secular system is on the decline. Both our 1999 and 2006 surveys show that the Turkish people do not perceive secularism to be under threat and do not think that there is a real possibility of a Shari'ah-based religious regime in Turkey. Moreover, there is no finding in our study that indicates a rising support for a religious state. On the contrary, when specifically asked if they are in favor of a Shari'ah state, those who are in favor has declined from 21% in 1999 down to 9% in 2006.

Nevertheless, there is also significant tension around the issue of secularism or laicism in the country. When asked to place themselves on a hypothetical continuum that has Islamists on one side as opposed to the secularists, 20% placed themselves closer to the secularist end while 49% placed themselves closer to the Islamist side leaving about 23% in the middle. Evaluating the recent political developments in the country, about 32% indicated that religious fundamentalism that is supportive of a religious state is on the rise while 23% thought that there is a major threat to secularism in the country. Cross tabular analysis suggests that a bi-polar distribution defines these evaluations. Those who are relatively well-off, better educated and live in urban areas tend to be on the secularist end.

On the other hand, reactions to strict secularist policies have also declined. Those who indicate that religious people are subject to state repression declined significantly from about 43% to 17%. However, the findings show that 8 to 11% secularists too depending on the question asked perceive that religious people threaten their life styles. These findings show that the kind of tension mentioned above is similarly felt in the daily lives of the common people.

Related to above, 77% of the Turkish people believe that democracy is the best form of government and that secularism can be protected by democratic means (54%). The military is not given a primary and indispensable role for this task. Nevertheless, the military is seen to have a special role and the view that the military can criticize civilian governments

is supported by 59%. In all these evaluations, about 20 to 25 percent of the respondents seem to give support to military intervention in the affairs of civilian governments. It is worthy of note that those who are critical of the role of the military in Turkish politics and thus support full control of the executive branch by civilians are densely found not among the conservative, religious masses of lower socio-economic status but rather among the left-leaning, socio-economically better off and well-educated groups. Those of Kurdish descent distance themselves most from supporting any role to the military in politics.

There is very little support among the respondents for terrorist activities even under conditions of resistance to an occupying military force. Suicide bombers against occupiers or against civilians are equally condemned. Even when specific references to Iraqi resistance forces or to Palestinians are given, this finding does not change although it is widely known that the Turkish public is sympathetic to the cause of both these groups. 81% of Turkish voters think that such violence is contrary to the teachings of Islam.

In accordance with rising religiosity, we also observe rising tension between the Sunni and Alevi groups. Support for inter-sectarian marriages are opposed at a significantly higher level compared to seven years ago. Equally importantly, Alevi and Sunnis remain at opposing positions on all significant policy issues. Alevi preferences are closer to positions taken by voters who are relatively better educated, have higher socio-economic status, ideologically lean towards the left, do not consider themselves to be very religious, and define themselves as secularist.

Another important observation is that a multi-cultural and pluralist democratic understanding is not well-rooted. Issues of importance to citizens of Sunni Muslim faith and ethnic Turkish background, such as İmam Hatip High Schools or the turban ban in universities, are evaluated as part of basic human rights but when asked about issues of relevance to Alevi, non-Muslim Turkish citizens or citizens of Kurdish origin, the same sensitivity to their basic rights is not expressed. Sensitivity to any kind of minority rights is severely lacking. Such an overall attitudinal background provides ample ground for hampering the reforms that aim to consolidate democratic rule of law in the country.

In tune with this sectarian and parochial approach to basic rights, one could also talk about an underlying conception of “us” vs. “the other”. Such a distinction between citizens of different religious beliefs or cultural and ethnic backgrounds is a reflection of an inward-looking general outlook in Turkish society and provides the most important basis for resistance to developing a multi-cultural and tolerant political milieu in the country. “Us” in this context refers to Turk-Muslim-Sunni and “the other” refers to Kurd-Alevi-non-Muslim. Such a perspective creates a distorted view of the outside world wherein only citizens of Muslim countries are seen as friends and many of Turkey’s long-time allies in the international arena or neighboring countries are ranked low. Not surprisingly, restrictions on Christian missionary activities and Jewish business interests are approved. Such an attitudinal background provides fertile ground for xenophobia and there exists a rising Muslim communitarian approach to business activities.

Another important finding of our research is that there is a gap between commonly held views about women’s covering and reality. Public impressions to the contrary, the percentage of women who cover is not on the increase but is in fact declining. The covering of women is also not a priority issue for the layman. Economic issues top the mass public agenda and only when posed as part of identity issues against the rights of Alevi and Kurdish minorities does women’s covering seem to rise above these. Uncovered women are more likely to be found among the urban, relatively better off and better educated segments with a left ideological leaning. As income increases the likelihood of being covered in one way or another declines significantly. Veil is increasingly marginalized (those who veil are only 1% of the population) and does not seem to exist among the younger generation.

Covered women argue that the most important reason why they cover is because Islam demands it. Neither parental nor spouse pressure nor yet identity issues are given as reasons for covering. Covering as a sign of participation in a political movement, often argued as a major reason for covering by secularists, is also not perceived as such by these women. Nevertheless, covered women admit that they would be pressured primarily by their close relatives to cover up if they were to remove their head cover. Yet, when asked if they would remove their head cover in case most women around them were to do the same, nearly all say that they would not.

Slightly more than two thirds of our sample is supportive of lifting the turban ban in universities and public employment. Although the level of support has declined since 1999, the majority still express that they would not feel “uneasy” about, for example, a covered judge or a covered primary school teacher.

A significant finding that surfaces at all critical junctures in our research is that Turkish society has a clear dual structure. Similar to arguments about a “center-periphery” cleavage, we found that two clearly distinguishable groups oppose one another on almost all important issues. On the one side, we have urban dwellers of better socio-economic status

and education who do not feel bound by Sunni religious belief system. On the other side, we have religiously devout people of lower education and socio-economic status who feel closer to the Islamists rather than the secularists. These distinct groups would seem to get closer to one another with urbanization, economic development, and modernization. However, given that these cleavages have deepened over the last century despite remarkable economic development and urbanization, it may be unrealistic to assume that economic growth and urbanization, on their own, will automatically lead to the closing of the gap between these two groups. In other words, the peculiar kind of economic development and urbanization that would foster such rapprochement between the two ends of this cleavage needs to be diagnosed and implemented.

We would like to emphasize that many of the issues that define the deepening of this cleavage revolves around educational policy. All research that we know of indicates that additional years spent in school not only increases the likelihood of support for liberal democratic values but also integrates individuals to a larger commonly- held view of a multi-cultural national identity. Increased resources and attention to the content of the curriculum is key to further human capital development as well as deepening of the roots of a democratic system in the country.

1. Giriş

Türkiye’de toplumsal yaşam hızlı bir dönüşüm içerisindedir. Temelleri 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun Batılılaşma hareketinde olan, gerek ekonomik, gerek sosyal alanda birbirini besleyen değişimler kendi iç çelişkilerini de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye’de Batı yanlısı dönüşümün giderek hız kazanması çelişkileri keskinleştirmiş, Batı tarzı modernleşmenin taraftarları ile buna karşı oluşan tepkisel hareketler arasında günümüze kadar sarkan bir mücadeleyi başlatmıştır. Laiklik ve irtica temaları etrafında şekillenen bu mücadele Cumhuriyet tarihi boyunca kesintisiz sürmüş, kuruluş yıllarından itibaren Cumhuriyet kendisini sürekli din temelli reaksiyoner bir tehdit altında hissetmiştir.

Algılanan tehdit çok partili demokrasiye geçişle giderek siyasal söyleme hâkim olmaya başlamış, 1950-60 arası iktidardaki Demokrat Parti (DP) ile Cumhuriyet’in kurucu elitlerinin partisi olan ancak bu dönemde muhalefette kalan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki mücadelenin temelini oluşturmuştur. 1960-80 arasında siyasetin sağ-sol eksenine kayması laiklik söylemini geri plana itmiş, hatta 1973’te CHP’nin, o günkü söyleminde fakirliğe verdiği önemle diğer partilere göre sola daha yakın gözüken Milli Selamet Partisi (MSP)’yle koalisyon kurmasına yol açmış ise de, 1980 sonrasında ortaya çıkan tabloda laiklik sorunu yeniden gündeme oturmuştur. Necmettin Erbakan liderliğinde 1970’ten itibaren gelişen Milli Görüş hareketi 1980 darbesi sonrasında Refah Partisi (RP) etrafında örgütlenmiş, 1994 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah, Türkiye siyasetinde ilk kez İslam referanslı bir partiyi sisteminin en büyük partisi haline getirmiştir.

Seçmen tercihlerinde yükselen Milli Selamet/Milli Görüş geleneği ülkede siyasal İslamın yeniden tehdit olarak algılanması sürecine hız katmıştır. 1970’li yıllarda marjinal bir kesimden destek bulan MSP’nin devamı niteliğindeki RP, etkin bir parti örgütlenmesiyle, kentli alt sınıflar gözünde çekiciliğini kaybetmiş sol hareketin bıraktığı boşluğu doldurmuştur. Geleneksel olarak küçük Anadolu çevre cemaatlerinden destek bulan bu hareket, kentlileşen seçmen tabanı ile birlikte merkez sermayesine karşı gelişen bir çevre sermaye kesiminden de destek bulmuş ve İslami imgelerle muhafazakâr bir ahlaki çerçeve etrafında birleşmiş görünen bir “karşı-elit”i ortaya çıkarmıştır. Şerif Mardin’in terminolojisi ile bu değişim, “çevrenin” marjinal İslamî akımlarının “merkezin” kontrolü altındaki kamusal yaşama daha yoğun bir şekilde katılımını sağlamıştır.

1995 seçiminin ardından kurulan koalisyon hükümetinde büyük ortak olarak yer alan RP’nin icraatları süresince ülkede siyasi kutuplaşma ciddi şekilde artmıştır. Bu kutuplaşma sonunda ülkeyi “28 Şubat” sürecine sürüklemiş, Anayasa Mahkemesi’nce kapatılan RP yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) de kapatılınca hareket ikiye bölünmüş, Milli Görüş etrafında birleşmiş kadrolar Saadet Partisi (SP)’nde yer alırken, “yenilikçiler” diye adlandırılan kadrolarla kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir. Necmettin Erbakan önderliğinde 1970 yılında kurulan ancak bir yıl sonra Anayasa Mahkemesi’nce kapatılan Milli Nizam Partisi’nden (MNP) bu yana kurulmuş olan ve Milli Görüş hareketini, Erbakan’ın deyimiyle, “Batı klubü” temsilcileri olarak gördüğü diğer partilerden ayıran İslamî temelli partilerden farklı olarak AKP, gerek programını gerekse politikalarını Türkiye’nin Batı ile bütünleşmesi üzerine oturtmuştur. Liderlerinin “muhafazakâr demokrat” olarak tanımladığı AKP, İslami geleneklere bağlı, bu bağlamda muhafazakâr değerleri savunan, ancak 19. yüzyıldan bu yana Türkiye’yi ikiye bölmüş olan “Batı tarzı modernleşme-İslami geçmişe dönüş” diye adlandırılabilir karşıtlıkta Batı modernitesi yönünde ağırlığını koymuş olan bir parti görünümündedir.

Aşağıda belirttiğimiz gibi bu çalışma, Türkiye’nin geçirdiği dönüşümlere paralel olarak Siyasal İslam’ın da dönüşümüne tanık olduğumuz bir zaman kesitinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)’nin desteğiyle Mayıs 2006 tarihinde Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip bir örnekleme ülke çapında yürüttüğümüz ankete dayalı bu çalışma, Şubat 1999 tarihinde, gene TESEV’in desteğiyle, birlikte tasarlayıp sonuçlarını kamuoyuna açıkladığımız araştırmamızın¹ devamı niteliğindedir. Refahiyol (Refah ve Doğru Yol partileri koalisyonu) hükümetinin

1 Ali Çarçoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000.

dağılmasından kısa süre sonra ve Mart 1999 seçimlerinin hemen öncesinde yürüttüğümüz ilk çalışmamız kamuoyunda büyük ilgi görmüş, o dönemde gittikçe keskinleşen “Laik-İslamcı” çatışmasının toplumsal temelde karşılık bulmadığını göstermişti.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de çok tartışılmış olan “İslam faktörü” ve bunun laik düzene karşı ciddi bir tehdit oluşturduğu savı 1999 çalışmamızın sonuçlarını açıkladığımız tarihte genelde izlenimlere dayanmakta ve bu konuda gerçekleştirilmiş ciddi bir araştırma bulunmamakta idi. Bir “ilk” olarak kamuoyuna sunduğumuz çalışmamız, halkın büyük çoğunluğunun dindar olduğunu, ancak bu dindarlığın farklı yaşam tarzlarını seçmiş kişilere karşı büyük bir hoşgörü içerdiğini, aynı zamanda Cumhuriyet reformlarına sahip çıktığını, bu reformların ülkeyi ileriye götürmüş olduğuna inanıldığını, Türkiye’de bir şeriat özlemi olmadığını, dinin siyasal projelere alet edilmesine sıcak bakılmadığını, bu bağlamda dini temellere dayalı partiler istenmediğini ve ne devletin dine ne de dinin devlete karışmasının hoş karşılanmadığını ortaya koymuştu. Örneğin, Türkiye halkının %85’i, bir kadının Allah’a ve Hz. Muhammed’e inanıyorsa başını örtmese bile Müslüman addedileceği görüşünü kabul ediyor, ama aynı zamanda %75’i üniversite öğrencilerinin istedikleri takdirde başlarını örtmelerine izin verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Buna karşılık, Refah Partisi’nin “türban” politikasını destekleyenler çok daha düşük bir oranla %46’ydı.

Refah Partisi hakkında 1999’da sorduğumuz sorulara verilen yanıtlar, Türkiye halkının o dönemde “İslamcı-Laik” diye ikiye bölünmüşlüğüne bir göstergesi niteliğindedir. Örneğin, Refah Partisi’nin halkı “inanmayanlar-inananlar” diye ikiye bölmüş olduğunu düşünenler ve bu fikre karşı çıkanlar sırasıyla %37 ve %40 ile neredeyse birbirine eşitti. Aynı şekilde, halkın %37’si Refah Partisi’nin kapatılmasını onaylıyor, %39’u ise karşı çıkıyordu. Bu tür bir gerginliğin halk nezdinde tasvip görmediğinin en önemli kanıtı ise, Türk parti sistemi içinde din temelli partiler olmaması gerektiğini savunanların %61 ile halkın büyük çoğunluğundan oluşması, tersini düşünenlerin oranının o dönemde Refah Partisi’nin oyuyla orantılı olarak %25’te kalmasıydı. Genelinde, Türkiye yetişkin nüfusunun %79’u Cumhuriyet reformlarının ülkeyi ileri götürdüğüne inanıyor, bu görüşün aksini düşünenler, konu hakkında fikri olmadığını belirtenler oranlardan çıkarıldığında, %8 ile çok küçük bir azınlığı temsil ediyordu.

Refah Partisi kapatıldıktan sonra Siyasal İslam’ın geçirdiği dönüşüm, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 seçimleri ertesinde izlediği politikalar, “zina krizi”, “türban sorunu” gibi laik çevrelerin hassas oldukları konularda nihai olarak sergilediği uzlaşmacı tutum ve Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşmesi için harcadığı ciddi çaba Türkiye’de 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren tırmanan, 1990’lı yıllarda doruğuna ulaşan laiklik etrafındaki gerginliği büyük ölçüde azaltmıştı. Demokrasiye ve liberal değerlere sadece kendi yandaşlarının sorunları açısından yaklaşan, farklı kesimlerinin hakları ihlal edildiğinde umarsamaz görünen, dolayısıyla demokrasi konusunda “takiyye” yaptığına inanılan Refah Partisi’ne kıyasla, AKP liberal demokrasiyi içine sindirmiş bir parti görünümü arz ediyordu.

Bu çalışmamızın amacı, ilk çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz 1999 yılından bu yana geçen 7 yıl içinde Türkiye halkının bu konulardaki görüşlerinde değişiklik olup olmadığını ve kamuoyunun gündemine giren yeni bazı konularda ne düşündüğünü araştırmaktır. Bu 7 yıl içinde Türkiye’de önemli değişimler gerçekleşti. 1990’lı yıllarda süreklilik kazanmış ekonomik krizlerin yerine istikrarlı ve büyüyen bir ekonomik yapı oluştu. Türkiye ekonomisinde 1980’den itibaren ilk defa enflasyon rakamları araştırmamızı yaptığımız Mayıs 2006 tarihinde tek haneye düştü. Gene ilk defa, bir kaç on yıldır Türkiye’yi yöneten koalisyon hükümetleri yerine seçimlerde yeterli çoğunluğu almış ve dolayısıyla siyasal istikrarı daha rahatlıkla sağlayabilecek bir tek parti hükümeti kuruldu. Gerek 1999-2002 arası ülkeyi yöneten iktidarların gerekse 2002 sonrası AKP iktidarının politikaları sonucunda Türk demokrasisini liberalleştirme ve sivilleştirme yönünde önemli yasal değişiklikler yapıldı. Türkiye’nin AB’ye üyeliği Aralık 2005’te alınan müzakerelere başlama kararıyla ciddi bir olasılık kazandı.

Ancak çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz Mayıs 2006’da, Türkiye’de gerçekleşen bu değişimler bazı toplumsal kesimlerin tepkisine de neden olmaya başlamıştı. AB’ye uyum sürecinde gündeme gelen ve özellikle Kürt ve Alevi vatandaşlar etrafında alevlenen kimlik politikaları, azınlıklar sorunu, Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye’nin yeni bir strateji benimsemesi, çeşitli Avrupa ülkelerinde dile getirilen “soykırım” iddiaları ve Ortadoğu’daki gelişmeler, hem “sol” hem de “sağ” çevrelerde ulusal bağımsızlığın kaybedildiği ve ülkenin bölüneceği korkularına yol açmıştı. Bu bağlamda, Türkiye’nin yabancıların istilasına yeniden açık olduğu, Sevr Antlaşması şartlarının tekrar yürürlüğe konmaya çalışıldığı, yabancı misyon faaliyetleri kanalıyla halkın Hıristiyanlaştırılacağı v.b. tezler ileri sürülmekteydi. Türk ekonomisinin dünya pazarlarına açılımı yeni bir emperyalizm çerçevesinde değerlendirilmeye, Türkiye’deki yabancı yatırımları ve emlak alımları sorgulanmaya başlamıştı. Eylül-Ekim 2006’dan itibaren devletin en üst kademelerinden dile getirilen ve yeniden alevlenen “irtica” tartışması çalışmanın yürütüldüğü tarihte günümüzdeki ivediliğiyle henüz gündemde olmasa da, özellikle “kadrolaşma”, türban ve cumhurbaşkanlığı seçimi konularında dile getirilen kaygılar yeni bir laiklik krizinin de habercisiydi. Ancak, laik çevrelerin AKP iktidarına şüpheli yaklaşımı devam etse de, Türkiye’deki “Laik-İslamcı” gerginliğinin çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz Mayıs 2006 tarihinde 1990’lı yıllara göre çok daha yumuşadığı

gözlemleniyordu. Diğer taraftan, AB sürecinin başarıyla tamamlanmasını önemseyen çevrelerde, AKP iktidarının bu konuya 2005 öncesi verdiği önemi kaybettiği, AB yasalarına uyum sürecini yavaşlattığı kaygıları belirtmeye başlamıştı.

Araştırmamızı, bu ve benzeri tartışmaların giderek hız kazandığı bir dönemde gerçekleştirdik. İlk araştırmayı yürüttüğümüz Şubat 1999 tarihinden Mayıs 2006 tarihine kadar Türkiye'nin geçirdiği değişimlerin ve bu değişimlere paralel olarak oluşan toplumsal tepkilerin ışığında, Türkiye halkının bu konularda ne düşündüğünü saptamaya çalıştık. Anket cetvelimizde, yukarıda değindiğimiz konuların çoğu hakkında soru mevcuttu. Amacımız, tek tek gözlemcilerin kendi dünya görüşleri etrafında şekillenen izlenimleri yerine, halkın bu konularda neler düşündüğünü doğrudan onlara soran ve çıkan sonuçları istatistiki analizlere tabi tutarak yorumlayan bir çalışma ortaya koymak ve kamuoyunun tartışmasına sunmaktır.

Daha önceki çalışmamızda olduğu gibi burada da nihai amacımız, değişik çevrelerin kamuoyuna gerçekmiş gibi sunduğu izlenimler yerine verilere dayalı bir tartışmanın ülkenin sorunlarını çözme sürecinde kamuoyundaki çeşitli görüşlere ışık tutmasıdır.

Kuşkusuz, ankete dayalı tüm çalışmalarda olduğu gibi, bizim çalışmamız da, ülke çapında genel eğilimleri tespit etmeye yöneliktir. Bu genel eğilimlerin dışında, çeşitli toplum katmanlarının görüşleri, inançları, korkuları, endişeleri vb. duyguları ancak derinlemesine söyleşilerle saptanabilir. Araştırmamız seçmen niteliğine sahip tüm vatandaşları hedeflerken, kurumsal konuları, iktisadi etkileri ya da görüş önderliği rolleriyle toplumda güç sahibi olan bazı grupları ancak seçmen nüfus içerisindeki paylarıyla orantılı olarak içerebilmektedir. Bu grupların temsilcilerinin örneklemimiz içindeki sayıları yaklaşık olarak toplum içindeki nüfus paylarıyla orantılı olduğundan bazıları için örneklem rakamları oldukça küçüktür. Dolayısıyla, örneklemimizin alt kümeleri hakkında bir genelleme yapmak bu açıdan daha zor, hatta genel nüfusta çok küçük olan bazı gruplar için imkânsızdır. Örneğin, Türkiye'nin seçmen nüfusundaki kadın-erkek oranı örneklemimizde de yaklaşık %50-50 paya sahiptir. Ancak erkek seçmenler ve kadın seçmenlerin örneklem büyüklükleri her biri için toplam örneklemimizin yarısı kadar olduğundan, bu iki grup hakkında söyleyebileceklerimizin istatistiki güvenilirliği tüm örneklem güvenilirliğinden daha düşüktür. Benzer şekilde, Kürt kökenli, ya da "x" partisi seçmenleri, ya da Alevi vatandaşlar tüm örneklem sadece birer alt kümesini oluşturduklarından her biri için söyleyebileceklerimizin güvenilirliği tüm örneklem güvenilirliğinden daha düşük olacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, anket çalışmaları herhangi bir konuda derinlemesine soruların sorulmasına ve bunların her birinin nüansları hakkında devam niteliğinde sorgulama yapılmasına müsait değildir. Ülke çapında yapılan anketler genel nüfusa yönelik olduğundan toplumsal grupların görüşlerini derinlemesine inceleyemez. Ancak çeşitli sorulara verilen yanıtlar kişilerin diğer özellikleriyle karşılaştırılıp istatistiki olarak gruplar hakkında da bize ipuçları verebilir. Anket çalışmalarında görüşülen kişinin verdiği cevaplara bağlı olarak yapılabilecek değişik sorgulamalar oldukça kısıtlıdır. Hele hele bu cevapları verirken kullanılan nüanslar üzerine gidip kişilerin hissiyat ve haletiruhiyelerine ışık tutacak karşılıklı soru-cevaplar temelinde bir değerlendirme mümkün değildir. Anket çalışmalarında görüşülen kişi edilgen bir cevap verici konumundadır ve görüşmeyi yürüten kişi ile mümkün olduğunca az karşılıklı soru-cevap ilişkisine girmesine gayret gösterilir. Bu amaçla soruların olabildiğince anlaşılır olması ve görüşmeci tarafından görüşülen kişinin sorularına cevaben mümkün olduğunca az açıklama gerektirmesine çalışılır.

Bu tür bir anket çalışması kanalıyla, örneğin, türban konusunda üniversitelerde süregelen yasağa destek verenlerin genç ya da yaşlı nüfusa mı dahil olduğu, bu kişilerin cinsiyet-yerleşim birimi-oy verme davranışı- etnik/dini kökeni vb. açılardan ne gibi bir dağılım gösterdiği istatistikselsel metodlarla saptanabilir. Çalışmamızda bu tür saptamalara yer verilmiştir. Ancak bu saptamalar herkesçe aynı şekilde anlaşıldığı varsayılan, bu amaca yönelik tasarlanmış sorularla ve bunlara verilen çoktan seçmeli, yani kapalı uçlu cevaplarla yapılır. Bu tür bir çalışmada kişilerin hislerinin, değerlendirmelerinin birbiriyle karşılaştırılabilir olduğu varsayılan, bu amaca ulaşmayı hedefleyen basit çerçeveler içerisinde sorgulamalar yapılır. Her kişisel tecrübenin rengini, hissiyatını ayrıntılarıyla ortaya koyacak bir karşılıklı tartışma ortamında veri toplanmaz. Dolayısıyla da en makro düzeyde eğilimlerin tespitine yönelik bir avantaj içeren bir çözümleme çerçevesi oluşturulur.

Ülkemizdeki anket çalışmaları hakkında kamuoyu gündemine gelen sorulardan biri de, çıkan sonuçların ne kadar güvenilir olduğuna ilişkindir. Bu tür çalışma yürütenler sık sık, gözlenenlerin çalışma sonuçlarını doğrulamadığı iddialarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Aşağıda daha etraflı açıkladığımız araştırma yönteminden de anlaşılacağı gibi, istatistiki çalışmalarda elbette yanılma payı vardır, ancak bu payın ne boyutta olduğu hem çalışmaların içinde belirtilir hem de yanılma payları oldukça düşük, dolayısıyla kabul edilebilir rakamlarla sınırlıdır.

Bu çalışmanın saha araştırmasını, 1999 yılındaki araştırmamızda da bize yardımcı olan Frekans Araştırma Şirketi yürütmüştür. Frekans çalışanları ve anketörleri sahaya çıkmadan önce tarafımızdan araştırma hakkında bilgilendirilmiş,

soruları nasıl soracakları, ismi ve adresi belirlenmiş kişileri bulamadıkları takdirde ne yapacakları vb. konularda tekrar eğitime tabi tutulmuşlardır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerine gönderilen anketörlerin gidecekleri adreslere gerçekten gidip gitmedikleri Frekans tarafından kontrol edilmiş, bu kontrollere gerek biz gerekse şirket dışından asistanlarımız katılmışlardır. Bizimle birlikte pek çok bilimsel araştırmaya yardımcı olmuş olan bu saha organizasyonunun güvenilirliğine inancımız tamdır.

Bu tür araştırmalar hakkında kamuoyunda gündeme gelen tereddütlerden bir diğeri de, cevap verenlerin doğruyu söyleyip söylemedikleridir. Herhangi bir araştırmacının bunu bilebilmesi tabii ki imkansızdır. Nitekim, araştırma metodları kitaplarında bu tür bir sorunla nasıl başa çıkılacağı tartışılan önemli konular arasındadır. Ancak, bu kaygıyı asgariye indirmenin çeşitli yolları vardır. Aynı sorunun farklı bir biçimde sorulması, soru şeklinin yönlendirici olmamasına dikkat edilmesi, aynı konudaki soruların birbiri ardına sıralanmaması, cevabı kesin olan sorulardan elde edilen sonuçların doğru olup olmadığı, çıkan sonuçların varsa aynı zaman diliminde gerçekleştirilmiş diğer araştırmalarla karşılaştırılması gibi. Örneğin, geçen seçimlerde "x partisine oy verdim" diyenlerin oranıyla o partinin seçimde aldığı gerçek oylar arasında büyük bir farklılık olması, ya da, bir soruda "çok dindarım" hanesini işaretleyen birinin başka bir soruda hayatında hiç oruç tutmadığını belirtmesi araştırmacıya diğer cevapların güvenilirliği hakkında bilgi verebilir. Kaldı ki, kimi sorularda kişilerin doğru cevabın "x" olduğunu düşündükleri için o şekilde cevap verdiklerini varsaysak bile, bu kendi başına yorumlanacak bir bulgudur. Örneğin, Türkiye'deki kadın sorunsalını ele alan bir çalışmada² halkın %92'si çalışan bir kadının kendine saygısının arttığını düşünüyorsa, bu cevabı verenlerden pek çoğunun gerçekten böyle düşünmediğine ve bu konuda doğruyu söylemediğine inansak bile, %92 rakamı gene de anlamlıdır. En azından, Türkiye halkının bu tür bir soruda doğru cevabın ne olması gerektiğinin bilincinde olduğunu gösterir. Bu tür bir bilinçlenme ise, henüz gerçek hayatta karşılığını bulmamış dahi olsa, Türkiye'de çağdaş değerlerin yaygınlaştığını gösterir. Aynı soru köyleri de kapsayan Türkiye çapında bir anket araştırmasında diyelim ki 1920'li, 30'lu 40'lu yıllarda sorulsaydı, cevabın %92 rakamına ulaşması bizce mümkün olmazdı.

Son olarak, şunu da belirtmek isteriz ki, bu araştırma TESEV tarafından desteklenmiş, ancak sorulacak sorular, araştırmanın yöntemi, hangi araştırma şirketi kanalıyla yürütüleceği, araştırma sonuçlarını ve yorumlarımızı sunduğumuz bu raporun kaleme alınması tamamen bizlerin kararına bırakılmıştır. Araştırmacılar olarak soru cetvelimize dahil edeceğimiz konuların seçiminde ve şekillendirilmesinde gerek TESEV çalışanlarının gerek akademik dünyadan ve ulaşabildiğimiz entellektüel çevrelerden elbette görüş aldık. Ancak sonuçta bu konularda nihai kararı yalnızca biz verdik.

2. Araştırmanın Metodu: Örneklem Seçimi ve Soru Formu Tasarımı

2.1. ÖRNEKLEM MANTIĞI ÜZERİNE GENEL GÖZLEMLER

Araştırmamız kent ve kırsal Türkiye seçmen yaşındaki nüfusu temsil etmek üzere tasarlanmış toplam 1492 kişi ile yüzyüze kendi hanelerinde gerçekleştirilmiş anketlere dayanmaktadır. Saha çalışması 6 Mayıs-11 Haziran 2006 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Bu tür çalışmalar sonrasında akademik çevreler dahil olmak üzere değişik kişilerce dile getirilen sorulardan biri, araştırmada verilen oranlar ve bu oranlardan çıkarılan genellemelerin 1000-1500 kişilik bir örneklemle sınırlı olduğu halde, nasıl olup da nüfusun tümüne tekabül ettirildiğidir. Diğer bir deyişle, takriben 70 milyonluk bir nüfus için 1000-1500 kişiyle yapılan görüşmelerden elde edilen tercih ve fikirler tüm Türkiye halkının görüşlerini yansıtabilir mi? Bu bağlamda bir ikinci soru da sonuçların kendi fikirleriyle örtüşmemesinden hareket edenlerce dile getirilmekte, yapılan araştırmaların hiçbirinde kendilerine ya da tanıdıklarına soru sorulmadığı, Türkiye’de pek çok yeri gezdikleri, sokaktaki halkla iç içe yaşadıkları, “taksi şoförleriyle konuştukları” halde araştırma sonuçlarının neden kendi gözlemlerini doğrulamadığını sorgulayan şüpheli tavrı içermektedir. Bu tavrı başka türlü ifade edecek olursak, bir araştırmanın sonuçları kişilerin genel gözlemlerinden farklılık gösteriyorsa, araştırmanın güvenilirliğini sarsmaz mı?

İlk sorunun cevabına açıklık getirebilmek için günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz iki basit örnek verelim. Kan tahlili yaptırdığımızda, kanımızda bulunabilecek patolojik bulguları saptamak için vücudumuzun tüm kanının boşaltılıp tahlile tabi tutulması gerekmiyor. Benzer şekilde, pişirdiğimiz çorbanın tuzunun ayarını, tenceredeki tüm çorbayı içerek belirlemiyoruz. Elbette ki örneklem çekmek çorba pişirmekten biraz daha karmaşıktır. Ancak, örneklemin temel prensipleri kan tahlili ya da çorba pişiren kullandığımız ölçütlerle aynıdır. Örneklem, özünde az sayıda gözlem ile hedeflenen kitlenin tümü hakkında bilgi edinmek, bir çıkarımda bulunmaktadır.

En temel sorunumuz “rastsal” bir örneklemin ne olduğudur. Rastsal örneklem “rastgele” örneklem değildir. Rastsal örneklem, hakkında bilgi edinilmeye çalışılan hedef kitlenin tüm üyelerinin seçilip örnekleme dahil edilme olasılıklarının eşit ya da bilinir olmasıdır. Ancak böyle bir durumda hedef kitlenin özellikleri hakkında önceden hesaplanabilir yanılma payları dahilinde tahminlerde bulunulabilir. Burada temel sorunlardan biri hedef kitle hakkında çok açık ve kesin bir sınırlama yapılması gereğidir. Hedef kitleler genelde oldukça geniştir.

Örneğin, bir fırında üretilen ekmeğin standartlara uygun olup olmadığına bakmak istediğimizde, tek tek tüm ekmeklere bakmanın pratik olarak imkansız olduğu açıktır. Her ne kadar fırından çıkan ekmeklerin aşağı yukarı birbirine benzer olmalarını bekleysek de, örneğin, fırından ilk çıkanların görece daha az, son çıkanların ise daha çok pişmiş olması beklenir. Keza gerek hamurun kalitesinde gerekse temizlik şartlarının uygulanmasında farklılıklar olabilecektir. Bir fırın ekmekte bu farklılıkları yakalamak için tüm üretime karşılık gelen fiziksel bir temsil sistemine ihtiyacımız vardır. Bu küçük bir fırın için, örneğin, ekmeklerin içine konduğu sepetlerin listesi olabilir. Örneğin, 1000 ekmek ürettiyse ve 20 ekmeklik sepetlerle dağıtılıyorsa fırının üretiminden elimizde 50 sepet olacaktır. Bu sepetlerin numaraları varsa işimizin daha kolay olacağı açıktır. O takdirde, istenilen sayıda sepete karşılık gelecek 1-50 arasında tesadüfi seçilmiş rakamlı sepetlere bakmak yeterli olacaktır. Çoğu zaman sepetlerin numaraları yoktur ama tüm sepetler bir odada, depoda durur ya da kamyonlarla nakledilir. O zaman elimizde örneklem çerçevesi olarak kullanabileceğimiz fiziki bir mekan vardır ve biz de o mekanın içinden bir sisteme bağlı olarak örneklem çekeriz.

Bu noktada hemen Türkiye’yi temsil sorununa geçerseniz, açıktır ki kan tahlili ya da ekmek fırını örneklerinde olduğu gibi, Türkiye seçmen kitlesi birbirine aşağı yukarı benzer homojen bir yapıya sahip değildir. Elimizde teorik olarak tüm seçmenlerin bir listesi olduğu düşünülebilir ama bu liste pratik olarak ulaşılabilir ya da kullanılabilir değildir. Eğer

olsaydı o zaman basit tesadüfi örneklem seçimi ile bir örneklem çekebilirdik. Ancak o durumda bile pratik kaygılarla bu işlemi yapmak istemeyebilirdik çünkü 40 milyonun üzerindeki seçmen listesinden rastsal olarak seçilecek 1500 kişi birbirinden alakasız 1500 adreste çıkabilecektir. Artvin'in bir dağ köyündeki tek bir görüşme için oraya gitmek, sonra Adıyaman Kahta'nın bir köyünde tek bir görüşme yapmak pratik olarak çok zor ve pahalı olmanın yanısıra bir anlamda gereksizdir. Bu seçmenler kendi içinde görece daha homojen ve daha geniş gruplara ayrılabilirler ve bu grupların içinden seçim yapmak suretiyle hem aynı bilgiye ulaşılmış hem de daha pratik ve ucuz bir örneklem yaratılmış olur.

O halde yapmamız gereken ekmek fırınındaki depo ya da kamyon örnekleri gibi seçmenin fiziki temsiline olanak veren bir çerçeve çizmektir. Örneğin, böyle bir çerçeve Türkiye'nin coğrafi haritasıdır. Aşağıda özetlediğimiz şekilde bu harita kullanılarak seçmenler illere, iller bölgelere ayrılmakta, sonra bu bölgelerden onları temsilen iller seçilmektedir. Eldeki örneklem büyüklüğü bölge nüfuslarına göre her bölgeye dağıtmakta ve her bölgeden temsili iller de illerin bölge nüfusundaki paylarına oranlı olasılıklar verilerek seçilmektedir. Böylelikle bölgelere ayrılmış nüfus içindeki her seçmenin örneklemimize dahil edilme olasılığı eşit kılınmaktadır. Bu da rastsal örneklem prensibine uyumun temel kriteridir.

Her ilde seçmenler eşit büyüklükteki adres bloklarına ayrılmakta, böylelikle blok seçimiyle her seçmenin seçilme şansı yine eşit tutulmaktadır. Gerekli sayıda blok rastsal olarak seçildikten sonra bloklarda haneler rastsal seçilmekte ve her haneden de görüşülecek kişiler yine rastsal seçilmektedir.

İkinci soruya gelince, herhangi bir bireyin görüşlerinin bu tür yöntemlerle 1000-1500 kişilik örneklemde birinin içine dahil edilme olasılığı nedir? Ya da, herhangi bir kişi, bu tür bir örneklem ile elde edilen bilgidен daha güvenilir, ülkenin tümünü içeren ve bireylerin tümünün ortalama görüşünü oluşturabilecek keskinlikte gözleme sahip olabilir mi? Bu sorular, ülkeyi izlemeyi kendilerine meslek edinmiş çevrelerde örneklem temelli çalışmalara karşı şüpheci tavrın temelini oluşturduğu için kısa da olsa cevap vermemizi gerektirmektedir.

40 milyonun üzerinde bir seçmen nüfusundan, diğer bir deyişle, örneklemimizi oluşturan 18 yaş üstü yetişkin nüfustan 1500 kişilik örneklem kaç değişik şekilde seçilebilir sorusunun cevabını bilirsek böyle bir örnekleme dahil olma olasılığımızı da bilebiliriz. Bu olasılık sıfır değildir ama sıfıra çok yakındır çünkü 1500 kişilik değişik örneklem çok değişik şekilde ve sayıda çekilebilir. O nedenle, bir kişinin hiçbir örnekleme dahil olmadığı için örneklem yönteminden şüpheye düşmesi makul bir itiraz sebebi olamaz. Herhangi bir bireyin aşağıda ayrıntılı açıklanan sistematik bilgi toplama yönteminden daha keskin bir gözlem gücüne ve bilgi toplama kapasitesine sahip olduğunu da düşünmüyoruz. Buradaki bulgular herhangi bir kişi ya da grubun değil tüm ülke seçmenini kapsayan bir örneklemin ortalamalarıdır ve sadece bu kısıtlar içinde değerlendirilmeleri gerekir.

Peki bu büyüklüklerde örneklem koskoca ülkeleri temsil edebilir mi? Eğer hedef kitledeki herkesin örnekleme dahil edilme olasılığı eşitlenebiliyorsa, önceden belirlenmiş yanılma payı oranı her zaman kalmak üzere, hedef kitlenin tümü hakkında güvenilirliği oldukça yüksek bilgi elde edilebilir. Unutulmamalıdır ki kişilerin davranışları, tercihleri ve tutumları çözümü çok zor bir bulmaca gibidir. Ancak kişiler bir tarafa bırakılır ve oluşturdukları gruplar ile bu grupların ortalamalarına bakılırsa o zaman tahmin daha kolaydır. Kişiler değişse de ortalamalar üç aşağı beş yukarı sabit kalacaktır. Biz de aşağıdaki çözümlerinde kişilerden değil gruplar ve grup ortalamalarından bahsedeceğiz.

2.2. 2006 ÇALIŞMASINDA KULLANILAN ÖRNEKLEM

Örneklem seçiminde kullandığımız tasarım mantığı aynı kalmakla beraber Şubat 1999'da yürütülen çalışma ile karşılaştırıldığında bu kez tesadüfi örneklem mantığına daha yakınlaşan bir şekil almıştır. Daha önce yaptığımız gibi bu kez de araştırma evrenimiz 18 yaşını doldurmuş hanehalkı olmuş ve cezaevleri, hastaneler ve öğrenci yurtları gibi toplu ikamet yerleri bu araştırma evreni dışında bırakılmıştır. Birincil örneklem birimi olarak gene iller alınmıştır. Ancak daha sonraki aşamada bu iller Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulmuş İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) esas alınarak saptanmıştır. 2002 yılında uygulamaya konulan bu sınıflama Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırılabilir veriler üretilmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik çözümlere temel oluşturmak üzere AB bölgesel sınıflandırması olan NUTS kriterlerine göre tanımlanmıştır. İBBS üç düzeyden oluşmaktadır. "İlk aşamada idari yapıya uygun olarak 81 adet il 3. düzeyde bölge birimleri olarak tanımlanmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer illerin belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak gruplanması ile 26 adet 2. düzeyde bölge birimleri tanımlanmıştır. Gene aynı kritere göre 2. düzey bölge birimlerinin gruplanması sonucu 12 adet 1. düzeyde bölge birimleri tanımlanmıştır."¹

Biz çalışmamızda öncelikle 1. düzeyde 12 bölgeye düşen kayıtlı seçmen sayılarını esas aldık. Tablo 2.1'de bu bölgelerde kayıtlı seçmen sayısı payları verilmektedir. Kır ve kent ayrımı temelinde toplam 1500 kişilik bir örneklem her bölgenin kır ve

¹ Bu sınıflandırma, 28/08/2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulanmaya başlanmıştır. Daha geniş bilgi TÜİK web sayfasında bulunabilir: (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164&turId=7&turAdi=%205.%20Coğrafi%20Sınıflamalar>)

kentine dağıtılmıştır. Daha sonra her bölgeyi temsilen bölge nüfusundaki paylarına göre ağırlık verilerek (*probability proportionate to size*) iki il seçilmiştir. Her ilin kır ve kentsel yerleşim bölgelerinde kaç sayıda görüşme yapılacağı bu illerin temsil ettikleri bölgelerdeki kır-kent nüfus paylarına göre belirlenmiştir. Bu aşamaya kadar 1999 çalışmamızla bu çalışma arasında örneklem seçim yöntemiyle bölge tanımları farkı dışında bir ayrışma yoktur. Ancak bu aşamadan sonra TÜİK'ten her birinde 150 hane bulunan blok seçimi istenmiştir. Her bloktan 10 görüşme yapılacak şekilde toplam blok sayısı belirlenmiştir. Her bloktan elde edilen 150 adres içinden rastsal olarak 10 adrese gidilmiş, her adreste iki kez deneme sonrasında görüşme yapılamazsa gene rastsal belirlenen bir yedek adrese gidilerek görüşme sayıları tamamlanmaya çalışılmıştır. Hane içinde seçmen yaşında ikamet eden kişiler belirlendikten sonra bunlar arasından rastgele birinin seçimi yapıp bu kişi ile görüşülmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.1 Kayıtlı seçmen sayılarına göre TÜİK 12 bölgeye düşen örneklem dağılımı

Bölge no	Bölge isim	Örneklem Payı (%)	Kır (%)	Kent (%)	Toplam Anket sayısı	Kır Anket Sayısı	Kent Anket Sayısı
1	İstanbul	%17	%9	%91	260	23	237
2	Ege	%14	%36	%64	216	78	137
3	Akdeniz	%12	%41	%59	186	76	110
4	Güneydoğu Anadolu	%7	%39	%61	109	43	66
5	Batı Anadolu	%10	%19	%81	143	28	115
6	Doğu Marmara	%9	%32	%68	142	46	97
7	Batı Karadeniz	%8	%52	%48	114	59	55
8	Orta Anadolu	%6	%44	%56	85	38	48
9	Ortadoğu Anadolu	%4	%46	%54	63	29	34
10	Doğu Karadeniz	%4	%54	%46	63	34	29
11	Batı Marmara	%5	%46	%54	74	34	40
12	Kuzeydoğu Anadolu	%3	%52	%48	44	23	21
				Toplam	1.500	510	990

Kırsal bölgelerde de bu kez 200 seçmen nüfus üzerindeki köylere gidilmek suretiyle köyden rastsal seçilmiş 10 haneden 10 seçmen yaşında kişiyle görüşülmeye çalışılmıştır. Önceki çalışmaya kıyasla kırsal görüşmelerde önemli bir farklılaşma yoktur. Ancak kentsel görüşmelerde 1999 yöntemiyle karşılaştırıldığında bu kez bloklardan adres seçimiyle her seçmen yaşında kişinin örneklemimize dahil edilme şansını eşit tutma prensibine çok daha yaklaşmış durumdayız. Bu prensibin tam uygulandığı basit tesadüfi örnekleme metodu kullanıldığında 1492 kişilik örneklem büyüklüğü %99 (%95) güvenilirlik düzeyinde azami artı eksi %3.3 (%2.5) hata payı taşır. Yukarıda da not ettiğimiz gibi bu hata payları tüm örneklem için geçerlidir ve alt grupta daha yüksek olacaktır.

Ancak bunlar yalnızca örneklemden kaynaklanması beklenen hata paylarıdır. Bunlar dışında kontrolü daha güç hata kaynakları elbette vardır. Çoğu saha çalışmasından kaynaklanabilecek bu hataları asgaride tutmak amacıyla gerek görüşmecilerin eğitimi gerek bunların kontrollerinde çok titizlik gösterilmiştir. Az sayıda görüşme yapılan illerde (30 görüşme ve altı) tüm görüşmeler, diğerlerinde ise en az %30 görüşme telefon ya da yeniden ziyaret yöntemiyle kontrol edilmiş, görüşmelerin gerçekten yapıp yapılmadığı, istenilen şekil ve soru sıralamasına dikkat edilip edilmediği kontrol edilmiştir. Bu kontrollerde sahada çalışan her görüşmecinin en az 2-3 anketinin kontrolüne özen gösterilmiştir. Böylelikle herhangi bir görüşmecinin hanehalkına kendini ve araştırmayı tanıtırken, hanehalkı arasında görüşülecek kişiyi seçerken, soru formunda soruları sırasıyla ve belirtildiği şekilde okurken herhangi bir düzensizlik tespit edildiğinde o görüşmecinin tüm görüşmeleri iptal edilip yeni hane seçimi ile bu görüşmelerin ikamesine gidilmiştir.

Hata payını arttırması beklenen bir diğer önemli kaynak da soru formu tasarımı ile bağlantılı olan ölçüm hatalarıdır. Soru formumuzda, 1999 araştırması ile karşılaştırma yapmaya olanak verecek ortak soruları mümkün olduğunca çok tutmaya özen gösterdik. Ancak, o dönemde gündemi meşgul eden pek çok soru bugün için önemini ya da geçerliliğini yitirmiş durumdaydı. Örneğin, Refah Partisi, Fazilet Partisi, sekiz yıllık zorunlu eğitim, zorunlu kurban derisi bağışı gibi bazı konular bu araştırma kapsamı dışında tutuldu. 1999 araştırmasında ayrıntısına girdiğimiz ibadet pratiklerine ise bu araştırmada girmemeyi seçtik. Aşağıda ayrıntıları verilecek bir takım tutumları ölçmeye yönelik ya da türban ve başör-

Tablo 2.2 Örneklemin bölgelerden seçilmiş illere dağılımı

Bölge no	Bölge isim	Seçilen İller	Planlanan Anket Sayıları		Gerçekleşen Anket Sayıları	
			Kır	Kent	Kır	Kent
1	İstanbul	34-İstanbul	23	237	32	231
2	Ege	20-Denizli	33	16	23	25
		35-İzmir	46	122	48	112
3	Akdeniz	01-Adana	32	66	33	67
		07-Antalya	44	44	54	34
4	Güneydoğu Anadolu	21-Diyarbakır	25	28	26	28
		27-Gaziantep	17	39	19	40
5	Batı Anadolu	06-Ankara	11	90	18	89
		42-Konya	16	26	17	27
6	Doğu Marmara	11-Bilecik	6	6	5	10
		16-Bursa	40	91	40	87
7	Batı Karadeniz	55-Samsun	39	3	42	12
		67-Zonguldak	16	2	26	23
8	Orta Anadolu	38-Kayseri	24	39	24	36
		68-Aksaray	14	9	14	6
9	Ortadoğu Anadolu	44-Malatya	15	20	15	18
		65-Van	13	15	23	7
10	Doğu Karadeniz	53-Rize	10	9	10	7
		61-Trabzon	24	20	26	21
11	Batı Marmara	10-Balıkesir	24	25	19	26
		59-Tekirdağ	10	16	13	14
12	Kuzeydoğu Anadolu	25-Erzurum	15	16	15	17
		36-Kars	8	5	8	5
		Toplam	506	941	550	942

tüsü kullanımı ile ilgili sorular 1999 araştırması ile karşılaştırılabilecek şekilde bu araştırmamızda da soruldu. Bunlar dışında Mayıs 2006'da gündemi meşgul eden konularla ilgili pek çok yeni soru tasarlandı.

Soru cetvelimizi tasarlarırken yurt içi ve dışından birkaç uzman akademisyenin görüş ve önerilerini de aldık. Daha sonra değişik illerde 35 kişiyle pilot görüşmeler yapıp sorularda gözlenen hata ve zorluklar düzeltildi. Soru formunun son hali Mayıs başında Frekans Araştırma ve Saha Hizmetleri şirketine teslim edildi ve saha çalışması süresince kontrollerde şirket dışından iki asistanın gözlemci olarak bulunması sağlandı. Araştırmacılar olarak biz de saha çalışması süresince rastgele görüşmecilerle konuşarak ve kontrolleri gözleyerek çalışmaya katıldık.

Gerçekleşen örneklem dağılımı Tablo 2.2'de verilmiştir. Her ilde kontrollerde çıkabilecek firelere karşı %10 civarında fazladan görüşme yapılmış ancak buna rağmen bazı illerde çalışma süresi içinde gerekli görüşme sayılarının altında kalmıştır. Bazı illerde de planlanandan fazla görüşme elde edilmiştir. Bu sonuçlar göz önünde bulundurularak araştırma sonuçları her ilde kır ve kent gözlem planına sadık kalınacak şekilde ağırlık kullanılarak verilecektir. Ağırlıklı sonuçların ağırlık kullanmadan elde edilen sonuçlardan hiçbir soruda ufak oynamalar dışında bir fark yaratmıyor olması dikkate değer bir gözlem olup bu örneklemin işlerliğinin bir göstergesi olarak da alınabilir.

3. Araştırmanın Genel Bulguları

3.1. “TÜRBAN” SORUNU

Araştırmamızın en önemli bulgularından birini, son birkaç onyıdır kamuoyunda çok tartışılan “türban” ya da “tesettür” konusuna ilişkin sorulara verilen yanıtlar dizisi oluşturmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi, 1999’da gerçekleştirdiğimiz araştırmada da bu konuda pek çok soru sorulmuştu. Ancak bu çalışmamızda, konuyu daha derinlemesine irdelemeye özen gösterdik. Sonuçlar, ortaya çıkan tablonun kamuoyundaki kimi genel değerlendirmelerden farklı olduğunu göstermektedir.

“Türban” sorunu hem “laik” hem de “İslamcı” kesim tarafından bugüne kadar Türkiye’nin en önemli sorunları arasında görülmüştür. Laik kesimin iddiaları, geleneksel örtünme biçimlerinden ayrıştırılması gereken türbanın siyasal bir simge olduğu, konunun Türkiye’nin gündemine İslamcı partiler tarafından getirildiği, kadınların örtünmesinin Siyasal İslam’ın şeriat özlemleriyle örtüştüğü, tüm bu gelişmelerin sonucunda türban takan kadınların sayısında artış olduğu şeklinde özetlenebilir. Buna karşın İslamcı kesimin iddiaları, örtünmenin kişinin dini inancıyla ve/veya kimliğiyle bağlantılı olduğu, siyasal simge olarak kullanılmadığı, başı kapalı öğrencilerin üniversiteye devam edememelerinin bir hak ihlali oluşturduğu ve bu konunun çözümünün Türkiye’nin en önemli meseleleri arasında olduğudur. Hemen belirtelim ki, burada “laik” ve “İslamcı” kesim ibarelerini kamuoyunda kullanıldığı şekliyle ele alıyor, bu ibarelerin anlam yüklemelerine gönderme yapmıyoruz. Bu kesimler kuşkusuz başkalarını da içermektedir. Örneğin kendini laik olarak tanımlayan, ancak türban sorununa liberal, demokratik değerler açısından yaklaşan, bir üçüncü kesimin varlığından da söz edilebilir. Biz burada konuyu, basitleştirmek amacıyla, toplumdaki tüm tartışmaların gönderme yaptığı ikili bir karşıtlık şeklinde belirttik.

Araştırmamızdan çıkan sonuçlardan biri, hem “laik” hem de “İslamcı” kesimlerin iddialarının aksine, türban sorununun Türkiye halkının gündeminde olmamasıdır. Son yıllarda yürütülen pek çok araştırmada da aynı sonuç çıkmıştır. Anketimize verilen cevaplarda Türkiye’nin en önemli ilk beş sorunu sırasıyla işsizlik (%38.2), enflasyon/hayat pahalılığı (%12.1), terör/ulusal güvenlik/Güneydoğu/Kürt sorunu (%13.8), eğitim (%10.2) ve ekonomik istikrarsızlık/kriz (%6.5) olarak sıralanmakta, halkın ancak %3.7’si başörtüsü/türbanı önemli bir sorun olarak belirtmektedir. Aynı soruya 2002 seçimlerinden hemen önce Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu tarafından raporlanan bir araştırmada verilen cevaplar, halkın %1’den azının türbanı önemli bir sorun olarak gördüğünü ortaya çıkarmıştı.¹ Demek ki, AKP iktidarında geçen üç buçuk yıl sonrasında, Mayıs 2006’da, bu sorunu önemseyenlerin oranı yaklaşık 3.5 katına çıkmıştır. Ancak bu tür sorularda alınan cevaplar gündeme bağlı olarak hızla değişebilmektedir. Kimi olaylar ertesinde bazı sorunların algılanan önemi yükselirken diğerleri düşülebilmektedir. Burada vurgulanması gereken, türban ve bu bağlamda algılanan sorunların ülke gündeminde birinci önceliğe sahip sorunlar arasında olmamasıdır. Bu sorun ülkedeki aydın kesimler için çok önemli olabilir, ancak aydınların genel nüfustaki payı oldukça düşüktür. Halk kitleleri bu sorunu pek de önemser görünmemektedir.

Yukarıda verdiğimiz ve Türkiye’nin en önemli sorununu belirtmelerini istediğimiz soru, açık uçlu idi. Diğer bir deyişle, bu soruda işaretleyebilecekleri cevaplar verilmemiş, dile getirilen yanıtlar bizim tarafımızdan daha sonra kategorize edilmişti. Oysa, başka bir soruda Türkiye’nin karşı karşıya olduğu beş önemli sorun sayılmış, bunlardan hangisinin öncelikle çözülmesi gerektiği sorulmuştur. Bu sorunlar sırasıyla işsizlik, Güneydoğu/Kürt sorunu, türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edememesi, eğitim sorunları ve sağlık sorunları olarak tarafımızdan belirlenmişti. Verilen cevaplar gene sırasıyla, %70.3, %12.1, %5.7, %7.9, %2.7 olarak belirmiş, halkın %0.5’i ise “hiçbiri” cevabını vermiştir. Bu cevaplardan anlaşılacağı üzere, halkın gözünde acilen çözümlenmesi gereken ve bizim tarafımızdan belirlenen sorunlar arasında türban gene önemli bir yer tutmamakta, sıralamada gene ilk üçe girememektedir.

¹ A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu, 2006. *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, I.B.Tauris.

Ancak, Kürt ya da Alevi vatandaşları ilgilendirebilecek diğer “kimlik” sorunlarına kıyasla, Sünni İslami kesimin sorunları ön planda gözükmemektedir. Bir üçüncü soruda, ekonomi ve eğitimle ilgili sorunlar dışarıda bırakılmış, kimlikle ilgili dört sorun hakkında hükümetin öncelikle uygulamaya geçirmesi gereken politikaların ne olduğu sorulmuştur. Bunlar sırasıyla, Kürtlere isterlerse anadillerini devlet okullarında öğrenebilme imkanı sağlanması, türbanlı öğrencilerin üniversitelere devam edebilmeleri, İmam-Hatip liselilerin üniversite giriş sınavlarında düz lise öğrencilerine uygulanan puanlama yöntemiyle değerlendirilmeleri ve Cem Evleri’ne devletçe mali yardımda bulunulmasıdır. Verilen cevaplar ise, gene sırasıyla, %11.4, %43, %17.6, %5.3 olarak belirmiş, bunlara ilaveten %22.8 bu soruya cevap vermemiştir. Cevaplardan görülebileceği gibi, salt kimlikle ilgili soru sorulduğunda türban sorununun çözümü %43 ile büyük bir oran tarafından desteklenmekte, bunu %17.6 ile İmam Hatip liselilerin sorunları takip etmektedir. Ancak, burada şunu da belirtmek gerekir ki, %22.9 gibi büyük bir orana dahil kişiler bu soruya cevap vermemiştir. Anketimizdeki başka çok az soruda cevap vermeyenlerin oranı bu kadar yüksektir. Bu durum, Kürt ve Aleviler hakkında sorulan diğer iki soruda elde edilmiş oranların gerçek oranlardan daha düşük olduğu, belki de cevap vermek sakıncalı olabilir kaygısıyla pek çok kişinin bu soruya cevap vermekten kaçındığı izlenimini uyandırmaktadır.

Yukarıdaki soruya verilen cevaplarda dikkat çekilmesi gereken husus, ekonomik sorunlara kıyasla önemsiz gözükken türban sorunu, benzer diğer kimlik sorunlarıyla birlikte sorgulandığında toplumun önemli bir kesimi tarafından çözümlenmesi gereken bir sorun olarak görülmekte, ancak o zaman ön plana çıkarılmaktadır. Kimlik sorunları açısından bakıldığında türban sorununun Kürt ve Alevi kimliklerinden çok daha ön plana çıkarılabilir olması üzerinde düşünülmesi gereken bir özelliktir. Bu durum, toplum içerisinde daha kapsayıcı ve açıktır ki siyasi olarak üzerinde daha çok ve daha rahatça tartışılır olmasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla, hem niceliksel hem de niteliksel olarak türban sorununun diğer kimlik sorunlarından farklı bir yapısı olduğunun altını çizmek gerekir.

Bu soruyla bağlantılı olarak İmam Hatip Liselilerin üniversite giriş sınavlarında yeterli puan tutturdıkları takdirde istedikleri fakültelere girebilmeleri hakkında ne düşünüldüğü ve bazı fakültelere girebilmelerinin sakıncalı olup olmadığı sorulmuş, bu soruya %82.1 “girebilmeli” cevabını verirken, %15.4 bazı fakültelere girebilmelerinin sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, salt kimlik sorunlarına ilişkin olarak türban ve İmam Hatip meselelerinde halkın belirli bir duyarlılığı olduğu söylenebilir.

Araştırmamızda örtünme ile ilgili ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu, genel izlenimlerin aksine örtünen kadınların oranında 1999’a göre düşüş olmasıdır. Örneğin, son on yılda başını örten kadınların sayısında bir artış olup olmadığını sorduğumuz soruya, %25 çok büyük bir artış olduğunu, %39.1 ise biraz arttığını belirtmişlerdir. Diğer bir deyişle, halkın %64’ü örtünen kadınların sayısında artış olduğu kanısındadır. Hiç artış olmadığını söyleyenler %21.8, soru hakkında fikri olmayan ya da soruyu cevaplamayanların oranı ise %14.1’dir. Oysa, izlenimlere dayalı bu görüşler araştırmamızda doğrulanmamıştır. Bilakis, sokağa çıktığında başını örtmediğini belirten kadınların oranı 1999’da %27.3 iken, bu oran 2006 anketimizde %36.5’e çıkmıştır. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranı 1999’daki %53.4’ten 2006’da %48.8’e, çarşaf giyenlerin oranı 1999’daki %3.4’ten %1.1’e, türban takanların oranı ise 1999’daki 15.7’den %11.4’e düşmüştür.

1999’da yürüttüğümüz çalışma ile bu çalışmamız karşılaştırıldığında, Türkiye genelinde örtünen kadınların sayısında azalma olduğunu saptamanın yanı sıra daha ayrıntılı gözlemlerde bulunmak da mümkündür. Bu tablodaki rakamlar genel olarak incelendiğinde, sokağa çıktıklarında başını örtmeyen kadınların oranının 1999’dan bu yana hem kırsal kesimde hem de kentlerde arttığını görüyoruz.

Eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranında kırsal alanlarda artış, kentlerde ise düşüş vardır. Türban takan ya da çarşaf giyen kadınların oranı ise hem kırsal alanlarda hem de kentlerde düşmüştür. Yerleşim birimine bağlı olarak en yüksek oranda gözlemlenen değişiklik, örtünmeyen kadınların oranının kentlerdeki %12.6’lık artışla %33.4’ten %46.0’a çıkmasıdır. Bunu %8.4’lük bir düşüşle eşarp/başörtüsü/yemeni takanların kentlerde %49.0’dan %40.6’ya inmesi izlemektedir. Bu rakamlara bakarak, Türkiye’de kentleşme oranı arttıkça başını örten kadınların sayısında azalma olacağı öne sürülebilir.

Örtünmeyen kadınları yaş gruplarına göre ayırdığımızda, 1999’dan bu yana görülen en önemli değişiklik, 25-39 yaş arası grubun %13.5’lik artışla %28.0’dan %41.5’e çıkmasıdır. Bunu, 18-24 yaş arasındaki grup içinde örtünmediklerini söyleyenlerin oranının %10.2’lik artışla %28.0’dan %41.5’e çıkışı izlemektedir. Benzer şekilde, eşarp/başörtüsü/yemeni takanlar arasında yaş grubuna bağlı en büyük değişiklik, 25-39 yaş grubu arasındakilerin %10.4’lük bir farkla %53.3’ten %42.9’a düşmesidir. Bunu, %9.3’lük bir düşüşle %20.6’dan %11.3’e inen 18-24 yaş arasında türban taktığını söyleyenler izlemektedir. Buna karşın, türban takanların oranındaki en büyük azalma, yukarıdaki iki grubun aksine, 25-39 yaş grubuna dahil olanlar arasında değil, daha küçük yaşta, 18-24 grubunda olanlar arasındadır. Bu yaştakilerin 1999’da %20.6’sı türban taktığını söylerken, bu oran %9.3’lük bir azalmayla 11.3’e düşmüştür. Her iki grupta da 1999’da çarşaf giydiğini söyleyen küçük bir azınlığa, 2006 araştırmamızda rastlanmamıştır. Diğer bir deyişle, 18-39 yaş grubundaki

kadınlar artık hemen hemen hiç çarşaf giymemektedirler. Hiç kuşkusuz bu gözlem, o yaştakilerden hiç kimse çarşaf giymemektedir anlamına gelmemekte, sadece genel nüfusta rakamlarla ifade edilebilecek bir orana ulaşmadıklarını belirtmektedir.

Bu değişiklikler iki nedene bağlanabilir. 18-24 yaş arasındakilere nazaran, 25-39 yaş arasındaki kadınlar örtünmeleri doğrultusundaki aile baskısını belki daha az hissetmekte, bu daha büyük yaştakilerin çoğu evli olabileceğinden aile büyüklerine kıyasla belki daha genç olan eşleri başı açık dolaşmalarına itiraz etmemektedirler. Nitekim araştırmamızda bekar erkeklere, evlendiklerinde eşlerinin başını örtmesini isteyip istemeyecekleri sorulmuş, bunların %56'sı istemediklerini belirtirken, bunu arzu ettiklerini söyleyenlerin oranı %44 ile daha düşük çıkmıştır. Türban takanlar arasındaki düşüşün en fazla 18-24 yaş grubunda gözükmesi ise, bu gruptakilerin üniversiteye devam edebilmek için başlarını açmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu görüşü destekleyebilecek bir bulgumuz, örnekleme dahil herkese sorulan ve üniversite çağında tesettürlü kızı varsa veya olsaydı, üniversiteye devam edebilmesi için başını açmasını onaylayıp onaylamayacakları soruda, %64.9'un onaylayacaklarını belirtmiş olmasıdır. Bu bağlamda, evlendiklerinde eşinin örtünmesini tercih edeceklerini söyleyen %44 oranındaki bekar erkeklerin %69.6'sı eşinin eşarp/başörtüsü/yemeni takmasını tercih ederken, %30.9'u türbanı uygun bulmaktadır.

Son olarak, çıkarsanabilecek bir diğer gözlem, artan gelirle birlikte örtünen kadınların sayısında bir azalma olduğudur. Sokağa çıkarken başını örtmeyen kadınlardan alt gelir grubuna dahil olanların oranında 1999 ile 2006 arasında bir fark gözükmezken, orta gelir grubunda bu oran %10.0'lık bir artışla %27.2'den %37.2'ye, üst gelir grubunda ise %17.0'la daha da büyük bir artışla %54.2'den %71.2'ye çıkmıştır. Benzer şekilde, eşarp/başörtüsü/yemeni takanlar arasında alt gelir grubundaki fark 1999'daki %65.1'den 2006'da %69.4'e çıkarken, orta gelir grubundakilerde bu oran %54.7'den %49.1'e düşmüş, en büyük düşüş ise %13.2'lik farkla üst gelir grubundakiler arasında gerçekleşerek 1999'daki %33.8'ten %20.6'ya inmiştir. Öte yandan, türban takanlarda tüm gelir gruplarında düşüş yaşanırken, en büyük düşüş %6.0'la üst gelir gruplarındakilerin oranının %10.8'den %4.8'e inmesidir.

Kadınlar arasında sokağa çıkarken örtünme oranlarında bu düşüşün nedenlerini ancak tahmini olarak açıklayabiliriz. Olasıdır ki, kentleşme kadınların toplumsal yaşama daha aktif katılımını sağlamakta, bu süreçte görece daha kendi başına ayakta durabilir bireyler haline getirmekte, dolayısıyla örtünmeden de toplumsal hayatta yer alabilmelerine yol açmaktadır. Son yıllarda kız çocuklarının eğitimine kampanyalar aracılığı ile daha fazla önem verilmesinin dolaylı bir etkisi olması da beklenir. 28 Şubat süreci sonrasında üniversitelerde türbanlı öğrencilerin okuyamamaları, örtünme ya da üniversitede okuma ikilemi karşısında kimi öğrencileri üniversiteyi tercih etmeye yönlendirmiş olabilir. AKP iktidarı ile birlikte 28 Şubat sürecindeki polarizasyon ve türban konusundaki "inatlaşma" yumuşamış olabilir. Tüm bu açıklamalar akla yatkın gelen önermelerdir.

Çalışmamızda, bu tür görüşleri destekleyebilecek bulgulardan bir kısmı mevcuttur. Örneğin, dindar insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin oranı 1999 yılında %42.4 iken, bu oran 2006'da %17.0'a düşmüştür. Aynı şekilde, 1999'da sorduğumuz ve Türkiye'de dindar insanların Müslümanlığın gereklerini serbestçe yerine getirip getirmediği sorusuna o tarihte %63.8 olumlu cevap verirken, %30.9 bu görüşte değildi. 2002 seçimleri öncesinde yapılan bir araştırmada bu oranlarda "evet" diyenlerde bir değişme gözlenmezken "hayır" diyenlerde anlamlı bir düşüş gözlenmiş, soruya cevap vermemeyi seçenler de azalmıştı.² Oysa, bu araştırmamızda "evet" cevabı verenlerin oranı %81.9'a çıkmış, aksini söyleyenler %14.3'e düşmüştür. AKP'nin iktidarda olduğu dönemi 2002 seçimleri öncesinde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti dönemiyle karşılaştırmaları istenen başka bir soruda, dindar kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda değişim olduğunu düşünenlerin oranı %49 olarak gözükmekte, bu değişimin yönünün iyiye doğru olduğunu belirtenler %60 oranında bulunmaktadır.

Bu sorulardan çıkarsanabilecek sonuç, araştırmamızı yürüttüğümüz Mayıs 2006 tarihinde dindar kişilerin toplumsal konularıyla ilgili genel bir rahatlama olduğu, 1999 yılındaki gerginliğin büyük ölçüde yumuşadığı şeklinde özetlenebilir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, laiklik konusunda son bir kaç aydır yeniden tırmanışa geçmiş görünümüne gergin siyasal atmosferin çalışmayı bugün yapacak olsak sonuçları değiştirip değiştirmeyeceğini bilmiyoruz. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, söz konusu gerginlik, özünde, seçkinler arası bir mücadelenin yansımasıdır. 1999 ile karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde 2006'da toplum genelinde daha gergin bir hava olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Kuşkusuz, kitlesel tutum değişikliklerinde liderlerin rolü çok önemlidir. Her ne kadar toplum temelinde yükselen bir gerginlik olmasa da seçkinlerin mesajları ve sinyalleri kitlelerin o doğrultuda görüşlere destek vermeleri sonucunu doğurabilir. Bizim burada tespit edebildiğimiz Türkiye toplumunun ortalama eğilimleridir. Seçkinlerin kaygı ve görüşlerini ancak toplum geneline sirayet ettikleri kadar yansıtabilmektedir.

Örtünme konusunda araştırmamızdan çıkan bir üçüncü bulgu, türbanın siyasal simge olduğunu iddia eden “laik” kesimin ve bunun bir kimlik meselesi olduğu iddiasını taşıyan kimi “İslamcı” ya da liberal çevrelerin görüşlerinin aksine, başını örten kadınların çok büyük bir çoğunluğunun, bunu “İslam’ın emri” olduğu için yaptıklarını belirtmeleridir. Başlarını neden örttükleri sorulduğunda, örtülü kadınlardan %71.5’i İslam’ın emri olduğu için örtündüklerini söylemekte, bu oranı %7.6 ile çevresindeki herkes örtündüğü için kendisinin de örtünme mecburiyetinde olduğunu belirtenler izlemektedir. Başını örtmenin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu, örtünmediği takdirde kendini toplum içinde “çıplak” gibi hissedeceğini söyleyenlerin oranı sadece %3.9’dur. Baş örtmeyi namuslu bir kadın olmanın şartı olarak görenler ise %3.4 ile çok düşük bir orandadır.³

Zaman zaman İslami çevrelerden kimilerinin gündeme getirdiği başörtüsü ile namus arasındaki ilişkilendirme ne başını örten kadınların ne de Türkiye halkının çoğunluğu tarafından bu şekilde algılanmaktadır. Nitekim eşi, nişanlısı, ya da boşandığı eşi başını örten erkeklerle eşlerinin ya da nişanlılarının başlarını neden örttükleri sorulduğunda, %59.3 “İslam’ın emri olduğu için” cevabını vermiş, bunu %7.8 ile “çevredeki herkes örtündüğü için” cevabı izlemiştir. Bu erkeklerden sadece %1.5’i eş ya da nişanlılarının örtünmeyi namuslu bir kadın olmanın şartı olarak gördükleri için örtündüklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde, eşi ya da nişanlısının başı örtülü olmasını isteyen bekar ya da nişanlı erkeklere bunu neden istedikleri sorulduğunda, %51.6’ı “İslam’ın emri”, %7.8’i “çevre”, %4’ü ise “namus” gerekçelerini belirtmiştir.

Bu oranlardan da görülebileceği gibi, kadınların örtünmelerinin genelinde namusla bağlandırılmadığı açıktır. Nitekim, Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak’ın Temmuz 2003 tarihinde yürüttükleri ve gene Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip bir örnekleme kadın sorunsalını ele alan bir araştırmada da, kadınların eğitim ve iş yaşamına katılımında “namus” bir sorun olarak gözükmemiş, ne eğitimsiz ve/veya çalışmayan kadınların kendileri ne de Türkiye halkının çoğunluğu eğitim ve iş yaşamına katılmamış olmayı “namuslu bir kadın olmanın gereği” şeklinde yorumlamıştır.⁴ Bu bağlamda, başörtüsü, eğitim ve iş yaşamına katılmanın halkın çoğunluğu tarafından kadının namusuyla ilişkilendirilmiyor olması sevindiricidir.

Araştırmamızın örtünme konusundaki bir dördüncü bulgusu, toplumda gene genel bir kanaat olarak öne sürülen ve kadınların örtünmelerinin aile baskısından kaynaklandığını savunan görüşleri doğrulamamasıdır. Örtünen kadınlardan sadece %0.9’u eşi ya da nişanlısı istediği için örtündüğünü söylemekte, eş ve nişanlı dışında ailesi istediği için örtünenlerin oranı ise %0.2’de kalmaktadır. Eşi ya da nişanlısı örtünen ya da şu anda bekarsa bile ileriye dönük olarak örtünmelerini istediğini söyleyen erkekler arasında da, bu isteğin nedeni olarak aile baskısı çok düşük oranlarda belirtilmiştir.

Ancak, örtünme kararı aile baskısından kaynaklanmıyor gözükse de, başını örten kadınlar örtünmeden vazgeçtikleri takdirde aile ve/veya çevre baskısıyla karşılaşacaklarını düşünmektedirler. Örtünen kadınlara, başlarını açtıkları takdirde yakın aileden ya da çevreden biri ya da birileri tarafından bu kararlarına karşı çıkılıp tekrar örtünmeye zorlanıp zorlanmayacakları sorulduğunda, %45.5 karşı çıkılacağını, %54.5 ise tersini belirtmişlerdir. Karşı çıkılacağını söyleyen bu gruba, bu karara kimin ya da kimlerin karşı çıkacağı sorulduğunda, %46’nın %89.7’si “ailem” cevabını vermiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, örtünen kadınların sadece toplam %1.1’i eş, nişanlı ya da aile istediği için örtündüğünü söylerken, %46’sının başlarını açtıkları takdirde ailelerinin karşı çıkacağını düşünmesi gerçekten paradoksaldır. Bu, yorumlanması güç bir bulgudur. Yorumlardan biri, başlarını neden örttükleri sorulduğunda büyük çoğunlukla “İslam’ın emri” olduğunu düşündüklerinden örtündüğünü söyleyen kadınların doğruyu söylemediği, gerçekte aileleri ısrar ettiği için kapandıkları olabilir.

Metod kısmında da belirttiğimiz gibi, bu tür çalışmalarda soru sorulan kişilerin doğru söyleyip söylemediklerini ölçmek fevkalade zordur. O nedenle, bu soruda gerçeklerin gizlenmiş olması mümkündür. Ancak, gizlendiğini varsayıyorsak, neden gizlenmiş olabileceği hakkında da düşünmemiz gerekir. Akla gelebilecek tek neden, şu ya da bu gerekçeyle, doğruyu söylemekten korkmuş olmalarıdır. Ama eğer burada korku faktörü rol oynuyorsa, başlarını açtıkları takdirde ailelerinin karşı çıkacağını söylemekten de korkmaları beklenirdi. Oysa o soruda, başını örten kadınların takriben %46’sı başlarını açtıkları takdirde buna ailelerinin karşı çıkacağını söylemekten çekinmemişlerdir. Bu ise bize “yalan” faktörünün dışında bir açıklama zorunluluğu getirmektedir.

Bir diğer akla gelen açıklama örtünmenin İslam’ın emri olduğunu aile büyüklerinin genç kadınlara empoze ettikleridir. Bu durumda kadınlar örtünmeyi İslam’ın emri olarak içselleştirsele dahi, herhangi bir sorgulamaya açık olmaksızın aile tarafından kendilerine kabul ettirilen bu düşünce aslında mevcut baskıyı gizleyebilecek hatta bu baskının sorgulanmasını

3 Bu bulgu, Ali Bayramoğlu’nun gerçekleştirdiği bir çalışmanın sonuçlarıyla birebir örtüşmektedir. Örtünen kadınlarla derinlemesine mülakatlara dayalı bu çalışmada Bayramoğlu, örtünme ile namus arasında bir bağlantı kurulmadığını göstermiştir. Bkz. Ali Bayramoğlu, *Çağdaşlık Hurafe Kaldırılmaz: Demokratikleşme Sürecinde Dindarlar ve Laikler*, TESEV Yayınları, 2006.

4 Kalaycıoğlu ve Toprak, 2004.

engellenebilecektir. Kuşkusuz, “İslam’ın emri” ya da “çevre” etkisi gibi açıklamalardan, örtünen kadınların kendi özgür iradeleriyle örtündükleri sonucuna varılamaz. Açık ki, inançlı bir Müslüman “İslam’ın emri” olarak gördüğü bir duruma uyum sağlamaya kendini mecbur hissedecektir. Sonuçta bu bir emre itaattir. Burada önemli olan, bu emrin bir sorgulama sonucunda kabul edilip edilmediği, ne ölçüde sorgulama sonrasında doğruluğuna kanaat getirilip kabul gördüğüdür. Pek çok konuda kişiler bu tür sorgulamalara giriştikten sonra emir, kanun, ahlak kuralı olarak gördükleri kısıtlamaları kabul edip, içselleştirirler. Örtünmede ne derece böyle bir içselleştirmenin söz konusu olduğu, ne derece kişilere dışsal, kendi iradeleri dışında bir kabul ettirilişin mevcut olduğu ise açık değildir. Bu araştırmada biz bu ayrıştırmayı yapmamıza yardımcı olacak soruları sormadık. Örneğin, örtünen kadınlara örtünmenin İslam’ın emri olduğu sonucuna nasıl ulaştıkları sorulabilir, İslam hakkındaki bilgilerine hangi çevre ya da kurumların aracı oldukları sorgulanabilirdi. Hiç kuşkusuz, İslam’ın emri olarak örtünmeleri gerektiği sonucuna kişiler elbette kendi değerlendirmeleriyle de ulaşabilecektir. Böyle bir süreç yerine sorgulanmadan kabul edilen bir otorite zikrediliyorsa baskı sonucu örtünmenin olduğu hakkında daha ikna edici bir kanıt elimizde olabilirdi. Görüştüğümüz kişileri bu ayrıntıda bir sorgulamadan geçiremedik. Bu konu, bir anket çalışması yerine derinlemesine görüşmelerle daha iyi sorgulanıp açıklığa kavuşturulabilir. Ne yazık ki bu sorular, şu an için, farklı yöntemler kullanan bir başka araştırmaya kalmıştır.⁵

Şu aşamada, bu paradoksu açıklamada bize daha makul görüneni, başlarını örten kadınların neden örtündükleri hakkında kendi ifadelerini kabul etmek, ancak bu iki soruda verdikleri farklı cevapları gene kendi iç dünyaları açısından yorumlamaktır. Yukarıda değinildiği gibi, örtünen kadınların çok büyük bir çoğunluğu örtünmeyi “İslam’ın emri” olarak gördüklerini belirtmekte, küçük bir azınlık ise çevrede herkes örtündüğü için kendisinin de örtündüğünü söylemektedir. Bu iki gerekçe, örtünmenin en önemli nedenleri arasında sayılmaktadır. Örtünmeyi “İslam’ın emri” olarak gören ya da çevrelerindeki herkes örtündüğü için örtünen kadınların aile ve çevre yapılarının da benzer olduğunu varsayabiliriz. Diğer bir deyişle, dini gerekçelerle örtünen kadınların aile ve çevreleri de büyük bir olasılıkla aynı gerekçeye inanmaktadır. Örtünmeyi dinin emri olarak kabul eden kadınlar, başlarını açtıkları takdirde—ki bu soruda açmayı isteyip istemedikleri sorulmamıştır— ailelerinin kendilerini dinin emirlerine karşı gelmiş kabul edeceklerini pekala düşünüyor ve bu nedenle bu karara karşı çıkacaklarını belirtiyor olabilirler. Bizzat kendileri de başlarını açmanın dinin emirlerine karşı gelmek olacağına inanıyor olabilirler ki, eğer dinleri emrettiği için örtünüyorlarsa, örtünmemek kendileri açısından gerçekten bu emre karşı çıkmak anlamına gelecektir. Nitekim, “yakın aile ve dost çevrenizde çoğu kadın başını açacak olsa, siz de başınızı açar mıydınız?” sorumuza, türbanlı kadınların %94.1’i “hayır” cevabını vermiştir.

Araştırmamızdan çıkarsanabilecek son gözlem, örtünmeyle bağlantılı olarak toplumda ayrı dünyalarda yaşayan çok farklı iki sosyal grubun var olup olmadığına ilişkindir. Tesettürlü ya da daha geleneksel şekilde örtünen kadınlarla örtünmeyenlerin birbirleriyle olan ilişkilerine baktığımızda, bu iki grubun birbirinden ayrı ve kopuk bir yaşam sürdürmedikleri ortaya çıkmaktadır. Başlı açık olanlarla türbanlılar ya da eşarp/başörtüsü/yemeni kullananlar arasında aile görüşmelerinde, tıpkı yakın arkadaşlık ilişkilerinde olduğu gibi, keskin bir ayırım yoktur. Bu gruplar birbirlerinden izole, ayrılmış bir aile yaşantısı sürdürmemektedirler. Bize söyledikleri kadarıyla, tesettürlü ya da geleneksel şekilde örtünen kadınlar gerek özel yaşamlarında, gerek ailecek, birbirleriyle görüşmektedirler. Birbirlerinden kopuk, birbirleriyle görüşmeyen, konuşmayan iki ayrı grup halinde yaşam pratikte yoktur. Buradan çıkan çarpıcı sonuç örtünen ve açık kadınların her ne kadar toplumsal görüşleri ve inanç pratikleri farklı olsa da birbirleriyle ilişkilerinin kopuk olmadığıdır.

3.2. KİMLİK SORUNLARINA YAKLAŞIMLAR

Yukarıda, Türkiye’de aydınlar arasındaki tartışmaların aksine, “türban” sorununun halk tarafından diğer ekonomik ve sosyal sorunlara göre pek fazla önemsenmediğini, bu sorunun ancak ekonomiyle ilgili sorular çıkartılıp sadece kimlik soruları sorulduğunda ön plana çıktığını, ancak bu bağlamda kadınların örtünmesine ilişkin belirli bir duyarlılığın olduğunu belirtmiştik.

Bu duyarlılığın genel olarak her kesimin haklarına ilişkin demokratik bir tepkiyi ölçüp ölçmediği ise tartışmalıdır. Büyük çoğunluğu Sünni Müslüman olan bir halkın türban ve İmam-Hatip Liseleri hakkında duyarlı tavır sergilerken azınlıkta kalan etnik ya da dini kimlikler hakkında aynı demokratik normlara başvurmasını liberal değerlerle açıklamak güçtür. Bu durum, Türkiye halkının çoğunluğunun demokratik normlardan ziyade “sekte” bir demokrasi anlayışı olduğuna da işaret edebilir. Farklı ifade edecek olursak, “bizden” olanların hakları savunulmakta, “ötekilerin” haklarına aynı duyarlılık gösterilmemektedir.

5 Dipnot 3’te belirtilen Ali Bayramoğlu’nun çalışmasının yanı sıra, örtünen kadınlarla bu tür derinlemesine görüşmelere dayanarak yapılmış ilk çalışma Nilüfer Göle’nin yayınladığı *Modern Mahrem* (İstanbul, Metis Yayınları, 1999) başlıklı kitaptr. Bu konudaki en son çalışma ise, Refah Partisi Hanım Komisyonları’dan kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda Yeşim Arat’ın yayınladığı *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics* (Albany, N.Y.: State University of New York Press, 2005) başlıklı kitaptr. Her üç çalışmadaki bulgular, örtünen kadınların örtünmeyi siyasal bir harekete dahil olarak gördükleri için örtündükleri savını doğrulamamaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, kimlikle ilgili sorduğumuz soruda, Kürtlere anadillerinde eğitim olanağı sağlanması %11.4, Cem Evleri'ne devletçe mali yardımda bulunulması ise sadece %5.3 tarafından desteklenirken, türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edebilmeleri %43.0 ve İmam-Hatip Liselilere üniversite giriş sınavlarında kolaylık getirilmesi %17.6 tarafından uygun bulunmuştu. Kürt ve Alevi vatandaşlara ilişkin bu iki sorunun yanısıra, anketimizde kimlik konusunda başka sorularda da bu "sekte" anlayış ortaya çıkmaktadır. Örneğin, oy verirken kişi için ne gibi kriterlerin önemli olduğunu irdelediğimiz bir soruda, verilen on seçenek arasında oy vereceği partinin "Alevi kimliği ve haklarının korunmasına daha yatkın bir parti olması" en düşük oranda belirtilmiş, bunu "Kürtlerin kültürel kimliklerini korumak için çaba gösteriyor olması" izlemiştir.

Benzer şekilde, gayr-ı Müslimlere ait devletçe el konmuş vakıf mallarının iadesini destekleyenlerin oranı %28.1'de kalmakta, desteklemediğini söyleyenler %47.1 ile çok daha büyük bir oran oluşturmaktadırlar. Başka bir soruda, Hıristiyan Ortodoks kiliselerinin din adamı yetiştirme ihtiyaçlarını karşılamak üzere Heybeliada'da şu anda kapalı olan ruhban okulunun açılması, değişik soruların sorulduğu 0-10 arası verdiğimiz ve o'nun "hiç katılmıyorum", 10'un ise "tamamen katılıyorum" anlamına geldiği bir skalada 3.9 ile en düşük oranlardan birini almıştır. Bir diğer soruda, Kudüs'ün hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler için kutsal şehir olduğu belirtildikten sonra şehrin yönetiminin hangi dini gruba bırakılması gerektiği sorulmuş, bu soruda %66.8 Müslümanları işaret ederken, her üç dinin de temsilcilerinin olduğu uluslararası bir yönetimi uygun bulanlar %29.4'te kalmıştır.⁶ Bu da, yukarıda sözünü ettiğimiz "sekte" anlayışın bir başka göstergesidir.

Nitekim, yakın komşularımız dahil olmak üzere Japonlardan Brezilyalılara kadar 12 değişik ülke vatandaşını saydığımız ve bu milletleri ne derece "dost" ya da "düşman" olarak kabul ettiklerini irdelediğimiz bir soruda, o'dan 10'a kadar oluşmuş ve o'nun "tamamen düşman", 10'un ise "tamamen dost" olduğu bir skalada sadece üç Müslüman ülke vatandaşları (Filistinliler, Suudi Arabistanlılar ve İranlılar) sırasıyla 5.3, 5.1 ve 5.1 ile en yüksek rakamlara ulaşmış, 2.3 ile en düşük olan Ermeniler başta olmak üzere diğerlerine 5'in altında değerler verilmiştir.

Sosyal ve özel yaşamda ise "ötekilere" ilişkin tutumlar daha karmaşık gözükmektedir. Örneğin, 1999'daki araştırmamızda olduğu gibi, bu araştırmada da kızının ya da oğlunun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkacağını belirtenler %67-70 gibi yüksek oranlardadır. Aynı oranda olmasa bile, Müslüman olup da farklı mezhebe mensup biriyle evliliklerine karşı çıkacağını söyleyenler halkın yaklaşık yarısı civarındadır. Burada çarpıcı olan oğul ya da kızın Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkma oranı 1999 ile karşılaştırıldığında yaklaşık %3 ile 5 puan arası düşerken farklı mezhepten Müslüman biriyle evliliğe karşı çıkma oranının yaklaşık %10 puan artmış olmasıdır. Öte yandan, komşuluk ilişkilerinde, eşcinsellere olan tutum hariç, Yahudi, Ermeni, Kürt, Rum, farklı mezhepten olan ya da dine inanmayan ailelerle komşuluğa itiraz etmeyeceklerini söyleyenlerin oranı her bir kategoride itiraz edeceklerden daha yüksektir. Ancak, itiraz edenlerin oranı da Müslüman olmayanlar için % 40 civarındadır ki bu küçümsenecek bir oran değildir. Verilen yedi değişik tip komşunun hiç birine itiraz etmeyeceğini belirtenler yaklaşık %27 iken yedi tip komşunun hiç birini istemeyeceğini söyleyenler %17 civarındadır.

Anketimizi cevaplayan kişilere iş hayatlarında öncelikle ne tür insanlarla birlikte çalışmak isteyecekleri sorulmuş, %33.7 doğup büyüdüğü yerlerden insanları, %25 ise "dini bütün Müslümanları" tercih edeceklerini söylemişlerdir. Buna karşın, aynı dünya görüşünden insanları tercih edeceklerini belirtenler, %37.9 ile daha az orandadır. Ancak, işyerinde birlikte çalışmak isteyecekleri kişiler için yapılan seçimler bir iş kuracak olsalar öncelikle nasıl bir ortakla çalışmak istedikleri sorulduğunda değişmiş, iş ortağı tercihi çok daha riskli olduğundan "dini bütün bir Müslüman"ı tercih etme %9'da kalırken, %61.5'le büyük bir çoğunluk dürüst birisini, %13.3 iş tecrübesi olmasını, %11 ise eğitilmiş olmasını tercih etmişlerdir.

Kuşkusuz, bu "bizden olanlar sendromu" Türkiye demokrasisi açısından kaygı vericidir. Kişilerin sosyal yaşamlarında "biz" ve "ötekiler" tanımları ve "biz" diye tanımladıkları gruplarla daha yakın ilişkileri olabilir. Ancak, çağdaş demokratik kültürün oluşması "öteki" nin haklarına da duyarlı olmayı içerir. Bu konuda daha derinlemesine araştırma yapılmadan genellemelere varmak zor olsa da, yukarıdaki veriler Türkiye'de maalesef bu tür bir duyarlılığın oluştuğu hakkında iyimser olmamıza yol açacak nitelikte değildir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kürt ve Alevi vatandaşların sorunları hakkında halkın %22.8'inin bu soruya cevap vermemesi, cevap kitapçığına isim yazılmadığı özellikle belirtilmiş olduğu halde bazı hassas konular hakkında fikir beyanından çekinilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu durum dünyanın her yerinde araştırmalarda karşılaşılan bir sorun olarak görülebilir. Gerçekten de sıradan vatandaşların "hassas" olarak nitelendirilebilecek bazı konularda kendi fikirleri olmayabilir. Türkiye'de ortalama vatandaşın eğitim düzeyinin ilköğretimdeki 8 yılın altında kaldığı düşünülürse,

pek çok kişinin kamuoyunda resmi görüşlerin daha sık duyulur olduğu “hassas” konularda kendi kişisel görüşüne sahip olması zor olduğu gibi, böyle bir görüşü olsa da bunu evine gelmiş bir anketöre ifade etmesi de zor olabilir. Biz bunu doğal karşılarıyoruz ve bu kaygılara rağmen birçok konuda görüş belirtilmiş olmasını memnuniyetle karşılarıyoruz. Burada esas sorun bu görüşlerin ne kadarının resmi görüşün bizler tarafından duyulmak istenildiği kaygısı ile dile getirilmiş olduğu, ne kadarının resmi görüşün samimiyetle içselleştirilmiş şekli olduğu, ne kadarının da gerçekten bireylerin kendi görüşlerini yansıttığıdır. Bu soruların yanıtlanması bu tür çalışmalarda gerçekten çok güçtür.

Bu bulguların Türkiye’de demokrasiye ilişkin bir başka soruna da işaret ettiğinin altını çizmek isteriz. Bu tür anketleri cevaplayan kişilerin hassas konularda cevap vermekte zorlanıyor oluşu, Türk hukuk sisteminde ve uygulamalarda düşünceleri açıkça ifade etmeyi engelleyen madde ve fiili durumların mevcudiyetiyle bağlantılı olabileceği gibi, azınlık gruplarına karşı oluşmuş toplumsal önyargılarla da bağlantılı olabilir. Nitekim, bu nedenledir ki, yapılan tüm anketlerde, örneğin, Kürt ya da Alevi vatandaşların oranını saptamak doğrudan sorulan sorularla mümkün olmamakta, bu oranlar dolaylı sorularla saptanmaya çalışılmaktadır. Buna rağmen elde edilen cevaplar bu grupların toplumdaki gerçek oranlarının altındaymış izlenimi uyandırabilmektedir. Örneğin, çalışmamızda “Alevi misiniz?” diye sorulduğunda, %6.1 Alevi olduğunu söylemekte, buna karşın evinde “Oniki İmam” resmi bulunduranların oranı %6.6’ya çıkmakta, Hz. Ali’nin resimlerinin olduğunu söyleyenler %7.4’e ulaşmakta, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, ve Hz. Osman’ı da kapsayan listede kendi inançlarına göre Hz. Ali veya Hacı Bektaş Veli’yi *en önemli* din büyükleri olarak görenlerin oranı ise %14.3’ü bulmaktadır. Doğrudan Sünni Müslüman olmadığını belirtip Alevi olduğunu söyleyen ya da evinde Oniki İmam ya da Hz. Ali’nin resmini bulunduranların oranına baktığımızda ise %11.4 gibi bir oran bulmaktayız. Doğrudan Alevi olduğunu belirtenler 2006 çalışmamızda %6.1 iken 1999’daki çalışmamızda bu oranın %3.9’da kaldığı gözönüne alındığında, kimliklerin açıklanmasında bir miktar rahatlama olduğu söylenebilir.

Araştırmamızda Kürt etnik kökeni belirleyebilmek amacıyla gene dolaylı dile getirilmiş iki soru sorulmuştur. Birincisi görüşülen kişilerin çocukluklarında anne-babalarıyla hangi dille iletişim kurduklarını açık uçlu bir soru formatında sorgularken diğeri değişik dil ve lehçeleri günlük yaşamda başkalarıyla konuşabilecek kadar bilip bilmediklerini kapalı uçlu olarak verip sorgulamaktadır. Anne-baba ile konuşulan dil sorusuna cevap verenler arasında Kürtçe ya da Zazaca bulunanların oranı %13.2’dir. Kürtçe, Zazaca ya da Kırmanç bilip bilmediklerini sorduğumuzda bu dilleri konuştuklarını söyleyenlerin oranı %15.6 dir. Bu oranlarda da son yıllarda belirgin bir yükseliş olduğunu vurgulamak gerekir.

3.3. “İSLAMCI-LAİK” AYRIŞMASI

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde de belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet’in laiklik anlayışı ve uygulamaları, kurulduğu yıllardan itibaren tartışmalara yol açmış, hatta bu tartışmalar cumhuriyetin ilk yıllarında isyanlara dönüşmüş, çok partili rejime geçiş sonrasında ise İslam’ın kamu yaşamında daha görünürde olmasını isteyen çevreler bu isteklerini siyasal partiler kanalıyla kamuoyunun gündemine getirmiştir. Cumhuriyet kurulduğu yıllardan itibaren, hatta Tanzimat’a kadar geri götürülebilecek bir süreçte, Türkiye toplumu “İslamcı” ve “Laik” olarak nitelendirilen ikili bir bölünmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu ayrışma, 1970’li yıllardan itibaren örgütlenen “Milli Görüş” hareketi çerçevesinde İslami kesimin güç kazanmaya başlamasıyla birlikte son birkaç onyıla damgasını vurmuş, kamuoyundaki tartışmaların odağına oturmuştur.

1999’da yürüttüğümüz araştırmada, o dönemde seçkinler düzeyinde ve gerek basın gerekse medyada çok tartışılan bu bölünmenin toplumsal kesimlerde karşılık bulup bulmadığına bakmıştık. Anketimizde sorduğumuz çok sayıda soruya verilen cevaplar, toplumun büyük bir çoğunluğu açısından böyle bir bölünmenin mevcudiyetine işaret etmiyordu. Halkın büyük bir çoğunluğu için günlük yaşamda karşılaştıkları farklı yaşama biçimlerine karşı hoşgörü mevcuttu. Örneğin, oturdukları mahallelerde ya da yemek yedikleri lokantalarındaki kadınların örtülü mü yoksa mini etekli mi olduğu farketmiyordu. Gene halkın büyük bir çoğunluğu başka dinden, hatta dinsiz olanlar arasında iyi insanlar bulunabileceğini, bir insan Allah’a ve peygambere inanıyorsa namaz kılmasa, oruç tutmasa, içki içse ya da kadınsa başını örtmese bile o kişiyi Müslüman addedeceklerini söylüyor, din temelli siyasi partileri onaylamıyor, laik hukuk sisteminin değişmesini istemiyor, ne dinin devlete ne de devletin dine karışmasına sıcak bakıyordu.

Bu çalışmamızda yukarıdaki soruların çoğunu yeniden irdelememeye karar verdik. Aradan geçen 7 yıl içinde Türkiye halkının bu konularda daha az hoşgörülü olacağını düşünmüyoruz. Bu tür sorulardan ziyade, bu araştırmada doğrudan “İslamcı-Laik” ayrışması hakkında bize ipucu verebilecek sorulara yöneldik. Verilen cevapları genelleyecek olursak, halkın takriben üçte birinin laiklik konusunda hassas olduğunu, üçte ikisinin ise bu tür bir hassasiyet göstermediğini söyleyebiliriz. Türkiye’de sık sık “İslamcı” ve “laiklerden” bahsedildiğini belirttikten sonra, o’ın “laik, “10’un ise “İslamcı” anlamına geldiği 0-10 arası bir skalada kendilerini nereye yerleştirdikleri sorulduğunda, %20.3 kendilerini “laik,” %48.5 “İslamcı” olarak tanımlamış, %23.4 ise kendilerini bu iki ucun ortasında konumlandırmışlardır. Ancak,

“laik” ve “İslamcılar” ayrıştırılmamıza yarayacak bazı sorularda ise “laik” diye nitelendirebileceğimiz kanat takriben %30’a varmaktadır.

Örneğin, Türkiye’de laikliğin tehdit altında olup olmadığını irdelediğimiz soruya, %22.6 tehdit algıladığını belirtirken, %72.6 aksini söylemiştir. Kimilerine göre, son 10-15 yılda Türkiye’de İslamî temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiği iddiasına katılıp katılmadıkları sorulduğunda, %32.6 bu görüşe katıldıklarını, %61.3 ise katılmadıklarını söylemişlerdir. Katılanlara, bu görüşün öncelikle neye dayandırıldığı sorulduğunda, %32.6’nın %34.6’sı örtünen kadınların sayısının artmasını göstermiştir. İlkokul öğretmenlerine ya da hâkimlere türban serbest bırakılacak olsa bu durumun kendilerini rahatsız edip etmeyeceği sorusuna, sırasıyla, %29.2 ve %28.2 rahatsız olacağını bildirirken, tersini düşünenlerin oranı sırasıyla %70.4 ve 71.5’tir. Bir Danimarka gazetesinde Hz. Muhammed’in karikatürlerinin yayınlanmasını demokrasi ve düşünce özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucu olarak görenlerin oranı %15.1, bu tür yayınların önlenmesi gerektiğini söyleyenler ise %73.0’dır. Aşağıda açıklanacağı üzere, bu soruların her birine verilen cevaplar kişilerin kendilerini ne kadar dindar gördükleri ve “İslamcı-Laik” skalasında kendilerini nereye konuştukları ile yakından bağlantılıdır.

1999’daki araştırmamızda Türk parti sistemi içinde din temelli politika yapan partiler olmasını destekleyip desteklemeyeceklerini sorduğumuzda, o dönemde %60.6 olmaması gerektiğini savunurken, %24.6 olması taraftarıydı. Aynı soruyu bu sefer sorduğumuzda, olmaması gerektiğini savunanların oranı %7.0’lık bir düşüşle %53.6’ya inmiş, karşı görüştekiler %16.8’lik bir artışla %41.4’e çıkmıştır. Bu bulgu, ilk bakışta laikliğin tehdit altında olduğunu düşünenlerce kaygı verici gibi gözükse de, bu soruda “din temelli politikadan” ne anlaşıldığı irdelenmemiştir. Benzer şekilde, kendilerini öncelikle nasıl tanımladıkları sorusuna 1999’da %35.7 “öncelikle Müslümanım” cevabını verirken, bu oran 2006’da %44.6’ya yükselmiştir. Kendisini “çok dindar” olarak tanımlayanların oranı 1999’da %6.0 iken, 2006’da %12.8’e çıkmıştır. Ancak, bu tür görüşlerin dini yönetim isteyenlerin çoğaldığı anlamına gelmeyebileceği de açıktır.

Nitekim, bu tür bir anlama gelmeyebileceğini başka bir sorudan anlamamız mümkündür. 1999’da sorduğumuz ve Türkiye’de Şeriat’a dayalı bir din devleti kurulmasını isteyip istemeyeceklerini sorguladığımız soruya, o tarihte %21 olumlu cevap vermişti. Oldukça yüksek olan bu oran, Şeriat hükümlerinin Medeni Kanun hükümleri yerine geçip geçmemesi hakkında sorduğumuz ve hem Şeriat hükümlerini hem de Medeni Kanun hükümlerini açıkladığımız soruların hepsinde yarı yarıya düşmüş, bazılarında (örneğin, zina konusunda Şer’i hükümlerin uygulanması) yüzde 1’lere inmişti. Bu çalışmamızda iki hukuk sistemini karşılaştıran sorulara yer vermedik. Ancak, doğrudan sorduğumuz ve Şeriat’a dayalı bir din devleti isteyip istemediklerini irdelediğimiz soruda 1999’daki %21, 2006’da %8.9’a düşmüştür. Unutulmamalıdır ki, 1999 araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz sırada, yapılan tüm araştırmalarda doğrudan sorulan bu sorunun cevabı %20’lerde çıkmaktaydı.

Araştırmamızdan çıkarsanabilecek bir başka olumlu sonuç, her iki kesime dahil kişilerden çoğunluğunun, karşı tarafın kendilerini baskı altında tuttuklarını düşünmemeleridir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, halkın çoğunluğu laik çevreler tarafından dindar insanlara baskı yapıldığı kanaatinde değildir. Aksini düşünenler %17’de kalmaktadır. Dindar çevreler tarafından laik kesimden insanlara baskı yapıp yapılmadığı sorusunda da ancak %8.1 baskı yapıldığını söylemiştir. Benzer şekilde, laik kesimden insanların hayatlarını dindar kesimin baskısından uzak serbestçe yaşayamadıklarını düşünenlerin oranı %11.3’te kalmıştır.

Ne örtülü kadınların ne de başı açık olanların büyük bir çoğunluğu, tanımadıkları kişiler tarafından başlarını açmak ya da kapamak doğrultusunda rahatsız edilmediklerini belirtmişlerdir. Örtünen kadınlara sorulan ve başlarını örttüğü için tanımadıkları kişiler tarafından rahatsız edildikleri durum olup olmadığını irdelleyen sorumuza, türbanlı kadınların %89.4’ü “hayır” cevabı vermiştir. Gene aynı kadınlara sorulan ve yakın aile çevrelerinden bir ya da birkaç kişi tarafından başlarını açmaları için ısrar eden olup olmadığı sorusuna, %93 böyle bir ısrar olmadığını belirtmiştir. Buna karşın, başı açık kadınlara sorulan ve başlarını örtmeleri için baskıyla karşılaşmış olduklarını irdelleyen sorumuza %90.1 “hayır” cevabı verirken, örtünen kadınlardan tanımadıkları kişilerin örtündükleri için kendilerini rahatsız ettiklerini söyleyen %3.7’ye karşılık, başı açık kadınların %9.9’u örtünmeleri doğrultusunda baskı hissettiklerini belirtmişlerdir. İki grup arasındaki küçük olan bu farka rağmen, genelde her iki gruptan kadınların büyük çoğunluğunun toplumsal baskıyla karşı karşıya oldukları söylenemez.

Aile yaşamlarında başı açık en az bir kızı olanlara, kızları bir gün kapanmaya karar verse buna nasıl tepki göstereceklerini sorduğumuz soruya ise %15.2 üzüleceklerini, başını açması için telkinde bulunacaklarını, %28.2 üzülecek olmalarına rağmen kendi kararını düşüncesiyle seslerini çıkartmayacaklarını, %54.3 ise memnun olup destekleyeceklerini söylemişlerdir. Oysa üzüleceklerini söyleyenlerin toplam oranı %43.4’tür. Yukarıda da değinildiği gibi, aynı soru başı kapalı olanlara da sorulmuş, bunların %46’sı başlarını açacak olsalar aileleri tarafından tekrar kapanmaya zorlanacaklarını belirtirken, %54’ü bu karara kimsenin karşı çıkmayacağını söylemiştir.

“İslamcı-Laik” ayrışmasında sık sık gündeme getirilen konulardan biri de, laikliğin korunmasında ordunun çok önemli bir rol oynadığı, ordu faktörü olmasa laik devlete yöneltildiği düşünülen tehditlerin artacağıdır. Bu tezin ne ölçüde gerçekte örtüştüğü ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin, her ne kadar “28 Şubat” kimi çevrelerce bir “post-modern darbe” olarak algılanmışsa da, 28 Şubat’a giden sürece bakıldığında Refah Partisi’nin iktidardan düşmesinin aynı zamanda halkın önemli bir kesiminin gösterdiği tepkiyle de yakından ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Diğer bir deyişle, 28 Şubat’a gidilmesinde ordu faktörü kadar seçmenin tepkisi ve demokratik süreçler de rol oynamıştır. Nitekim araştırmamızda Türkiye’de halkın ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabileceği görüşüne halkın %53.7’si katılmaktadır. Ancak, halkın % 58.6’sı silahlı kuvvetlerin kimi zaman seçimle işbaşına gelmiş hükümetlere karşı görüşlerini dile getirmesini de doğal bulmaktadır. Soruda, bu görüşlerin hangi alanlarda olabileceği sorulmadığından, sadece askeri doğrudan ilgilendiren güvenlik konularında görüş bildirilmesini onaylayanlar da bu soruya olumlu yanıt vermiş olabilir. Öyle de olsa, bu cevaplar birlikte ele alındığında, ordunun görüş bildirmesi ile laikliğin korunması arasında ilişki kurulduğu sonucu çıkmamaktadır. Diğer bir deyişle, ordu görüş bildirsün ya da bildirmesün, halkın çoğunluğu laikliğin ordu desteği olmadan da korunabileceğini düşünmektedir. Öte yandan, 10 farklı çevreyi saydığımız ve bu çevrelerin insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması, vatandaşların haklarının genişletilmesi ve anayasal kurumların daha iyi ve halka daha yakın çalışmasına yönelik reformları ne ölçüde desteklediklerini sorduğumuzda, silahlı kuvvetlerin bu tür reformları desteklediğini düşünenlerin oranı % 54.5 ile oldukça yüksektir. Öte yandan, ordunun bu reformlara karşı olduğu görüşündekiler %20.9’da kalmaktadır.

Gene bu bağlamda bir diğer ilginç bulgumuz, Türkiye’deki “İslamcı-Laik” ayrışmasının son zamanlarda sembolü haline gelen cumhurbaşkanlığı meselesine ilişkindir. Cumhurbaşkanının ne tür özelliklere sahip olması gerektiğinin irdelendiği bir soruda, “dini bütün bir Müslüman” olmasını önemli bulanlar %74.3 iken, “laikliği korumasını” önemseyenlerin oranı biraz daha üste, %75.2’ye çıkmaktadır. Buna karşın, “hayat tarzının modern Türkiye’ye örnek olması” %85.9 tarafından önemsenmektedir. Öte yandan, “erkek ve evli ise eşinin başının açık olması” %50.8 önemli bulmaktadır. 2007 yılında yapılacak seçimlerde kimin cumhurbaşkanlığını desteklediklerini sorduğumuz ve açık uçlu bıraktığımız soruda hiç kimsenin ismi ön plana çıkmamış, en çok tercih edilen isim %14,9’da kalmıştır. Ancak, bu soruda cevap vermeyenlerin ya da bir isim söyleyemeyenlerin oranı toplam %52.9’dur.

3.4. AKP VE AKP İKTİDARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

AKP iktidarına ilişkin değerlendirmelerde çarpıcı bulduğumuz, bir önceki dönemdeki DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetiyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir değişim sürecinden geçmekte olduğu teşhisidir. Bu değişimin olumlu bir yöne doğru olduğunu düşünenler olumsuz bir yöne doğru olduğunu düşünenlerden daha geniş bir gruptur. AKP’nin iktidardaki performansının her alanda tatmin edici bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle Kürt ve Alevi kimliğine ilişkin politikalarda tatminkar olmaktan uzak bir performans sergilediği düşünülmektedir. Ekonomi alanında da seçmenlerin gözünde işsizliği azaltmakta tatmin edici olmaktan uzak bir görünümü vardır. Benzer şekilde, AKP’nin seçmen tabanınca önemsenen türban ve İmam Hatip Liselilerinin sorunlarının çözülmesi konularında da performans değerlendirmeleri zayıftır. AKP hakkında genel değerlendirmelere bakıldığında ise iki uçlu bir resimle karşılaşmaktayız. Daha muhafazakâr, kendini dindar ve İslamcı kesime yakın gören, görece düşük sosyo-ekonomik statüde, kırsal kesimden seçmenler arasında bu değerlendirmeler olumluya kayarken, bu grubun karşısında yer alan kentli, kendini ideolojik olarak solda ve laik kesime yakın gören görece yüksek sosyo-ekonomik statüden gruplar AKP’yi genelde olumsuz değerlendirmektedirler. Ancak, AKP’nin bu değerlendirmelerde 1999 araştırmamızda RP’nin durumundan daha iyi konumda olduğu söylenebilir. Gene de toplumdaki genel ikili yapıyı aksettiren bu değerlendirme polarizasyonunun bir sonucu olarak, AKP’nin bir kesimden olumlu sinyaller alırken diğer bir kesimin de büyük tepkisini toplayan iktidar karakteri oluşturduğu söylenebilir.

3.5. “İSLAM VE TERÖR” SORUNU

11 Eylül’den bu yana dünya kamuoyunda en çok tartışılan konulardan biri, İslam ile terör arasında bir bağlantı olup olmadığıdır. Filistin mücadelesiyle başlayıp daha sonra dünyanın çeşitli ülkelerinde, bu arada Türkiye’de de, Müslümanlarca gerçekleştirilen intihar saldırıları ve diğer terörist eylemler Batı toplumlarında Müslümanlık ile terör arasında giderek bağlantı kurulmasına yol açmış, 11 Eylül saldırısı ise bu önyargıları pekiştirmiştir. Hiç kuşkusuz terörist eylemler sadece Müslümanların başvurduğu yöntemler olmayıp dünyanın pek çok ülkesinde başka dinden olanlar da geçmişte ve günümüzde bu tür eylemlere katılmışlardır. Ancak, son on yılda gerçekleştirilmiş pek çok terörist saldırının Müslüman örgütler tarafından yönetildiği ve/veya yerine getirildiği de gizlenemeyecek bir gerçektir. Bunun sonucunda, Batı’da adeta bir “İslam fobisi” oluşmaya başlamış, her ne kadar sorumlu siyasetçiler ve aydınlar İslamiyet’in bu tür eylemleri desteklemediğini ve teröristlerce yapılan saldırıların tüm Müslümanlara tekabül ettirilemeyeceğini söyleseler de, Batı toplumlarında Müslümanlara karşı giderek daha güçlenen önyargıların var olduğu da yadsınamaz.

Biz bu çalışmada bu soruna da eğilmeyi ve çok büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Türkiye halkının terör konusuna nasıl baktığını saptamaya çalıştık. Bu konuda sorduğumuz beş sorudan biri, ülkenin işgali halinde işgal güçlerine karşı girişilen intihar saldırılarının kabul edilebilir olup olmadığıydı. Bu soruda %65.5 ülke işgal altında bile olsa intihar saldırılarının kabul edilebilir olmadığını söylemiş, kabul edilebilir bulanlar %20.2'de kalmıştır. Soru daha somutlaştırılıp Irak'ta direniş güçlerinin giriştikleri intihar saldırılarını doğru bulup bulmadıkları sorulduğunda, %72.8 doğru bulmadıklarını belirtmiş, doğru bulanlar ise %17.5 ile azınlıkta kalmıştır. Bu tür saldırıların direniş güçlerince sivil halka yöneltilmesi halinde ise, bunu tasvip etmeyenler daha da yükselmiştir. Bir işgal durumunda direniş amacıyla sivillere karşı girişilen intihar saldırılarını doğru bulanların oranı %8'de kalmış, halkın %84.4 gibi büyük bir çoğunluğu bu eylemleri doğru bulmadıklarını belirtmiştir. Soru daha somutlaştırılıp, Filistinlilerin İsrail'de sivil halka karşı giriştikleri intihar saldırılarını tasvip edip etmedikleri irdelendiğinde, etmeyenlerin oranı %82.8'e çıkmış, tasvip edenler %8.3'te kalmıştır. Son olarak, İslami temelde bu tür saldırıların kabul edilebilir olup olmadığı sorulduğunda, %81.4 kabul edilemez olduğunu belirtmiş, kabul edilebilir bulanlar %8.1'de kalmıştır. Bu beş soruda da "fikrim yok" diyen ya da soruyu cevaplamayanların oranı %10-15 arası olup epeyce yüksektir. Bu, suç olan bir eylemi açıkca desteklemekten çekinilmesi sonucunda olabileceği gibi, en azından bir kısmı için gerçekten bu konuyu düşünmemiş olmalarından da kaynaklanabilir.

Bu sonuçlardan ortaya çıkan tablo, Türkiye halkının büyük çoğunluğunun Müslümanlıkla terörizmi bağdaştırmadığını, ülkenin işgal edilmesi gibi uç bir durumda bile terörist eylemleri desteklemediğini, hele bu eylemler sivil halka karşı girişilmişse buna hiç sıcak bakmadığını göstermektedir.

4. Örneklemin Belli Başlı Demografik Özellikleri, Kimlik Sorunsalı ve Siyasi Eğilimler

4.1. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Temel birkaç göstergenin örnekleminiz içerisindeki dağılımları hakkında bilgi veren Tablo 4.1'e bakıldığında örnekleminizdeki kadın oranının yaklaşık %2 civarında bir fazlalığı olduğu göze çarpmaktadır.¹ Bu rakamlar değerlendirilirken örneklem seçimimizde herhangi bir kota uygulanmadığı akılda tutulmalıdır. Kent ve kırsal görüşmelerini seçmen nüfusun gerçek değerlerine göre belirlememiz dışında tüm demografik değerlere rastsal seçim yöntemimizle ulaşılmıştır. Görüşmeler sırasında ortaya çıkan bölgesel kır-kent sapmalarını düzeltmek amacıyla kullandığımız ağırlık diğer bazı demografya göstergelerinde ağırlıksız büyüklüklere göre ufak değişimlere yol açmaktadır. 2006 sonuçlarını 1999 araştırmasıyla karşılaştırdığımızda örneklemin en çok 3-4 puanlık farklılık gösterdiği gözlenmektedir. Örneğin, 2006'daki örnekleminizin daha düşük bir oranı evlidir (1999'da %74.5, 2006'da %70.4). Ortalama hane halkı büyüklüğü biraz daha düşüktür (1999'da %4.6, 2006'da %4.2). Okur-yazar oranı yaklaşık 1 puan yüksektir (1999'da %91.1, 2006'da %92.2). Kentsel nüfusa kayıtlı seçmen, kentsel bölgelere göçün bir yansıması olarak 2006'da %65'tir (1999'da %63.3). Bu değişimlerin önemli bir bölümünün yedi yıllık bir değişim sürecinin doğal sonucu olduğu akılda tutulmalıdır.

Kadın nüfus oranı (%)	51.8
Evli nüfus oranı (%)	70.4
Ortalama hane halkı büyüklüğü (kişi)	4.2
30 yaşın altındaki nüfus oranı (%)	33.9
Ortalama yaş (yıl)	38.8
Okur yazar oranı (%)	92.2
Kentsel nüfus oranı (%)	65.1

Tablo 4.1 de gösterilen 30 yaşın altındaki nüfus oranı 1999 araştırmasıyla hemen hemen aynıdır. Ancak Tablo 4.2'deki ayrıntılara bakıldığında 2006 örnekleminin 1999'dakine göre biraz daha yaşlı olduğu göze çarpmaktadır. 39 yaş ve altındaki nüfus 2006'da %56.9 iken 1999'da bu oran %59.7 idi. Genç yaşlardakilerin oranındaki bu düşüş 40 yaş ve üzerindekiilerin oranında ufak da olsa artış yaratmıştır. Bu artışın kısmen Türkiye nüfusundaki doğal yaşlanmanın ve nüfus planlamasının bir yansıması olduğunun altını çizmek gerekir.

¹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, verdiğimiz sonuçlar TÜİK'in bölge sınıflaması temelinde kır-kent oranını tam olarak tutturmaya yönelik ağırlık verilerek raporlanmaktadır. Bölgeler temelinde gözlem oranlarının yanı sıra her bölgedeki kadın-erkek oranını tutturmak üzere ağırlık verebilirdik. Ancak az da olsa bölgesel farklılıklar gösteren kadın-erkek seçmen nüfusu oranına ulaşamadık. Ülke genelinde seçmen nüfus içinde kadın-erkek oranını tutturmak üzere ağırlık verdiğimizde de anlamlı farklılıklara ulaşmadık. Bu nedenle standart bölgesel kır-kent oranını tutturmak için ağırlık hesaplanmış ve uygulamada bu düzeltmenin değişik sorular temelinde ağırlıksız sonuçlara göre önemli farklılaşmalara yol açmadığı gözlenmiştir.

Tablo 4.2 Yaş Grupları	
18-24 yaş	18.7
25-39 yaş	38.2
40-54 yaş	26.0
55-69 yaş	13.0
70 + yaş	3.6
CY	0.6
Toplam	100

4.1.1. EĞİTİM DURUMU

Örnekleminizdekilerin eğitim durumlarına baktığımızda 1999'dakine göre daha eğitilmiş bir örnekleminiz olduğu gözle çarpılmaktadır. Örneğin, 1999'da okur-yazar olmadığını belirtenler bu kez daha azdır (1999'da %8.8, 2006'da %6.9). Ortaokul mezunu olduğunu belirtenler 8 yıllık mecburi ilköğretim yasaının ardından hiçbir değişim göstermezken lise mezunlarının oranı 2006 örnekleminde %24.4 bulunmuştur (1999'da ise bu oran %21.7 olarak bulunmuştu). Üniversite ve üstü eğitim almış olanların oranı ise çok az bir artış göstermiştir (1999'da %8.4, 2006'da %9.2).

Tablo 4.3 Eğitim Durumu	(%)
Okur yazar değil	6.9
Okur Yazar	4.9
İlkokul	42.3
Orta okul	11.5
Teknik Lise	4.5
Anadolu Lisesi	0.8
Süper Lise	0.7
İmam Hatip Lisesi	0.5
Diğer normal Lise	17.8
Üniversite ve üstü	9.2
Fikri yok/cevap yok	0.9
Toplam	100

4.1.2. ETNİK KÖKEN

Kürt nüfusu belirleyebilmek amacıyla iki soru sorduk. Birincisi, görüşülen kişilerin çocukluklarında anne-babalarıyla hangi dille iletişim kurduklarını açık uçlu bir soru formatında sorgularken diğeri değişik dil ve lehçeleri günlük yaşamda başkalarıyla konuşabilecek kadar bilip bilmediklerini kapalı uçlu olarak verip sorgulamaktaydı. Tablo 4.4 bu sorulara alınan cevapları özetlemektedir. Açık uçlu verilen cevaplarda küçük bir grup anne-babalarıyla birden çok dilde konuştuklarını belirttiklerinden toplam cevaplar 100'ü aşmaktadır. Bu soruda verilen cevaplar arasında Kürtçe ya da Zazaca konuştuklarını belirtenlerin oranı %12.6'dır.

Kapalı uçlu sorgulamada Kürtçe, Zazaca ya da Kırmanç konuştuğunu belirtenler anne-babalarıyla bu dil ve lehçelerle iletişim kurduğunu belirtenlerden fazladır (%15.6). Bunun bir nedeni, birkaç cümlelik dil becerisine sahip kişilerin de kendilerini bu dil ve lehçelerde konuşabilir göstermeleri olabilir. Çocukluğunda anne-babasıyla bu dillerde konuştuğunu söyleyenlerle karşılaştırıldığında kimileri anne-babalarıyla bu dil ve lehçelerde eskiden konuştuklarını, kimileri de çocukluklarında böyle bir dil yetisine sahip değilken -daha sonra bu yetiyi kazandıklarını düşündürür şekilde- şimdi bu dil ve lehçelerde konuşabilir olduklarını belirtmişlerdir. İkinci grubun, yani çocukluklarında bilmezken daha sonra öğrendiklerini belirtenlerin oranı (%3.5) çocukluklarında bilip de sonradan unutmuş olanlardan (%0.6) oldukça yüksektir (Tablo 4.5). Anne-babasıyla bu dil ve lehçeleri konuştuğunu belirtenler arasında şimdi bu yetisi olmadığını belirtenler %4.4 gibi ufak bir gruptur.

Tablo 4.4’de bu iki soruyu birleştirerek ulaşılan Kürtçe konuşan kitle oranı gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, çocukluğunda bu dil ve lehçeleri konuştuğunu söyleyen ya da şimdi konuştuğunu belirtenlerin toplam oranı %16.1 dir.

Tablo 4.4 Kürt Etnik Köken		
Çocukluğunuzda anne veya babanızla günlük görüşme ve konuşmalarınızda hangi dili veya dilleri konuştunuz?		
	Verilen cevaplar arasındaki oran	Cevap verenlerin içerisindeki oran
Türkçe	85.9	91.1
Kürtçe	11.5	12.1
Zazaca	1.0	1.1
Diğer	0.7	0.7
Lazca	0.5	0.6
Arapça	0.4	0.4
	100.0	106.0
(Kürtçe/Kırmanç/Zazaca) yı günlük yaşamınızda başkalarıyla konuşabilecek kadar biliyor musunuz?		
Evet, biliyorum	15.6	
Hayır, bilmiyorum	81.8	
Cevap yok	2.6	
	100.0	
Ya bugün Kürtçe konuşuyor ya da çocukluğunda anne babasıyla konuşurdu		
Kürtçe konuşmuyor, eskiden de konuşmazdı	83.9	
Kürtçe konuşuyor ya da konuşurdu	16.1	
	100.0	

Tablo 4.5 Zaman İçinde Değişen Kürtçe Kullanımı				
		Çocukluklarında anne-babasıyla Kürtçe- Zazaca konuşanlar		
		Konuşmazdı	Anne babasıyla Kürtçe- Zazaca konuşurdu	Toplam
Şimdi Kürtçe/ Kırmanç/ Zazaca	Evet, biliyorum	3.5	12.1	15.6
	Hayır, bilmiyorum	81.3	0.6	81.8
	Cevap yok	2.6	0.0	2.6
	Toplam	87.4	12.6	100
Şimdi Kürtçe/ Kırmanç/ Zazaca	Evet, biliyorum	22.2	77.8	100
	Hayır, bilmiyorum	99.3	0.7	100
	CY	100.0	0.0	100
	Toplam	87.4	12.6	100
Şimdi Kürtçe/ Kırmanç/ Zazaca	Evet, biliyorum	4.0	95.6	15.5
	Hayır, bilmiyorum	93.0	4.4	81.8
	CY	3.0	0.0	2.6
	Toplam	100.0	100.0	100.0

4.1.3. MAL SAHİPLİĞİ VE GELİR DURUMU

Mal bildiriminin kuşkuyla karşılandığı, özellikle mal beyan etmenin olası hukuki sonuçlarından endişe edildiği ülkemizde, görüşülen kişilerin gelir dağılımını saptayabilmek doğrudan soruların yanı sıra dolaylı sorular da sorularak mümkün olmaktadır. Ancak bu tür çalışmalarda önemli olan görüşülen kişilerin sosyo-ekonomik statülerini birbirleriyle karşılaştırılabilir şekilde saptayabilmektir. Bu doğrultuda sorduğumuz sorulardan biri kişilerin nelere sahip olduklarını, yani birikmiş mal varlıklarını saptamaya yöneliktir. Aşağıda Tablo 4.6 'da on değişik kalem mala sahip olma oranları verilmiştir. Bu oranlar kişilerin kendilerinin bize bildirdikleridir. Ancak bu genişlikte bir örneklem ve bu çeşitlilikte bir mal listesinin birbirleriyle karşılaştırıldıklarında kişilerin görelî durumlarını net bir şekilde ortaya koyması beklenir.

Listemizdeki her kalem malı aynı değerde varsayarak 0 ile 10 arasında değişen toplam mal sahipliği endeksi yarattığımızda ortaya çıkan dağılım Tablo 4.7'de gösterilmiştir. Bunların %30 ve azına sahip olduklarını belirtenler toplam örneklem yaklaşık %37'sidir. Yarısı ya da azına sahip olduklarını belirtenler ise yaklaşık %71'dir. %80 ya da üzerinde bir oranına sahip olduklarını belirtenler ise yaklaşık %7'dir.

	Yok	Var	CY	Toplam
Ev	29.8	67.4	2.8	100
Otomobil	69.7	30.0	0.3	100
Ev telefonu	28.1	71.4	0.5	100
Bulaşık makinesi	71.3	28.5	0.2	100
Otomatik çamaşır makinesi	13.4	86.3	0.3	100
Bilgisayar	79.0	20.7	0.3	100
Plazma/lcd ekran televizyon	89.2	10.2	0.5	100
Yazlık ev	93.7	5.7	0.6	100
Cep telefonu	23.9	74.9	1.2	100
Kredi Kartı	68.9	30.6	0.5	100

Kişilerin toplam mal sahipliği endeks skorlarına bir kümeleme analizi uygulandığında üç küme elde etmek mümkündür. Ortalama mal sahipliği skorları "düşük", "orta" ve "yüksek" mal sahipliği kümeleri oluşturulduğunda sırasıyla örneklem %36.8, %45.3 ve %12.8'ini oluşturmaktadır.(Tablo 4.7).

Mal Sahipliği Endeksi	%	Mal Sahipliği Kümeleri	%
0	0.4	Düşük mal sahipliği	36.8
10	3.4	Orta mal sahipliği	45.3
20	12.4	Yüksek mal sahipliği	12.8
30	20.6	CY	5.0
40	20.8		
50	13.2		
60	11.3		
70	6.2		
80	3.6		
90	2.5		
100	0.5		
CY	5.0		

Hanehalkı gelirini saptamak üzere görüşülen kişilerden kendileriyle aynı hanede yaşayan bütün aile üyelerinin maaş, kira, emekli aylığı v.b. gelirlerini son altı ayı göz önünde bulundurarak belirtmeleri istenmiştir. Açıkça ki bu belirtilen gelirlerin gerçeği tam olarak yansıtmaması beklenmez. Ancak gene de örneklem içerisinde kişileri birbirleriyle karşılaştırmak açısından yeterli bir ölçü olarak bu rakamların kullanılabilmesi görüşündeyiz. Tablo 4.8’de gene üçlü bir grupta ile verilen hanehalkı gelir düzeyleri bulunmaktadır.

Tablo 4.8 Gelir Grupları	%
450 YTL altı	26.6
450-1000 YTL arası	47.2
1000 YTL üzeri	19.0
Cevap yok	7.2
Toplam	100

4.1.4. SOL-SAĞ İDEOLOJİK DÜZLEMDEKİ KONUMLAR

1999’daki araştırmamızda önemle vurguladığımız bir bulgu Türkiye seçmeninin ideolojik düzlemde ortanın sağına kaymakta olduğuydu. Bu sağa kayış hız kaybetmiş olsa da halen devam etmekte, elde edilen sonuçlara göre ortanın sağ, solunun iki katından büyük gözükmektedir. Biz bu sol-sağ düzlemindeki konumları açıklayıcı değişken olarak kullanacağımızdan üçlü bir grupta gittik ve sonuçları Tablo 4.9’da özetledik.

Tablo 4.9 Sol-Sağ Gruplar (0-10 Cetveli üzerindeki konumlar)	%
Sol (0-4)	15.7
Orta (5)	30.0
Sağ (6-10)	37.2
Cevap yok	17.1
Toplam	100

4.1.5. ALEVİ KÖKEN

Türkiye’de Alevi-Sünni ayrımı dindarlığın değişik yansımalarını ve siyasal İslam’ın kitleler üzerindeki etkisini anlamak açısından önemlidir. 1999 çalışmamızda bu konuyu yalnızca aşağıda detaylarını sunacağımız birincil kimlik ve mezhep sorularıyla ayırt etmeye çalışmış ve sonuçta pek tatmin edici olmayan oranlara ulaştığımız. Açıkça ki Türkiye’de Alevi vatandaşların kimliklerini toplum içerisinde rahatça dile getirmeleri çok sık rastlanır bir durum değildir. Bu nedenle, değişik araştırmalarda bu konuda farklı soru sorma yöntemleri geliştirilmeye çalışılmış, bu denemelerin ayrıntıları yayınlanmıştır.² Burada benzer bir yöntemle görüşülen kişilerin Alevi olup olmadıkları saptanmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla kişilerin bir dine bağlı olup olmadıkları sorgulanmış, Müslüman olduklarını söyleyenlere “Sünni Müslüman” olup olmadıkları sorulmuştur. Sünni Müslüman olmadıklarını belirten kişilere ise doğrudan Alevi olup olmadıkları sorulmuştur (Tablo 4.10). Sünni Müslüman olmadığını belirten %9.2’lik kesimin içinden %6,1’i Alevi olduğunu belirtmiştir.

Görüşülen kişilerin tümüne ayrıca evlerinde 12 İmam ve Hz. Ali’nin resimleri olup olmadığı ayrı ayrı sorulmuştur. Görüşülenlerden %7.4 Hz. Ali’nin, %6.6 ise 12 İmam’ın resmi olduğunu belirtmiştir. Bu üç soruda Alevi olduğunu ya da Hz. Ali veya 12 İmam’ın resimlerinin evlerinde bulunduğunu belirtenlerin Alevi kökenli oldukları varsayılarak basit bir endeks oluşturulmuştur. Bu ölçüte göre örneklemimizin %11.4’ünün Alevi kökeni olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlık derecelerine ve “İslamcı-Laik” ayrımında kendilerini nerede gördüklerine ilişkin iki soru sorulmuştur. Bu iki soruda kişilerin kendilerini nereye yerleştirdiklerini aşağıdaki bazı çözümlenmelerde açıklayıcı değişken olarak kullanacağımızdan, burada ayrıntılı dökümünü vermek isteriz.

2 Çarkoğlu, A. 2005. “Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of an Alevi-Sunni Cleavage”, Turkish Studies özel sayısı, *Religion and Politics in Turkey*, vol. 6 no. 2, Haziran; A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu, 2006.

Tablo 4.10 Alevi Köken					
	Hayır, hiçbir dine bağlı değilim	Evet, Müslümanım			
Siz bir dine bağlı mısınız?	1.6	98.4	100		
Evet, Müslümanım diyenlere					
	Evet, Sünni Müslümanım	Hayır, Sünni Müslüman değilim	CY		
Sünni Müslüman mısınız?	87.4	9.2	1.8	1.6	100
Hayır, Sünni Müslüman değilim diyenlere					
	Evet Aleviyim	Hayır Alevi değilim	CY		
Peki, Alevi misiniz?	6.1	1.9	1.3	90.8	100
Evinizde aşağıda sayacağım önemli bulduğunuz din büyüklerinin veya dini mekanların resimleri var mı?					
	Evet, var	Hayır, yok	CY		
12 İmam	6.6	90.1	1.8	1.6	100
Hz. Ali	7.4	88.7	2.3	1.6	100
Sünni Müslüman olmadığını söyleyip Alevi olduğunu söyleyen, ya da 12 İmam ya da Hz. Ali'nin resmini evinde bulundurduğunu söyleyenler					
Alevi değil	88.6				
Alevi	11.4				
	100				

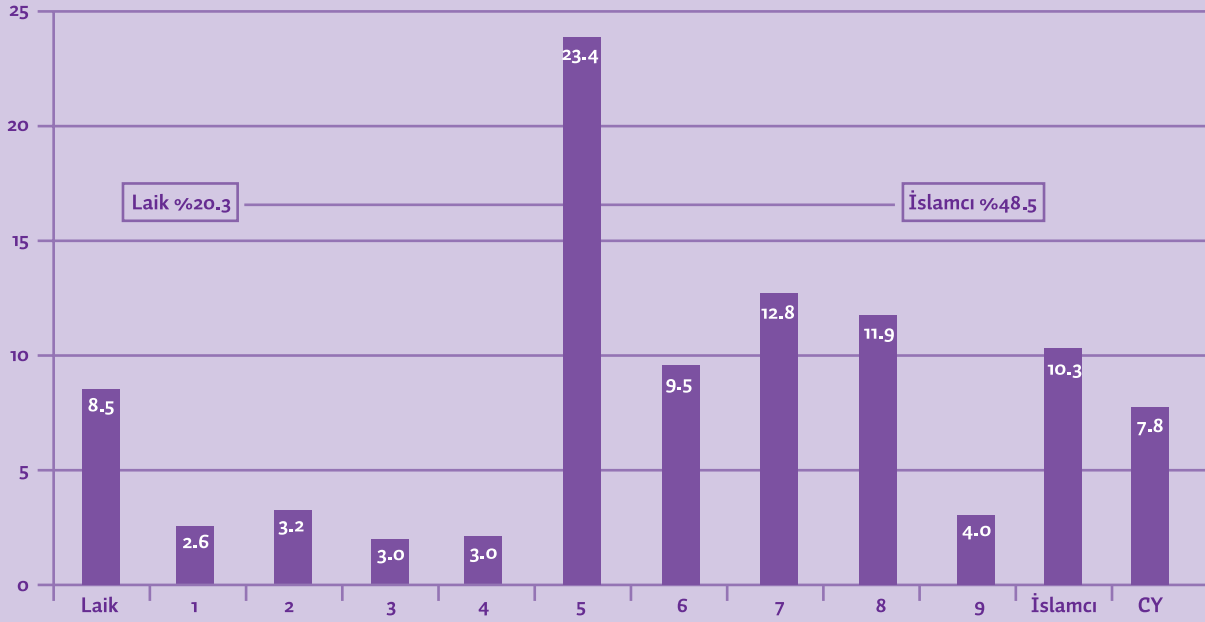
1999 araştırmasında kullanılan şekline dönüştürülerek 2006'da sorduğumuz 0-10 cetvelindeki dökümler Tablo 4.11'de özetlenmiştir. Kişilerin dindarlıklarını değerlendirmelerine bakıldığında ülke genelinde kendilerini biraz daha dindar gördükleri söylenebilir. "Hiç dindar değilim" ya da "pek dindar değilim" seçeneklerini dışarda bıraktığımızda 1999'da %86'lık bir kitle elde edilirken 2006'da bu kitle örneklemin %93.2'sine karşılık gelmektedir. Kişiler kendilerini 1999'a göre daha dindar görmektedir.

Daha önce sormadığımız iki soru ile birlikte baktığımızda, kişiler annelerini kendilerinden daha dindar görürken babalarını hemen hemen kendileri düzeyinde dindar görmektedirler. Dindarlığın nesilden nesile aktarımı konusunda kadınların ayrıcalıklı bir yeri olup olmadığı sorusuna bir ipucu olarak bu bulgunun altını çizmek gerekir.

Tablo 4.11 Kişilerin Kendi Değerlendirmelerine Göre Dindarlıkları				
	Kendi 1999	Kendi 2006	Annesi 2006	Babası 2006
Hiç dindar değilim (0)	2.7	0.9	0.3	0.8
Pek dindar değilim (1-3)	9.4	3.6	1.3	2.3
Dindar sayılıırım (4-6)	55.0	33.9	23.8	25.4
Oldukça dindar sayılıırım (7-9)	25.0	46.5	46.3	43.0
Çok dindarım (10)	6.0	12.8	25.5	24.4
FY/CY	1.7	2.3	2.7	4.1

Aşağıda Şekil 4.1'de kişilerin "İslamcı-Laik" ayrımında kendilerini nerede gördüklerinin bir resmi verilmiştir. Açıkça ki, "İslamcı" ve "Laik" ibarelerinden ne anlaşıldığı belli değildir. Ancak hiçbir şey anlamayan ya da bu konuda kendi pozisyonunu saklamayı tercih edenlerin cevap vermemiş olacağını varsayarsak bu grubun pek büyük olmaması dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle, kişiler bu iki terimden ne anlıyorsa anlaşılan kendilerini ağırlıklı bir şekilde cetvelin "İslamcı" yanına yakın bir noktaya yerleştirmektedirler. Öyle ki kendilerini "Laik" uca yakın görenler toplamda %20.3 iken "İslamcı" kesime yakın görenler bunun iki katından fazla olarak %48.5'tir. Biz bundan sonra aşağıdaki çözümlerde "İslamcı" grup olarak bu %48.5'lik grubu, "ortada" olarak 0-10 cetvelinde 5 noktasında olan %23.4'lük grubu ve "Laik" olarak da 0-4 arasındaki %20.3'lük grubu kastedeceğiz.

Şekil 4.1 Türkiye’de “İslamcı” ve “Laiklerden” bahsedildiğini sık sık duyuyoruz. Sizi kendinizi bu cetvelin neresine yerleştirdiniz?

Tablo 4.12’de bu üç soruya verilen cevaplarda alt gruplar temelinde ortalama 0-10 skalasındaki pozisyonlar verilmiştir. Örneğin, kişiler kendilerini ortalama dindarlık derecesi olarak 6.9 noktasına yerleştirirken; annelerine bu cetvelde 7.7, babalarına ise 7.5 ortalama değer biçmektedirler. “Laik-İslamcı” cetvelinde ise ortalama pozisyon “İslamcı” uca hafif daha yakın olan 5.7 noktasındadır. Bu tabloda dikkat çeken husus, anne-babasıyla Kürtçe konuşanların gerek kendilerinin gerekse anne-babalarının dindarlık derecelerini değerlendirirken Türkiye ortalamasına göre “İslamcı” uca daha yakın olmalarıdır. Diğer bir deyişle, Kürt köken ile dindarlık değerlendirmeleri “Laik-İslamcı” ayrımında “İslamcı” uca yakınlıkla eş anlamlıdır diyebiliriz. Buna tam zıt bir şekilde Alevi kökenli olmak “laik” uca yakınlık ve görece düşük dindarlık anlamına gelmektedir. Kırsal yerleşim bölgeleri, düşük gelir ve düşük eğitim de “İslamcı” uca yakınlık ve yüksek dindarlığı beraberinde getirmektedir. Benzer şekilde AKP seçmenleri ülke ortalamasının üzerinde “İslamcı-dindar” uca yakinken CHP’liler bunun tam tersine” laik” ve görece düşük dindarlık ucuna yakındırlar.

4.2. TÜRK SEÇMENİ VE ETNİK DİNSEL KİMLİK

1999 araştırmasında da aynı şekilde sorulmuş olan öncelikli kimlik sorusunun karşılaştırmalı dökümü Şekil 4.2’de sunulmuştur. Buradan da izlenebileceği gibi, kimlik seçeneklerinin toplam örneklem içerisindeki görece ağırlıkları son 7 yıl içerisinde değişmemiştir. Kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanlar 1999’da olduğu gibi 2006’da da çoğunluktadır. Ancak bu seçenek 1999’da çok daha yakından “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı” seçeneği tarafından izlenirken 2006’ya gelindiğinde bu iki seçenek arasındaki fark Müslüman kimlik tanımı lehine açılmış görünmektedir. Öyle ki, 1999’da Müslüman kimliği %35.7 tarafından seçilirken 2006’da %44.6 tarafından seçilmiştir. Etnik temelli Türk kimliği olarak görülebilecek seçenek %20 civarında bir seçmen tarafından tercih edilirken Kürt ve Alevi kimlikleri oldukça açık farkla arkadan gelmektedir. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi kendini daha dindar gören Türkiye seçmeni kimlik seçiminde de daha ağırlıklı olarak Müslüman kimliğini tercih etmektedir.

Tablo 4.12 Kendi Değerlendirmelerine göre Dindarlık ve İslamcı-Laik ayrımı

		Laik-İslamcı	Dindarlık		
			Kendi	Annesi	Babası
Cinsiyet	Kadın	5.9	7.1	7.7	7.5
	Erkek	5.6	6.8	7.7	7.5
Yerleşim tipi	Kır	6.4	7.4	8.1	8.0
	Kent	5.4	6.6	7.5	7.3
Etnik köken	Anne-babasıyla Kürtçe, Zazaca konuşmazdı	5.6	6.8	7.5	7.4
	Anne-babasıyla Kürtçe, Zazaca konuşurdu	6.9	7.7	8.8	8.5
Yaş grupları	18-24 yaş	5.5	6.5	7.7	7.4
	25-39 yaş	5.6	6.7	7.7	7.4
	40-54 yaş	6.0	7.1	7.7	7.7
	55-69 yaş	5.9	7.5	7.8	7.8
	70 +	5.7	7.6	8.0	8.0
Gelir grupları	450 milyon altı	7.0	7.6	8.2	8.1
	450 -1milyar arası	5.7	6.8	7.5	7.4
	1 milyar üzeri	4.4	6.2	7.3	7.0
Parti tercihleri	AKP	7.1	7.6	8.2	8.0
	ANAP-DYP-GP	5.1	6.3	7.2	7.0
	MHP-BBP	5.4	6.7	7.5	7.2
	CHP	2.8	5.7	6.8	6.5
	DEHAP/DTP*	5.7	7.1	8.6	7.8
	Diğer	3.9	6.0	7.8	7.2
	Kararsız	5.1	6.7	7.5	7.3
Sol-sağ grupları	Sol	3.6	5.9	7.2	6.7
	Orta	5.5	6.8	7.6	7.5
	Sağ	6.9	7.5	8.0	7.9
Alevi köken	Alevi değil	5.9	7.1	7.8	7.6
	Alevi	4.3	5.6	7.0	6.7
Eğitim durumu	Okur-yazar değil	7.0	8.0	8.2	8.0
	Okur-yazar ama diplomasız	6.7	7.7	8.3	8.1
	İlk-orta okul mezunu	6.3	7.2	7.9	7.7
	Lise mezunu	4.6	6.1	7.2	7.0
	Üniversite + mezunu	3.9	6.1	7.2	7.0
	Türkiye geneli	5.7	6.9	7.7	7.5

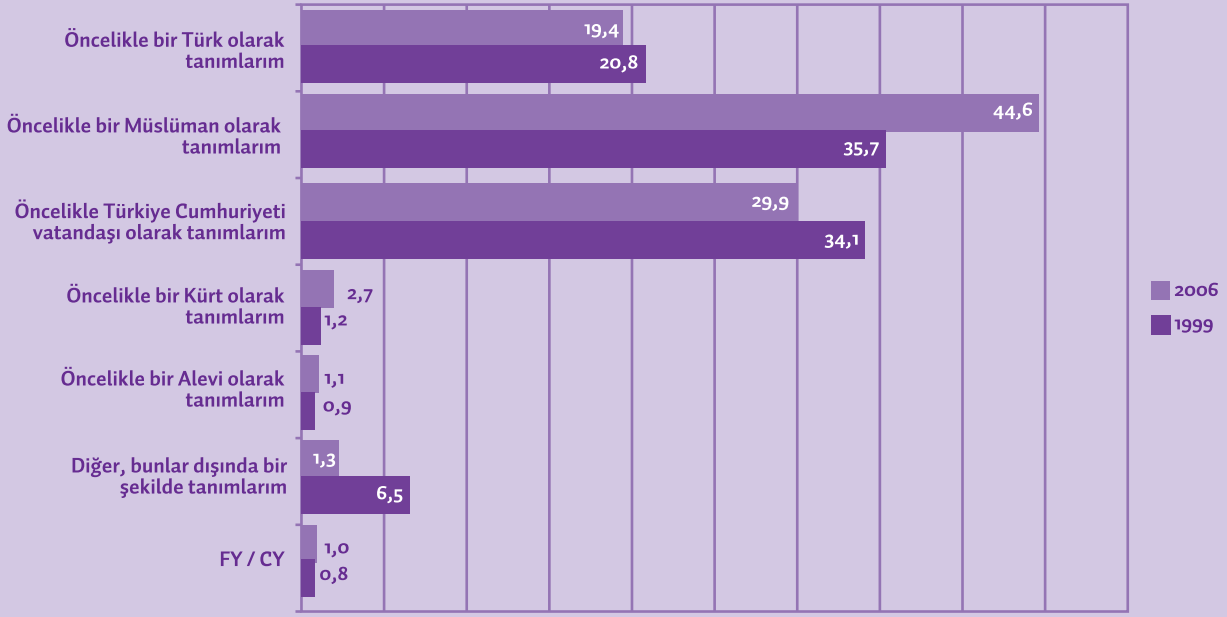
* DEHAP kapatıldığı halde, az sayıda seçmen tarafından parti tercihleri arasında sayılmıştır. Biz çalışmada söz konusu oranı DEHAP/DTP olarak belirteceğiz.

Öncelikli tercihlere örneklemin alt grupları açısından bakıldığında ilginç örüntülerle karşılaşmaktayız. Örneğin, kadınlar Müslüman kimliği erkeklerle oranla çok daha ağırlıklı olarak tercih etmektedirler. Kadınlarda Müslüman kimlik tercihi %51 iken erkeklerde yalnızca %37.7'dir. Kadınların toplumsal yaşama katılımlarının daha sınırlı olduğu ve erkeklerle göre daha az eğitimi olduğu toplumlarda, kadınlar genelde daha dindar gözükmetedirler. Nitekim Batı Avrupa ülkelerinde bile, kadın-erkek statülerindeki farkların günümüze göre daha yüksek olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda yapılan çalışmalar, kadın seçmenlerin oy verme davranışlarında dindarlığın önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir.

Keza gene kırsal yerleşimlerde Müslüman kimlik %51.2 tarafından seçilirken, kentsel bölgelerde ancak %41'in tercihi bu yöndedir. Anne-babasıyla çocukluğunda Kürtçe konuştuğunu belirtenler %57.4 oranında Müslümanlığı öncelikli kimlik olarak seçerken, Kürtçe konuşmayanlar ancak %42.7 oranında böyle bir tercih yapmaktadırlar. İlerleyen yaş ile

Şekil 4.2 Sorulduğunda kendinizi öncelikle Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız?

de benzer bir tercih örüntüsü gözlenirken, gelir arttıkça Müslüman kimlik yerine TC vatandaşlığı ya da etnik Türk kimliği tercihleri ön plana çıkmaktadır.

Parti tercihlerine baktığımızda, Türk siyasetinde gözlemlenen bölünmelere paralel olarak AKP ve CHP seçmenleri arasında ciddi bir ayrım görmekteyiz. Örneğin, CHP seçmenlerinin %46.1'i kendilerini öncelikle "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı" olarak tanımlarken bu oran AKP seçmenleri arasında %23.1'e düşmektedir. Buna karşın AKP seçmenleri arasında kendilerini öncelikle "Müslüman olarak" tanımlayanlar tüm diğer parti seçmenlerine göre açık farkla %60.0 iken, CHP seçmenleri arasında %20.9'a düşmektedir. Ne CHP ne de AKP seçmenleri arasında kendilerini öncelikle Kürt olarak tanımlayanlar yoktur. Kendilerini öncelikle Alevi olarak tanımlayanlar en yüksek oranda (%11.1) DEHAP/DTP seçmenleri arasında olup, bu grupta CHP'yi tercih etmiş olanlar %2.7'de kalmakta, AKP seçmenleri arasında ise hiç yer almamaktadır. Beklenebileceği gibi, kendilerini öncelikle Kürt olarak tanımlayanlar %57.0 ile DEHAP/DTP seçmenleri arasındadır.

MHP-BBP seçmenleri arasında etnik Türk kimliği şaşırtıcı bir şekilde Müslüman ve vatandaşlık tanımlarının ardından gelmektedir. Buna karşın ANAP-DYP-GP grubunda ise her üç kimlik tercihi (etnik Türk, TC vatandaşlığı ve Müslümanlık) hemen hemen eşit ağırlığa sahip olup, bunlar dışında bir tanım yapanlar bu grupta hiç yoktur.

Seçmenlerin sosyo-ekonomik özellikleri ile kimlik tanımlamaları arasındaki ilişkiye bakıldığında da ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Örneğin, eğitim düzeyi arttıkça kendilerini öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlayanların oranı artmakta, kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı düşmektedir. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti kimliğini benimseyenler en yüksek oranlarda kendilerini "laik" ve pek dindar görmeyenler ile, yüksek eğitimliler ve yüksek malvarlığı olanlar arasında bulunmaktadır. Kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanlar en yüksek oranlarda hanehalkı ortalama aylık gelirleri 450 YTL altında olanlar ile kırsal alanlarda yaşayanlar, kadın ve okur-yazar olmayanlar arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda, kendilerini öncelikli olarak Müslüman olarak tanımlayanların oranı yaş arttıkça artmakta, en yüksek oran 70 yaş üstündekilerde görülmektedir.

Öte yandan, kimliğini öncelikle Kürt olarak tanımlayanlara baktığımızda, kadınlara kıyasla erkeklerin daha yüksek oranda bu grupta olduğunu görüyoruz. Kır-kent ayrımında bu grupta bir fark gözükmezken, "Laik-İslamcı" ayrımında "İslamcı" ve dindarlık boyutunda "dindar" uca yaklaştıkça Kürt kimliği daha ön plana çıkmaktadır. Bu gruptakilerin eğitim düzeylerine bakıldığında, Kürt kimliğini en yüksek oranda vurgulayanlar okur-yazar ama diplomasız olanlardır. Aynı zamanda, bu gruptakilerin ideolojik tercihleri sağa kaydıkça, gelirleri ve yaşları arttıkça Kürt kimliğini vurgulayanların oranı da düşmektedir.

Alevi kimliğini ön plana çıkararak arasında ise, Kürt kimliğini öncelikli tanımlayanların tersine, gelir düzeyi arttıkça oran yükselmekte, "İslamcı" ve "dindar" uca yaklaştıkça azalmaktadır. İlk gruptakiler gibi bu gruptakiler de daha yüksek

oranda erkeklerden oluşmakta, gene ilk gruptakiler gibi kişilerin yaşları arttıkça ve ideolojik tercihleri sağa kaydıka Alevi kimliğini vurgulayanların oranı azalmaktadır.

Bu sonuçları özetlersek, Müslüman, Kürt ve Alevi kimliklerine ilişkin iki farklı gruplaşmadan söz edebiliriz. İlk grupta, Kürt veya Alevi kimliğini öne çıkaranların ortak özelliklerine karşın Müslüman kimliğini öne çıkaranların farklılaşmasını, ikinci grupta ise Müslüman veya Kürt kimliğini öne çıkaranların ortak özelliklerine karşın, Alevi kimliğini öne çıkaranların farklılaşmasını gösterebiliriz. Bu şekilde bir ayrıma gidildiğinde, kimliğini öncelikle Kürt veya Alevi olarak tanımlayanlar daha çok gençlerden ve erkeklerden oluşurken, Müslüman olarak tanımlayanlar daha çok yaşlılardan ve kadınlardan oluşmaktadır. Öte yandan, kimliğini öncelikle Müslüman veya Kürt olarak tanımlayanlar daha düşük gelirli, daha az eğitilmiş ve daha dindar kişilerden oluşurken, Alevi olarak tanımlayanlar daha yüksek gelirli ve pek dindar olmadıklarını söyleyenlerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyinin ise Alevi kimliğinin oluşmasında önemli bir rolü olmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 4.13 Sorulduğunda kendinizi öncelikle Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız?-I

		Öncelikle bir Türk olarak tanımlarım	Öncelikle bir Müslüman olarak tanımlarım	Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlarım	Öncelikle bir Kürt olarak tanımlarım	Öncelikle bir Alevi olarak tanımlarım	Diğer, bunlar dışında bir şekilde tanımlarım	FY/ CY	
Cinsiyet	Kadın	17.9	51.0	26.6	1.5	0.5	1.6	1.1	100
	Erkek	21.1	37.7	33.4	4.1	1.8	1.0	0.9	100
Yerleşim tipi	Kır	17.8	51.2	25.9	2.9	0.7	0.2	1.4	100
	Kent	20.3	41.0	32.0	2.6	1.3	2.0	0.8	100
Etnik köken	Anne-babasıyla Kürtçe, Zazaca konuşmazdı	21.7	42.7	32.1	0.3	0.9	1.4	1.0	100
	Anne-babasıyla Kürtçe, Zazaca konuşurdu	3.7	57.4	14.8	19.8	2.7	0.6	1.1	100
Yaş grupları	18-24 yaş	17.6	38.6	32.7	5.1	2.6	1.9	1.5	100
	25-39 yaş	19.0	44.4	30.6	3.3	0.6	1.3	0.7	100
	40-54 yaş	21.3	46.4	26.8	1.7	1.2	1.5	1.1	100
	55-69 yaş	19.7	46.9	31.8	0.5		0.6	0.6	100
	70 +	21.7	49.4	27.1				1.8	100
Gelir grupları	450 YTL altı	13.4	56.0	24.8	3.7	0.6	0.3	1.3	100
	450-1000 YTL arası	19.1	44.8	31.5	2.0	0.7	1.1	0.7	100
	1000 YTL üzeri	28.5	31.0	32.2	2.8	2.2	2.7	0.8	100
Parti tercihleri	AKP	14.6	60.0	23.1	0.9			1.4	100
	ANAP-DYP-GP	34.8	32.9	32.3					100
	MHP-BBP	28.9	35.6	35.5					100
	CHP	27.7	20.9	46.1		2.7	1.9	0.7	100
	DEHAP/DTP	4.8	20.4	4.4	57.0	11.1	2.2		100
	Diğer	8.1	31.6	34.7	10.8	3.7	8.3	2.7	100
	Kararsız	20.2	43.5	31.1		0.8	4.4		100

Tablo 4.13 Sorulduğunda kendinizi öncelikle Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak mı, Kürt ya da Alevi olarak mı tanımladınız?-II

		Öncelikle bir Türk olarak tanımlarım	Öncelikle bir Müslüman olarak tanımlarım	Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlarım	Öncelikle bir Kürt olarak tanımlarım	Öncelikle bir Alevi olarak tanımlarım	Diğer, bunlar dışında bir şekilde tanımlarım	FY/CY	
Sol-sağ grupları	Sol	27.1	19.7	35.6	8.8	5.2	3.6		100
	Orta	19.5	43.3	32.4	2.4	0.5	1.1	0.9	100
	Sağ	15.3	58.2	23.4	1.7			1.5	100
Alevi köken	Alevi değil	19.3	46.1	29.7	2.4	0.3	1.3	0.9	100
	Alevi	19.9	32.5	31.6	5.4	7.5	1.2	1.9	100
İslamcı-Laik grupları	Laik	27.2	17.8	44.1	1.3	4.4	3.9	1.4	100
	Ortada	21.6	33.3	39.3	3.2		1.4	1.2	100
	İslamcı	15.0	60.7	19.5	3.5	0.3	0.2	0.9	100
Dindarlık grupları	Dindar değil	26.6	8.3	52.8	2.1	3.3	5.8	1.1	100
	Ortada	24.2	28.9	39.0	2.7	3.2	0.8	1.2	100
	Dindar	18.1	52.5	25.0	2.8	0.3	0.5	0.8	100
Mal sahipliği	Orta mal sahipliği	19.7	43.1	32.5	1.3	1.1	1.5	0.8	100
	Düşük mal sahipliği	16.0	52.6	23.4	5.2	0.8	0.7	1.3	100
	Yüksek mal sahipliği	27.8	24.9	42.3	1.0	1.7	1.7	0.6	100
Eğitim durumu	Okur-yazar değil	9.1	76.8	8.0	5.1			1.0	100
	Okur-yazar ama diplomasız	11.6	64.7	13.8	8.3		1.5		100
	İlk-orta okul mezunu	18.7	49.1	28.2	1.6	1.1	0.3	1.0	100
	Lise mezunu	23.5	29.0	37.7	4.3	1.9	3.0	0.6	100
	Üniversite + mezunu	25.1	24.0	44.3		0.8	4.1	1.6	100
Total		19.4	44.6	29.9	2.7	1.1	1.3	1.0	100

5. Araştırmanın Penceresinin Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset İlişkileri

5.1. TÜRKİYE’NİN GÜNDEMİ

Ülkenin gündeminin hangi konular tarafından şekillendirildiğini belirlemek amacıyla “Sizce Türkiye’nin en önemli sorunu nedir söyler misiniz?” sorusu bu tür araştırmalarda sık sık kullanılmıştır.¹ Araştırmamızda biz de aynı soruyu kullandık. Cevaplar Tablo 5.1’de özetlenmiştir. Bu soru bağlamında akılda tutulması gereken en önemli husus sorunun açık uçlu sorulmuş olduğudur. Diğer bir deyişle, değişik cevap seçeneklerini önceden belirlenerek görüşülen kişilere bunları okuyup ardından bunlardan birini seçmeleri söylenmemiş ve istedikleri cevabı vermekte serbest bırakılmışlardır. Daha sonra gene açık uçlu olarak ikinci en önemli gördükleri sorun sorulmuş, tüm cevaplar dile getirildiği şekliyle not alınmış ve veri dosyamıza kaydedilmiştir. Tüm bu cevapların tek tek hangi konu başlığı altında toplanabileceğine veri çözümlemesi aşamasında karar verdik ve ortaya Tablo 5.1’deki döküm çıktı. Açıktır ki herkes bu soruya iki cevap veremeyebilir. Dolayısıyla, toplam verilen cevaplar içerisinde bizim oluşturduğumuz cevap kategorilerinin ne yer tuttuğunu, cevap veren kişiler arasında her kategoriye ne sıklıkta gözlemlendiğimizden bağımsız olarak, ayrıca verdik.

Cevaplar arasında ilk sırayı açık farkla işsizlik ve bu bağlamda dile getirilen sorunlar almıştır. Türkiye’nin en önemli sorununu işsizlik olarak görenler %73 ile en büyük oranı oluşturmakta, bu kategori toplam verilen cevapların %38’ine karşılık gelmektedir. İşsizlik sorununu birbirine oldukça yakın olan hayat pahalılığı enflasyon/ terör/ ulusal güvenlik ve eğitim izlemektedir. Bu üç sorun cevap verenlerin arasında sırasıyla yaklaşık olarak %23, %21 ve %20’lik gruplarca önemli görülmüştür. Genel olarak, ekonomik istikrarsızlık ve kriz söylemine ilişkin sorunların dışında kalanlar cevap verenler arasında %20’den daha düşük pay almaktadır.

Başörtüsü ya da türban sorunu olarak dile getirilen konular görüşülen kişilerin ancak %7’si, verilen cevapların da %3.7’sine karşılık gelmektedir. Aynı soruya 2002 seçimlerinden hemen önce Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu tarafından raporlanan bir araştırmada verilen cevaplar, halkın %1’ den azının türbanı önemli bir sorun olarak gördüğünü ortaya çıkarmıştı. Kısaca, AKP iktidarında geçen yaklaşık üç buçuk yıl sonrasında Mayıs 2006’da bu sorunu önemseyenlerin oranı yaklaşık 3.5 katına çıkmıştır diyebiliriz. Ancak bu konunun halkın gözünde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkün değildir. Kişiler, kendilerine hatırlatılmadığında, ülke gündeminin en önemli sorunu olarak türban ve başörtüsü konularını görmemektedirler. Açıktır ki, kamuoyunun bu yaklaşımı ne ülke seçkinleri, siyaset adamları ve devlet bürokrasisine dahil olanların ne de medyanın gündemiyle örtüşmektedir.

Başka bir soruda farklı bir soru tekniği kullandık ve Türkiye’nin karşı karşıya olduğu beş önemli sorunu kendimiz belirtip, ardından bunlardan hangisinin öncelikle çözülmesi gerektiğini sorduk. Bizim verdiğimiz bu sorunlar sırasıyla işsizlik, Güneydoğu/Kürt sorunu, türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edememesi, eğitim sorunları ve sağlık sorunlarıydı. Burada amacımız etnik ya da dini kimlik denilebilecek en önemli iki sorunun, “geçim derdi” ya da eğitim/sağlık gibi sorunlarla karşılaştırıldığında, ne derece ön plana çıkarılacağını gözlemlemektir.

¹ Türban konusunun ülke gündemindeki yerini 1999 araştırmasında saptamaya çalışmamıştık. Ancak o dönemde yürütülen benzer saha çalışmalarında türban ülke gündeminde önemli bir sorun gibi gösterilmemekteydi. Bakınız Adaman, F., A. Çarkoğlu ve B. Şenatarlar, 2001. *Hanehalkı Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler*, TESEV yayınları. Ancak bu çalışmalarda sorular kapalı uçlu bir formatta sorulmuş ve türban ile ilgili sorunlar görüşülen kişiler tarafından bahsedilirse “diğer” kolonunda toplanmıştı. Anlamli büyüklükte bir grup türbanı “diğer” kategorisinde göstermemekteydi. Ancak 2002 seçimlerinden önce yürütülen bir çalışmada burada kullandığımız açık uçlu format aynen kullanılmış ve türban %1 den daha ufak bir grup tarafından gündemin çözüm bekleyen sorunları arasında gösterilmişti. Bu çalışma için bakınız Çarkoğlu, A. ve E. Kalaycıoğlu, 2006. *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, I.B.Tauris. Benzer sonuçlar yukarıda bahsedilen Kalaycıoğlu ve Toprak, (2004) çalışmasında da mevcuttur.

Tablo 5.1. Sizce Türkiye'nin en önemli sorunu nedir söyler misiniz? Peki, ikinci en önemli sorun nedir?

	Toplam cevaplar içindeki pay	Cevap veren kişiler arasında bahsedilme oranı*
İşsizlik	38.2	73.4
Enflasyon/Hayat pahalılığı	12.1	23.2
Terör/Ulusal güvenlik	11.1	21.2
Eğitim	10.2	19.7
Ekonomik istikrarsızlık, kriz	6.5	12.5
Başörtüsü/türban sorunu	3.7	7.2
Sağlık/Sosyal güvenlik	3.4	6.5
Suç/Kapkaççılık vs	3.1	5.9
Güneydoğu/Kürt sorunu	2.7	5.2
Rüşvet yolsuzluk	1.8	3.4
Siyasi belirsizlik/istikrarsızlık	1.0	1.9
Demokrasi	0.8	1.6
Muhalefet yokluğu, iktidara alternatif olmaması	0.6	1.2
İnsan hakları	0.5	1.0
Tarımsal sorunlar	0.5	0.9
Din	0.4	0.8
Dış politika	0.3	0.6
Diğer	3.0	5.8
Toplam	100	192.0

*Cevap verenler bir ya da iki cevap verebildikleri için toplam %100 değildir.

Verilen cevaplarda işsizlik %70.3 gibi bir pay alınca geriye diğer sorunlara ayrılacak fazla bir ağırlık kalmamaktadır (bakınız Tablo 5.2). Etnik temelli Güneydoğu/Kürt sorunu %12.1 ile, %5.7 tarafından dile getirilen türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edememesi sorununun yaklaşık iki katı büyüklükte bir kitle tarafından belirtilmiştir. Bir diğer ilginç gözlem verilen beş önemli sorun arasında türbanın ancak dördüncü sırada yer almasıdır. En son sırada ise sağlık sorunları bulunmaktadır.

Tablo 5.2 Hangisinin öncelikle çözülmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

İşsizlik sorunu	70.3
Güneydoğu/Kürt sorunu	12.1
Türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edememesi sorunu	5.7
Eğitim sorunları	7.9
Sağlık sorunları	2.7
Hiçbiri	0.5
Cevap yok	0.9
Toplam	100

Diğer bir üçüncü soruda, ekonomi, eğitim ve sağlık gibi sorunlar dışarıda bırakılmış, kimlikle ilgili dört sorun hakkında hükümetin öncelikle uygulamaya geçirmesi gereken politikaların ne olduğu sorgulanmıştır (Tablo 5.3). Değerlendirmek üzere görüşülenlere sunulan bu politikalar sırasıyla, Kürtlere isterlerse anadillerini devlet okullarında öğrenebilme imkanı sağlanması, türbanlı öğrencilerin üniversitelere devam edebilmeleri, İmam-Hatip Liselilerin üniversite giriş sınavlarında düz lise öğrencilerine uygulanan puanlama yöntemiyle değerlendirilmeleri ve Cem Evleri'ne devletçe mali yardımda bulunulmasıdır. Verilen cevaplarda bu kez Sünni çoğunluğun vurguladığı türbanlı öğrenciler ve İmam

Hatip Liselilerin sorunları ön plana çıkmaktadır. Cevaplarda dikkat çekici bir husus Kürt kimliğinin sorunu olarak adlandırılabilir seçeneğin bir önceki sorudaki gibi yaklaşık %11-12'lik bir kitle tarafından tercih edilmesidir. Ancak, %22.8 gibi oldukça yüksek oranda bir kitle bu soruya cevap vermemiştir.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplarda, ekonomik konulara kıyasla önemsiz gözükürken türban sorunu, benzer diğer kimlik sorunlarıyla birlikte sorgulandığında toplumun önemli bir kesimi tarafından çözümlenmesi gereken bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Burada yapmaya çalıştığımız gibi üç düzeyde yapılan bir değerlendirme, gündemde olan sorunların birbirleriyle karşılaştırılabilirliklerinin güçlüğüne işaret eden bir sorunlar hiyerarşisi olduğu izlenimi ortaya çıkarmaktadır. Sünni ve Kürt kökenli olmayan vatandaşların çoğunlukta olduğu Türkiye'de gerek Kürt gerek Alevilerin sorunlarının halk genelinde fazla vurgulanmaması şaşırtıcı olmamalıdır. Ancak bu sorunların hiçbirinin iktisadi sorunlar karşısında öne çıkamadıkları da unutulmamalıdır.

Tablo 5.3 Sizde sayacaklarımdan hangisi hükümetin öncelikle uygulamaya geçirmesi gereken bir politikadır?

Türbanlı öğrencilerin üniversitelere devam edebilmeleri	43.0
İmam Hatip Liselilerin üniversite giriş sınavlarında düz lise öğrencilerine uygulanan puanlama yöntemiyle değerlendirilmesi	17.6
Kürtlere anadillerini isterlerse devlet okullarında öğrenebilme imkanı sağlanması	11.4
Cemevlerine devletçe mali yardımda bulunulması	5.3
Cevap yok	22.8
Toplam	100

Ülke gündemindeki sorunları iktisadi ve kimlik sorunları olmak üzere iki başlık altında topladıktan sonra araştırmamızda değişik şekillerde sorguladığımız toplumsal hoşgörü hakkında bulgulara geçmek uygun olacaktır.

5.2. TOPLUMSAL HOŞGÖRÜ

Toplumsal hoşgörünün ülkedeki toplumsal düzenin ahenk ve huzuru ile yakından ilişkili olduğuna şüphe yoktur. Hoşgörüsüzlük toplumsal yaşamda kişilerin birbirlerine güvenmemeleri, demokrasinin işleyişi ve iktisadi hayatın dinamizmi gibi pek çok konuyla ilintili görülebilir. Biz bu çalışmada toplumsal hoşgörü konusuyla ilgili birkaç değişik alanda ve farklı yöntemler kullanarak soru sormaya çalıştık. İlk olarak, pek çok araştırmada benzerleri sorgulanmış olan kişinin nasıl bir komşu istediğiyle ilgili bir soru yönelttik. Ancak bu tür sorularda kişinin toplumsal yaşamında birtakım hukuki sorunlarla karşılaşma olasılığını çağrıştıracak türde komşuları çıkarttık. Örneğin “suçlular”, “çok içki içenler”, “akli dengesi yerinde olmayanlar” ya da “uyuşturucu kullananlar” gibi komşular ile sorunlar yaşanabileceği neredeyse bu kişilerin tanımına dahil olduğundan görüşülen kişilerin bu grup komşuları istememelerinin hoşgörüsüzlük olarak değerlendirilemeyeceği açıktır.

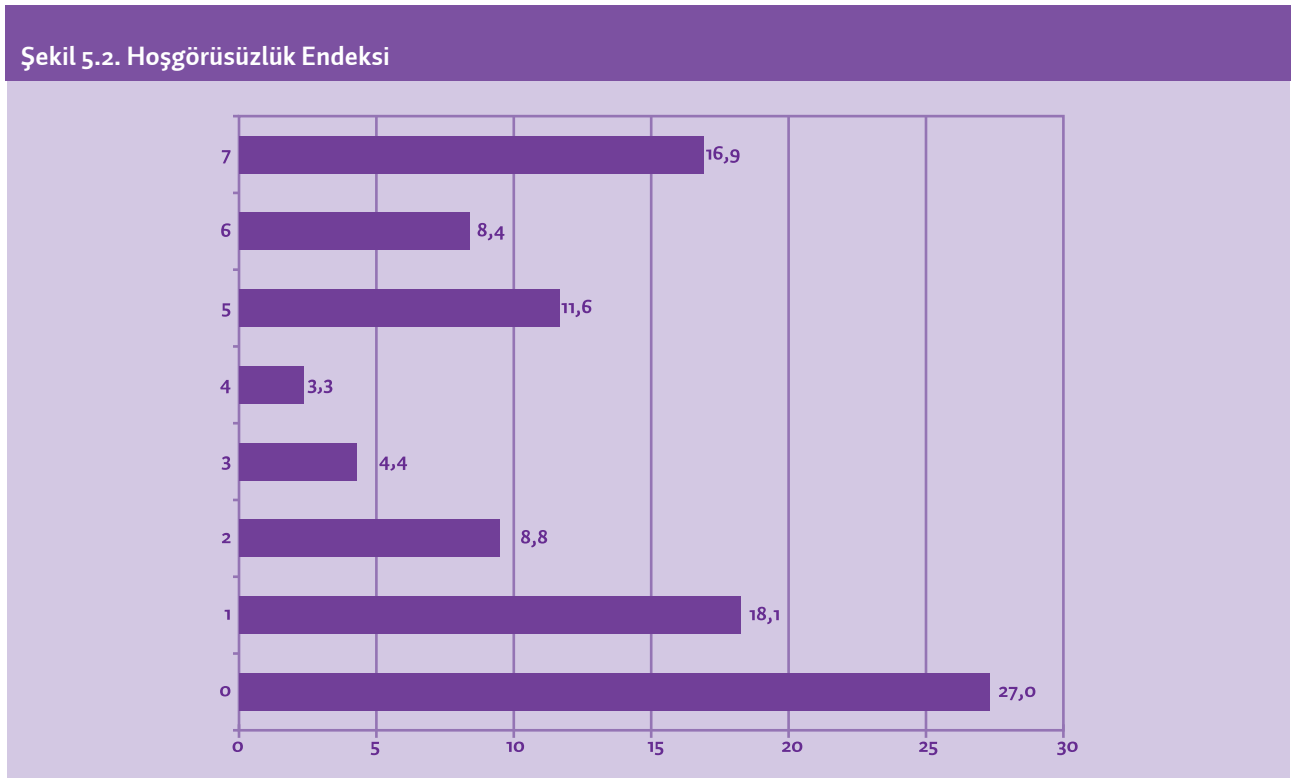
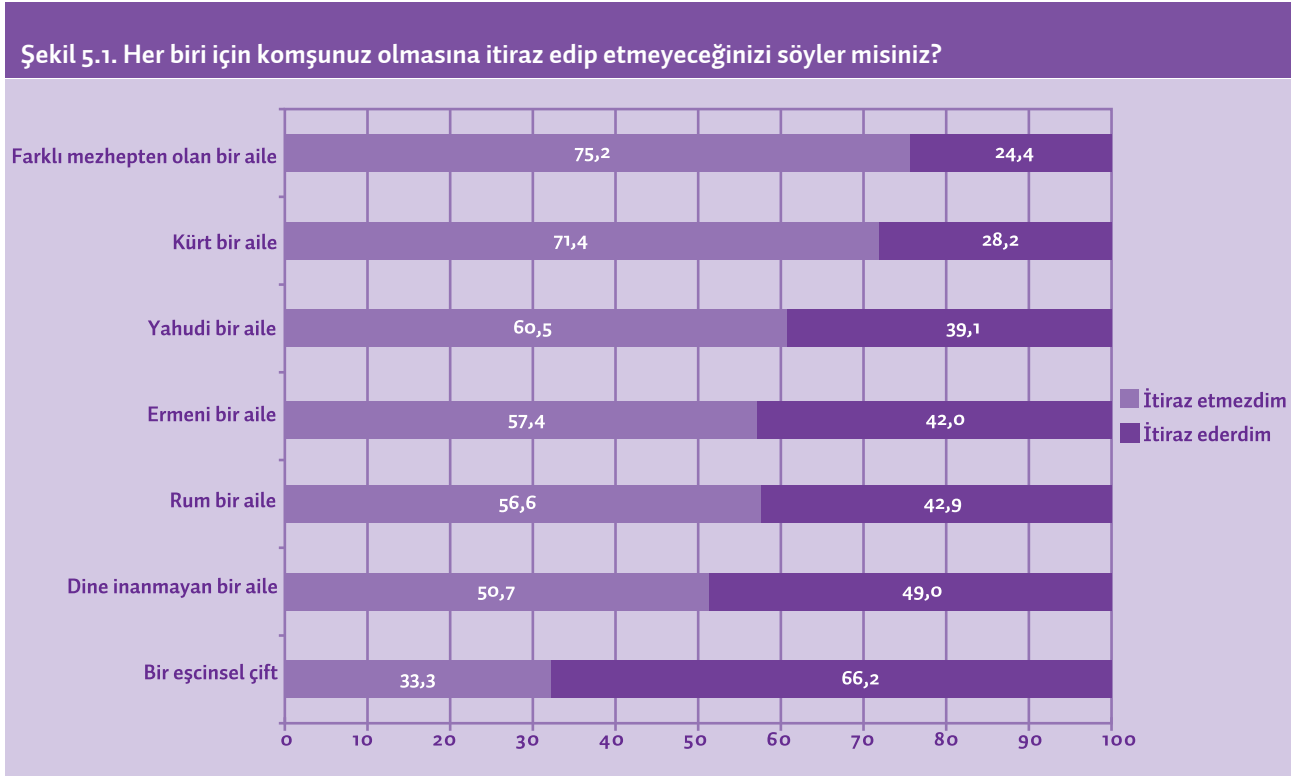
Biz burada Türkiye toplumunun önemli azınlık grupların üyelerini komşu olarak isteyip istemeyeceklerini sorgulamaya çalıştık. Şekil 5.1'de özetlenen sonuçlarda ilginç birkaç örüntü göze çarpmaktadır. En yüksek itiraz eşcinsel çiftlerdir. Birçok başka araştırmada da ortaya çıkan bu bulgu belki şaşırtıcı değildir. Ancak herhangi bir hatırlatma yapılmadığı ya da özel bir sorun dile getirilmediği halde, yan komşunun eşcinsel olup olmadığını bilip bilmeyeceği dahi belli olmayan sıradan vatandaşların ortalama üçte ikisinin böyle bir çifte itiraz edeceklerini belirtmeleri başlı başına düşündürücüdür. Keza aynı şekilde hangi mezhepten olduğunu belki anlamayacak olsalar da farklı mezhepten komşulara itiraz edeceklerini belirtenlerin ülke çapında dört kişiden birine karşılık gelmesi karamsar bir resim olarak görülebilir.

Burada tipik bir bağnazlık örneğiyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Cevapların kişilerin kendi yaşam tecrübeleriyle edinmiş olabilecekleri görüşleri yansıtmadığı ve verilen komşu örneklerinden bazılarının hemen hemen tümünün varsayımsal olduğu göz önüne alındığında bu sonuçlar daha da düşündürücüdür. Öyle ki Rum, Yahudi ya da Ermeni ailelerle Türkiye genelinde komşu olarak karşılaşma olasılığı sıradan bir vatandaş için son derece düşüktür. Konuştuğumuz nesil -ki örneklemimizin ortalama yaşı 39 civarındadır- bu azınlık gruplarıyla komşuluk ilişkisi kurabilme imkânına hemen hemen hiç sahip değildir. Dolayısıyla, burada dile getirilen önyargı yansıması bir şekilde öğrenilmiş bir görüştür. Öte yandan %28 civarında bir grubun da Kürt bir aileye komşu olarak itiraz ettiğinin altını çizmek gerekir.

Bütün değerlendirmelerde her itiraz edileceği belirtilen komşuya bir puan vererek toplam itiraz puanı ya da bir anlamda hoşgörüsüzlük puanı oluşturduk. Daha sonra, bu toplamın tüm verilen komşu tiplerine “istemezdim” yanıtı verilseydi alınacak en büyük toleranssızlık puanı olan yedinin yüzde kaçına karşılık geldiğini hesapladık. Bundan böyle aşağıda hep bu tür endeks sayıları hesaplayarak hepsinin birbiriyle karşılaştırılabilir olmasını sağlayacağız. Bu hoşgörüsüzlük

endeks puanlarının dağılımı iki ucu kabarık (*bi-polar*) bir dağılıma işaret etmektedir (Şekil 5.2) . Ancak, hiçbirine itiraz etmeyeceğini belirtenlerin oranı yaklaşık %27 ile çok yüksek olmasa da en büyük grubu oluşturduğu için umutlandırıcıdır. Buna karşılık %17’lik bir grup verilen tüm aile çeşitlerine itiraz etmektedir.

Bu iyimser gözlem daha ayrıntılı bir çözümlemede de destek bulmaktadır. Kişilerin tolerans puanları bir kümeleme analizi sonucunda üç kümeye ayrılmıştır. Tablo 5.4’te görüleceği gibi, “yüksek derecede toleranssız” denilebilecek grup 0-7 arasında ortalama 6.1 puan alarak ancak ikinci geniş grubu oluşturmaktadır. Birinci ve en geniş grup, 0-7 arasında 0.4 puan alan ve örneklemin yaklaşık %45’ini oluşturan “düşük toleranssızlık” gösteren gruptur. Diğer bir deyişle, kişilerin kendi ifadeleriyle şekillenen toleranssızlık endeksimize göre ülke seçmenlerinin azımsanamayacak büyüklükteki yaklaşık üçte biri “yüksek derecede toleranssız” görünürken yarısından biraz azı oldukça toleranslı bir görüntü çizmektedir.

Tablo 5.4 Tolerans Kümeleri

	Ortalama Tolerans Derecesi (0-7 arası)	%
Yüksek derecede toleranssız	6.1	36.9
Orta	2.7	16.6
Düşük toleranssızlık	0.4	45.1
CY		1.4
Toplam		100

Tolerans kümelerinin temel demografik ve coğrafi değişkenlerle olan ilişkisine baktığımızda ilginç birtakım örüntülerle karşılaşyoruz (bakınız Tablo 5.5). Kadın ve erkek arasında tolerans göstergelerinde belirgin farklılıklar yoktur. Oysa kırsal yerleşimlerde toleranssızlık ülke geneliyle karşılaştırıldığında yüksek iken kentsel yerleşim bölgelerinde düşüktür. Görece daha yaşlı olanlarda toleranssızlık ülke geneline göre yüksek iken düşük gelir düzeyinde de yüksektir. Gelir ile toleranssızlık arasında gözlenen bu pozitif ilişki mal sahipliği ve eğitim kümelerinde de gözlenmektedir. Gelir ya da mal

Tablo 5.5 Temel Değişkenler ve Tolerans Kümeleri-1

	Toleranssızlık.....	Yüksek	Orta	Düşük	CY	Toplam
Cinsiyet	Kadın	38.0	16.2	44.1	1.6	100
	Erkek	35.7	17.0	46.2	1.1	100
Kır-Kent	Kır	48.6	15.1	34.0	2.3	100
	Kent	30.7	17.4	51.1	0.9	100
Yaş grupları	18-24 yaş	31.1	25.0	43.2	0.7	100
	25-39 yaş	32.2	15.8	51.1	0.9	100
	40-54 yaş	43.5	13.6	41.3	1.7	100
	55-69 yaş	45.9	12.6	39.1	2.4	100
	70 +	31.8	19.9	46.5	1.8	100
Gelir grupları	450 YTL altı	47.0	16.7	34.9	1.3	100
	450-1.000 YTL arası	36.7	17.9	44.3	1.2	100
	1.000 YTL üzeri	22.2	14.6	62.5	0.7	100
Mal sahipliği kümeleri	Düşük mal sahipliği	42.5	18.4	37.9	1.2	100
	Orta malsahipliği	35.7	16.6	46.3	1.3	100
	Yüksek mal sahipliği	25.7	13.7	59.0	1.6	100
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	50.9	13.0	32.5	3.6	100
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	40.2	17.1	41.4	1.3	100
	İlkokul mezunu	42.7	17.1	39.0	1.3	100
	Lise mezunu	26.3	17.5	54.8	1.5	100
	Üniversite ve üstü	20.3	14.1	65.6	0.1	100
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca ..)	Konuşmazdı	37.7	16.4	44.4	1.5	100
	Konuşurdu	31.7	18.1	50.2		100
Alevi kimliği	Alevi değil	38.2	16.5	43.9	1.3	100
	Alevi	26.9	17.0	54.5	1.6	100
İl Kümeleri	Kıyı illeri	43.1	19.8	33.3	3.7	100
	İç Ege ve bazı Karadeniz	38.9	23.1	36.1	1.9	100
	Metropol iller	34.4	15.0	49.9	0.6	100
	Doğu, Güneydoğu illeri	30.3	18.5	51.2		100
	İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun batı illeri	44.2	14.8	38.4	2.6	100
	Türkiye geneli	36.9	16.6	45.1	1.4	100

sahipliği ve eğitim düzeyi arttıkça, tolerans artmaktadır. Özetle, kırsal kesimde yaşayan ve görece daha yaşlı olanlar kentlilere ve gençlere göre daha toleranssızdır. Kentli, genç, geliri görece yüksek ve eğitilmiş olanlar ise karşıtlarına göre daha toleranslı gözükmektedir.

Etnik ve sekter kimliklere baktığımızda ilginç bir bulgu, anne-babasıyla Kürtçe konuştuğunu belirtenlerin geri kalan gruptan daha toleranslı gözükmesidir. Alevi azınlık için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle metropol iller ve Doğu ve Güney Doğu illerinde tolerans göstergesi daha yüksektir.

Tablo 5.5 Temel Değişkenler ve Tolerans Kümeleri-2						
	Toleranssızlık.....	Yüksek	Orta	Düşük	CY	Toplam
Parti tercihleri	AKP	43.9	18.9	35.8	1.3	100
	ANAP-DYP-GP	43.6	4.7	50.1	1.5	100
	MHP-BBP	45.3	23.7	28.4	2.6	100
	CHP	20.9	10.7	68.4		100
	DEHAP/DTP	11.5	12.8	75.8		100
	Diğer	10.6	39.6	49.8		100
	Kararsız	23.8	21.5	52.8	2.0	100
Sol-sağ grupları	Sol	18.2	12.8	68.6	0.4	100
	Orta	37.2	16.8	44.3	1.7	100
	Sağ	46.5	17.6	34.8	1.0	100
İslamcılık grupları	Laik	17.5	16.3	65.6	0.6	100
	Ortada	38.7	15.8	44.4	1.1	100
	İslamcı	45.4	17.7	35.6	1.3	100
Dindarlık grupları	Dindar değil	25.2	9.0	65.7		100
	Ortada	26.9	16.5	54.5	2.2	100
	Dindar	41.0	17.7	40.1	1.3	100
Kadınlar ...	Hayır örtmüyorum	20.9	15.3	62.7	1.1	100
Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Evet eşarp/başörtüsü/yemeni takıyorum	50.2	17.3	30.5	2.0	100
	Evet türban takıyorum	41.3	14.8	41.7	2.2	100
	Evet. çarşaf giyiyorum	50.1	12.8	37.0		100
	FY/CY	39.6	11.6	48.7		100
Erkekler ...	Başı örtülü değil ya da örtmesini istemezdi	21.5	15.0	63.2	0.4	100
Başörtüsü/türban konusunda ne isterdi	Başörtüsü takmasını ister ya da takıyor ya da takardı	42.1	17.1	40.2	0.6	100
	Çarşaf takmasını ister ya da takıyor ya da takardı	63.9		26.1	10.0	100
	Eşinin başını örtmesini ister/örtüyor ama nasıl örtünmesini istediğini bilemiyor	37.6	20.8	39.6	2.1	100
	Türban takmasını ister ya da takıyor ya da takardı	46.2	20.6	29.6	3.7	100
	Cevap Yok	31.0	17.9	51.1		100
Toplam	Türkiye geneli	36.9	16.6	45.1	1.4	100

AKP ve MHP-BBP seçmenleri ülke genelinden daha toleranssızdır. Ortanın solunda yer alan parti seçmenleri ise ülke genelinden daha yüksek oranda toleranslı gözükmektedir. Sol-Sağ skalası üzerinde kişilerin kendilerini yerleştirdikleri pozisyonlara göre oluşturulmuş kümelerde de benzer bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Sol daha toleranslı iken sağ seçmenin toleranssızlığı yüksek çıkmaktadır. Laik-İslamcı ekseninde laik kesim "toleransı yüksek" görünürken İslamcı kesimde tolerans ülke genelinden daha düşüktür. Benzer şekilde, dindar olduklarını belirtenler ülke genelinden daha toleranssız iken dindar olmadığını belirtenler daha toleranslı görünmektedir. Özetle, ortanın sağındaki partilere oy verenler, kendilerini siyasal yelpazenin sağında ve "İslamcı" olarak tanımlayanlar ile daha dindar olanlar daha az

toleranslı gözükmetedir. Buna karşın, ortanın solu diye tanımlanan partilere oy verenler, kendilerini solda ve laik görenler ve daha az dindar olanlar daha toleranslıdır.

Tablo 5.6 Hz.Muhammed'in bir Danimarka gazetesindeki karikatürlerinin İslam dünyasının tüm itirazlarına rağmen, yayınlanmaya devam edilmesini demokrasi ve düşünce özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucu olarak görür müsünüz?

		Evet, bu tür yayınlar düşünce ve ifade özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucudur	Bu tür yayınlar önlenmelidir	CY
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	8,8	74,3	16,9
	Okur yazar ama okul bitirmemiş	5,5	86,2	8,3
	İlkokul mezunu	13,8	74,4	11,8
	Lise mezunu	20,1	67,6	12,3
	Üniversite ve üstü	20,4	72,7	6,8
Gelir grupları	450 YTL altı	10,4	74,3	15,3
	450-1.000 YTL arası	14,5	74,4	11,2
	1.000 YTL üzeri	24,3	66,9	8,8
Parti tercihleri	AKP	7,5	82,2	10,3
	ANAP-DYP-GP	14,2	78,3	7,5
	MHP-BBP	16,8	75,3	7,9
	CHP	30,1	60,2	9,7
	DEHAP/DTP	6,5	82,7	10,8
	Diğer	11,8	81,1	7,1
	Kararsız	11,8	73,0	15,2
Sol-sağ grupları	Sol	27,2	64,0	8,8
	Orta	19,2	63,7	17,1
	Sağ	7,8	82,4	9,8
Alevi kimliği	Alevi değil	14,1	74,6	11,3
	Alevi	23,3	60,8	15,9
İslamcılık	Laik	22,4	66,3	11,3
	Ortada	24,5	61,1	14,4
	İslamcı	7,9	81,6	10,4
Dindarlık	Dindar değil	36,1	52,5	11,4
	Ortada	22,0	59,0	19,0
	Dindar	10,7	79,2	10,2
Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Hayır örtmüyorum	21,1	64,5	14,4
	Evet eşarp/baş örtüsü/yemeni takıyorum	11,8	73,0	15,2
	Evet türban takıyorum	5,8	72,7	21,6
	Evet, çarşaf giyiyorum		87,6	12,4
	FY/CY	31,3	62,9	5,8
Ne isterdi	Başı örtülü değil ya da örtmesini istemezdi	26,0	68,5	5,5
	Baş örtüsü takmasını ister/takıyor/takardı	11,6	81,3	7,2
	Çarşaf giymesini ister/giyiyor/giyerdi		100,0	
	Eşinin başını örtmesini ister/örtüyor ama nasıl örtünmesini istediğini bilemiyor	13,9	75,0	11,1
	Türban takmasını ister/takıyor/takardı	7,1	82,5	10,3
	Cevap Yok	14,9	68,6	16,6
İlçe Kümeleri	Kıyı illeri	9,9	78,6	11,5
	İç Ege ve Batı Karadeniz	3,9	91,3	4,8
	Metropol iller	22,3	66,2	11,6
	Doğu ve Güneydoğu illeri	1,0	95,8	3,1
	İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun Batı illeri	3,7	73,6	22,7
	Türkiye geneli	15,1	73,0	11,8

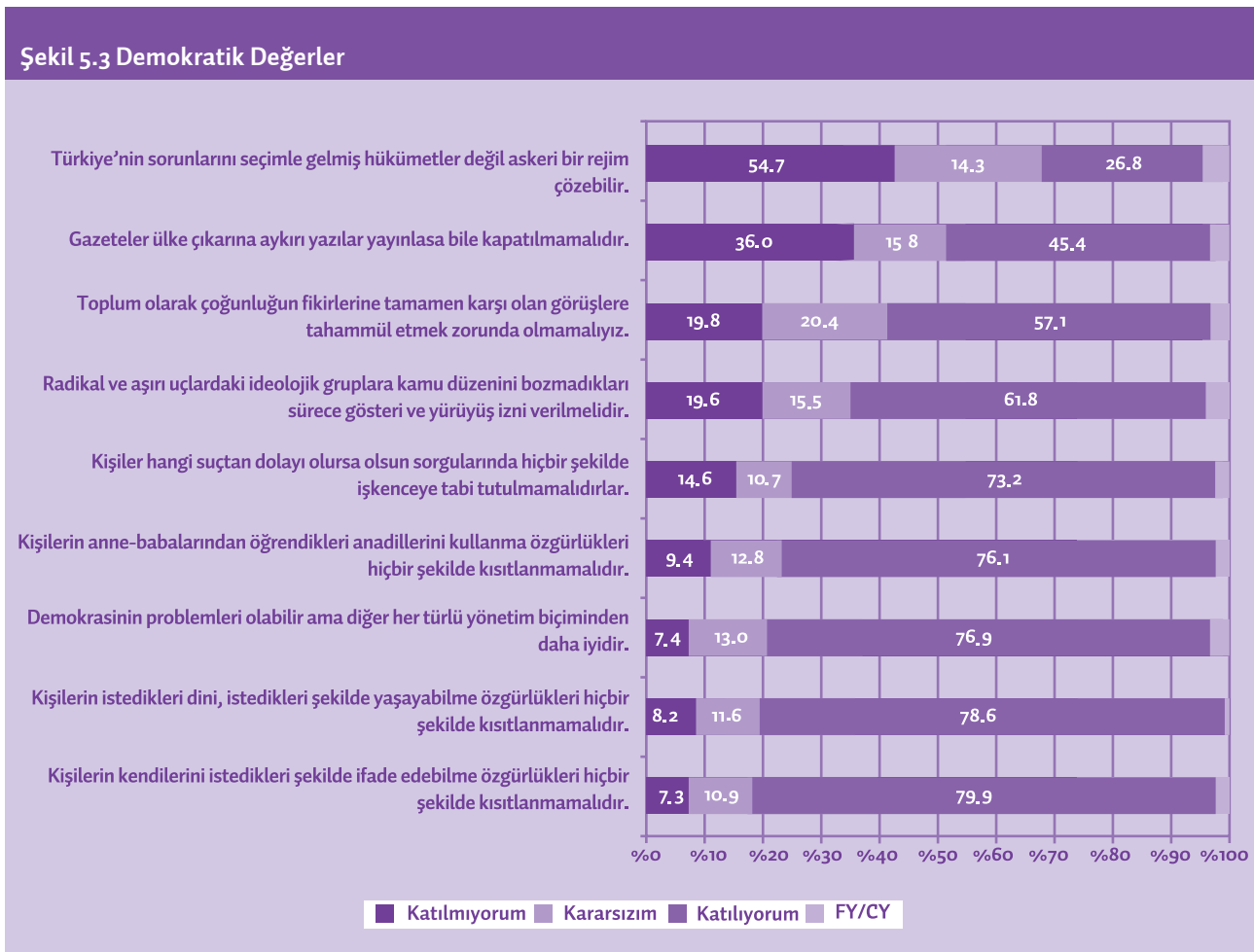
Başı açık kadınlar ülke genelinden daha toleranslı, buna karşın örtülü olanlar daha toleranssız gözükmektedir. İlginç olan, çarşaf giyen ya da başını eşarp/başörtüsü/ yemeni ile örtenlerle karşılaştırıldığında türban taktığını söyleyenlerin daha toleranslı olmasıdır. Eşlerinin başını örtmesi konusunda görüşlerini aldığımız erkekler için de bu örüntülere benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Eşinin başını örtmesini istemeyenler en toleranslı gruptur. Eşlerinin başının kapalı olmasını tercih edenler ise örtülü kadınlarda gözleendiği şekilde bir tepki vermektedirler. Baş örtme isteği ya da talebinin toleransı arttırıcı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Özetle, başını örtmeyen kadınlar ve eşinin başını örtmesini istemeyen erkekler daha toleranslı, buna karşın başını örten kadınlar ya da eşinin başını örtmesini isteyen erkekler daha toleranssız gözükmektedir. Ancak, başını örten kadınlar arasında, diğer tüm örtünme biçimlerini seçmiş kadınlara kıyasla türbanı seçmiş olanlarda toleranssızlık daha düşüktür.

Bu bağlamda Hz. Muhammed'in bir Danimarka gazetesinde yayınlanan karikatürleri hakkında da değerlendirme alınmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki Tablo 5.6'dan da görüldüğü gibi, "bu tür yayınlar düşünce ve ifade özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucudur" önermesini ülke genelinde ancak %15 gibi bir grup desteklerken, %73 önlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çapraz çözümlenmelerde karikatür krizini ifade özgürlüğü temelinde ele alan toleranslı yaklaşımın hangi alt gruplarda daha yaygın olduğu gözlenebilmektedir. Lise ve üzeri eğitilmişler arasında bu görüş %20 düzeyindedir. Benzer şekilde yüksek gelir gruplarında da ifade özgürlüğü temelinde değerlendirme %24 civarındadır. Kendini dindar görmeyen, ideolojik olarak solda, Alevi kökenli, başını örtmeyen ya da eşinin örtünmesini istemeyen, metropol illerde oturanlar arasında bu görüş ülke genelinden anlamlı derecede daha yüksek olarak dile getirilmektedir.

5.3. DEMOKRATİK DEĞERLER

Toplumsal hoşgörü ile yakından ilgili olan demokratik değerleri ölçmek amacıyla görüşülen kişilere bir dizi ifade hakkında görüşlerini sorduk. Önermelerimize ne derece katıldıklarını 0-10 cetveli üzerinde 0 "hiç katılmıyorum", 10 ise "tamamen katılıyorum" anlamına gelmek üzere belirtmelerini istedik. Şekil 5.3'te verilen cevaplar 0-4 aralığı "katılmıyorum", 5 "kararsızım", ve 6-10 "katılıyorum" anlamına gelecek şekilde özetlenmiştir.

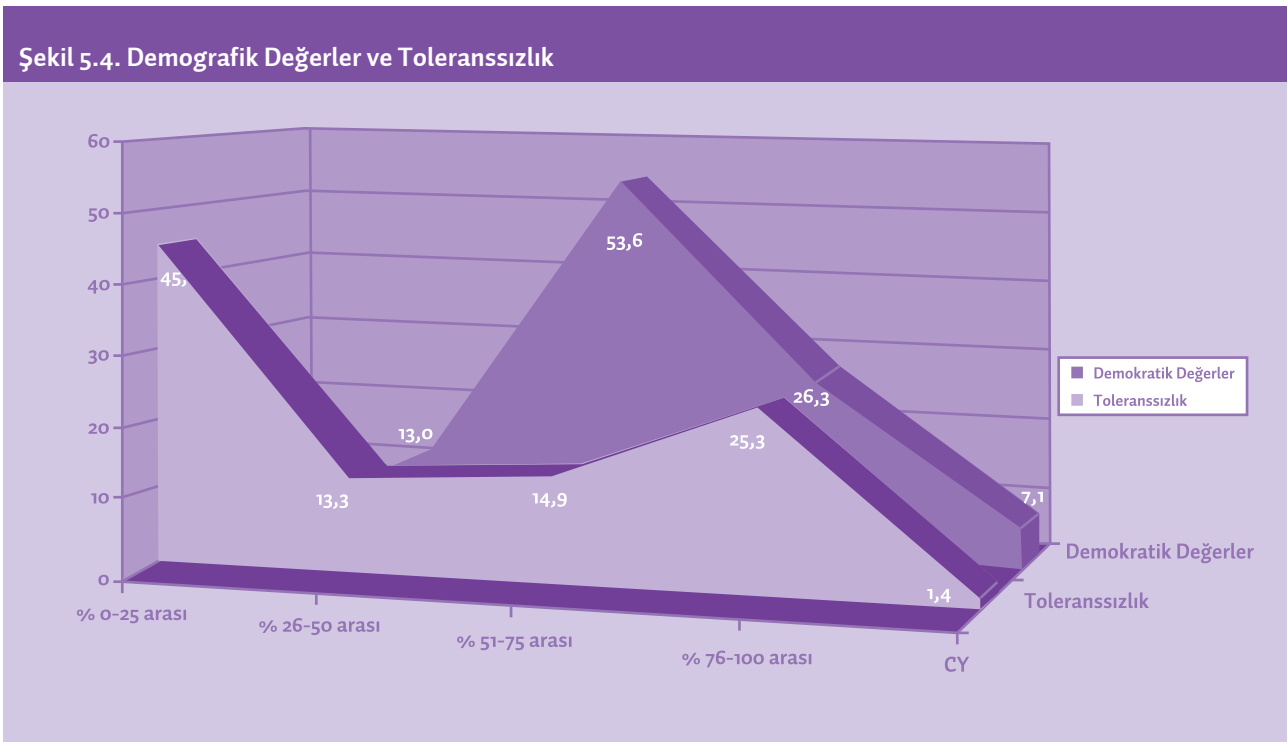
Tek tek bakıldığında demokratik değerlerin yansıması olarak sayılabilecek ifadelere katılma eğilimi gözlenirken, bu değerlerin benimsenmediğini düşündüren önermeler ağırlıklı olarak reddedilmektedir. Örneğin, "Türkiye'nin sorunlarını

seçimle gelmiş bir hükümet değil askeri bir rejim çözebilir” ifadesinin demokratik değerleri önemseyen bir kişi tarafından reddedilmesi beklenir. Yaklaşık %55 bu önermeyi reddederken %27 kabul etmiştir. Ancak, çoğunluğun fikirlerine karşı olan görüşlere, diğer bir deyişle, azınlıkta kalanlara tahammülsüzlüğü ifade eden önermede demokratik değerlere karşı görüş desteklenmiştir. Araştırmamızda bu ve benzeri cevaplardan ortaya çıkan tablo, Türkiye’de azınlıkların haklarını korumak yerine çoğunlukçu yanı ağır basan bir demokrasi anlayışının hâkim olduğudur. Bir diğer benzer örnek gazetelerin ülke çıkarlarına aykırı yayın yapmasıyla ilgili olarak gözlenmektedir. Bu durumda da ülke çıkarına aykırı yayını kısıtlar görüşe yakın duranlar %36 gibi yüksek bir oranı bulmaktadır.

Yukarıda toleranssızlık için sözü edilen endeks oluşturma işlemini bu kez demokratik değerler için uyguladık. Önce, şekil 5.3’teki 1. ve 3. önermeleri ters kodlayarak tüm önermelere katılımı demokratik değerlere uygun davranışa karşılık gelecek şekilde değerlendirdik. Bir sonraki adımda tüm dokuz endeksi bir araya toplayıp alınabilecek en yüksek değer olan 90’a bölüp yüzde çarparak toplam önermelerin yüzde kaçında demokratik değerleri yansıtır cevap verildiğini gösterdik. Şekil 5.4’te demokratik değerler ve toleranssızlık endekslerimiz gösterilmektedir. Benzer iki yöntemle hesaplanan bu endeksler arasında negatif %22 değerinde bir korelasyon gözlenmiştir. Önerdiğimiz her tür komşuya itiraz etmeyen, dolayısıyla toleransı yüksek kitle %45 iken, demokratik değerleri yansıtan görüşlere katılmayan ve demokratik değerler puanı sıfır civarında kalan hemen hemen kimse yoktur. Beklenebileceği gibi, tolerans arttıkça demokratik değerler yönünde değerlendirmeler de artmaktadır.

Şekil 5.3’ten görülebileceği gibi, demokratik değerlerle bağlantılı diğer konularda liberal görüşler büyük çoğunluk tarafından destek bulmakta, kişilerin kendilerini ifade etme, anadillerinde konuşma, istedikleri dine inanma ve gösteri/ yürüyüşlere katılma özgürlükleri savunulmakta, işkenceye karşı çıkılmakta, demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğu benimsenmektedir. Tüm bu görüşleri destekleyenlerin oranı %62’nin altına düşmemekte, çoğunda %75’i geçmekte, hatta bazılarında neredeyse %80’e ulaşmaktadır.

5.4. DİNLER ARASI İLİŞKİLER VE HOŞGÖRÜ

1999 yılındaki araştırmamızda görüşülen kişilerin varsayımsal olarak çocuklarının başka dinden ya da başka mezhepten bir Müslüman ile evliliklerine nasıl baktıkları sorgulanmıştı. Aşağıda Tablo 5.6’da 2006 yılında elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak verilmiştir. 1999’da Müslüman olmayan bir gelin görece damattan daha çok sorun yaratır bulunuluyordu. 2006’ya gelindiğinde aynı örüntünün devam ettiği, ancak her iki duruma da itirazın yüzde 4-5 puan düştüğü görülmektedir. Buna karşın, “başka mezhepten bir Müslüman” ile evliliğe itiraz yaklaşık yüzde 10 puan artmıştır.

Tablo 5.7 Çocukların Evliliklerinde Gayri Müslim ve başka mezhepten olanlara İtiraz

	1999			2006		
	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Kızımın Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	18.3	5.2	75.5	22.1	7.2	69.8
Oğlumun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	22.2	6.1	70.7	25.1	7.5	66.6
Kızımın veya oğlumun başka mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım	46.1	10.2	41.7	37.6	11.1	50.5

Mezhepler arası yakınlık ve birlikte yaşamaya bakışın bir göstergesi olarak alınabilecek bu soruya verilen cevapların bu derece yıpranmış bir mezhepler arası ilişkilere işaret etmesi düşündürücüdür. Mezhepler arası ayrışmayı hangi toplumsal kesimler desteklemektedir? Bu sorunun toplumsal tabanına baktığımızda Tablo 5.7’de özetlenen resim çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan, düşük eğitilmiş, görece yaşlı ve düşük sosyo-ekonomik statüden kesimde bu soruya verilen “kız veya oğlumun başka mezhepten biriyle evliliğine karşı çıkardım” cevabı ülke genelinin üzerindedir.

Tablo 5.8 Kızımın veya oğlumun başka mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım-Bağımsız değişkenler 1

		Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Cinsiyet	Kadın	35.8	11.1	51.9	1.2
	Erkek	39.5	11.1	48.9	0.5
Kır-Kent	Kır	28.4	10.7	60.6	0.4
	Kent	42.5	11.4	45.1	1.1
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	24.7	12.7	60.8	1.7
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	26.0	8.4	64.2	1.4
	İlkokul mezunu	30.7	11.4	57.4	0.5
	Lise mezunu	51.4	11.2	36.2	1.2
	Üniversite ve üstü	57.4	9.1	32.6	0.8
Yaş grupları	18-24 yaş	49.4	10.4	39.1	1.1
	25-39 yaş	40.0	11.0	48.0	0.9
	40-54 yaş	31.4	12.1	56.0	0.5
	55-69 yaş	24.4	10.7	63.9	1.0
	70 +	39.9	8.9	51.2	
Mal sahipliği kümeleri	Düşük mal sahipliği	32.3	9.9	56.6	1.1
	Orta malsahipliği	37.4	12.3	49.6	0.6
	Yüksek mal sahipliği	50.5	10.6	38.3	0.6
Gelir grupları	450 YTL altı	29.3	7.1	63.2	0.4
	450-1.000 YTL arası	36.0	14.3	49.0	0.6
	1.000 YTL üzeri	53.3	9.8	35.8	1.2
	Türkiye geneli	37.6	11.1	50.5	0.8

Kürt ve Alevi kökenli kesimde ülke genelinden anlamlı farklılaşmalar gözlenmemektedir. Parti tercihleri temelinde bakıldığında merkezin sağındaki partilerde (AKP, MHP, BBP gibi) ülke genelinin üzerinde mezhepler arası evliliğe karşı tutum sergilenmektedir. İdeolojik olarak orta ve sağ kesim ile kendini laik ideallere yakın görmeyen, dindar olduğunu belirten kesimlerde bu eğilim ülke düzeyinin üzerindedir.

Türkiye gündeminde kısıtlı bir yer tutsa da Müslüman cemaatler için hassas olabileceği düşüncesinden hareketle Kudüs’ün statüsü hakkında bir değerlendirmeyi de soru formumuza ekledik.² Bu değerlendirmeyi alırken Kudüs’ün

² Bu soru için ilköğretim 7. sınıf öğrencisi Can Çarkoğlu’na teşekkür ederiz.

statüsünün çetrefil yapısının akılda tutulmasını sağlamak amacıyla kentin her üç tek tanrılı din için de kutsal sayıldığından hareketle yönetim yapısının nasıl olması gerektiği soruldu. Böyle bir hatırlatmaya rağmen görüşülenlerin yaklaşık üçte ikisi kentin yönetiminin yalnızca Müslümanlarda olması gerektiğini öne sürmüştür. Değişik bağımsız değişkenler açısından bu görüşü destekleyenlere baktığımızda kısaca daha önceki çözümlenelerde ortaya çıkan örüntünün burada da kendini tekrarladığı görülmektedir (bu çapraz çözümlemenin detayları verilmemiştir). Bu görüşü destekleyenler ülke geneline oranla kırsal kesimde yaşayan 55 yaş üstü, görece düşük sosyo-ekonomik statüye sahip, daha az eğitilmiş, ideolojik olarak sağda, kendini İslamcı kesime yakın gören ve dindar olduğunu düşünenler arasında daha yüksektir. Parti seçmenlerine bakıldığında ise yalnızca AKP'ye oy vereceğini söyleyenler arasında bu görüş ülke genelinin üzerinde bir oranda destek bulmaktadır.

Tablo 5.8 Kızımın veya oğlumun başka mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım-Bağımsız değişkenler 2

		Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca ...)	Konuşmazdı	37.0	11.5	50.6	0.9
	Konuşurdu	41.5	8.5	49.5	0.6
Alevi kimliği	Alevi değil	36.8	11.1	51.3	0.7
	Alevi	43.1	11.2	43.8	1.9
Parti tercihleri	AKP	30.1	10.5	58.9	0.5
	ANAP-DYP-GP	41.1	14.2	44.8	
	MHP-BBP	33.4	12.3	54.3	
	CHP	59.4	8.5	30.8	1.3
	DEHAP/DTP	57.7	15.0	27.3	
	Diğer	56.6	8.1	35.3	
	Kararsız	43.4	12.8	41.9	1.9
Sol-sağ grupları	Sol	61.3	10.0	28.7	
	Orta	28.3	12.2	57.9	1.6
	Sağ	33.9	11.4	54.1	0.6
İslamcılık grupları	Laik	61.1	10.0	27.9	1.0
	Ortada	29.4	13.6	56.1	1.0
	İslamcı	32.7	10.9	55.9	0.5
Dindarlık grupları	Dindar değil	63.9	7.5	28.7	
	Ortada	41.3	15.2	41.6	2.0
	Dindar	32.8	10.8	55.8	0.6
		37.6	11.1	50.5	0.8

Tablo 5.9 Kudüs hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar hem de Yahudiler için kutsal bir şehirdir. Kudüs'ün yönetiminin sizce aşağıda sayacaklarımın hangisinde olması gerekir?

Hristiyanlar	Yahudiler	Müslümanlar	Değişik din gruplarının temsilcilerinin olduğu uluslararası	FY/CY
0.3	0.8	66.8	29.4	2.7

5.5. MECBURİ DİN DERSİ EĞİTİMİ

Dine eğitimi ve İmam Hatip Okulları Türkiye'de din-siyaset ilişkilerinde önemli gündem maddeleri arasındadır. Tablo 5.9'da bu konuda sorduğumuz değişik soruların ana dökümleri bulunmaktadır. Tabloya bakıldığında seçmen yaşındakilerin %82 gibi büyük bir kesimi mecburi din dersi verilmesini desteklemektedir. Ayrıca bu derslerde Müslümanlık dışında diğer dinler hakkında ders verilmesine nasıl bakıldığı sorulmuştur. Bu soruda %60 gibi bir kitle başka dinler hakkında bilgi verilmesini onaylamıştır. Derslerin içeriği hakkında dini ibadet pratiğinin de müfredat içinde olması görüşüne neredeyse %86'lık bir destek gözlenmektedir. Din derslerinde Sünni Müslümanlığın yanı sıra Alevilik hakkında da bilgi verilip verilmemesi sorulduğunda %62'lik bir grup bu görüşü desteklemiş, %34 karşısında yer almıştır.

Mecburi din eğitimine karşı olanlar kentsel yerleşim bölgelerinde, ideolojik olarak solda ve CHP, DEHAP/DTP seçmenleri arasında ve görece sosyo-ekonomik statüsü yüksek gruplarda daha yüksek oranlarda mevcuttur. Alevi kökenli grupta %35, kendini ideolojik düzlemde solda görenlerde %41, kendi değerlendirmelerine göre “dindar değilim” seçeneğine daha yakın olanlarda %52 mecburi din dersine karşıdır.

Mecburi din dersinde yalnızca Müslümanlık öğretilmesini savunan yaklaşık %38’lik kesim daha önceki çözümlerinde ortaya çıkan ölüntüye benzer bir görünüm sergilemektedir (bu çapraz çözümlemenin detayları verilmemiştir). Bu görüşü destekleyenler kırsal kesimde, 40 yaş üstü, görece düşük sosyo-ekonomik statüye sahip, daha az eğitilmiş, ideolojik olarak sağda, kendini İslamcı kesime yakın gören ve dindar olduğunu düşünen kesimde ülke genelinden daha fazladır. Çocukluğunda anne-babasıyla Kürtçe konuştuğunu söyleyenler arasında bu oran yaklaşık %45 civarındadır. Parti seçmenlerine bakıldığında mecburi din dersinde sırf Müslümanlık öğretilmesini savunanlar sadece AKP’ye oy vereceğini söyleyenler arasında ülke ortalamasının üzerindedir (%42). Diğer tüm sorularda da benzer bir görünüm elde edilmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, dinin toplumsal rolünü değerlendirdiğimizde, bir tarafta kendini Sünni Müslüman ve dindar olarak niteleyen, kırsal alanlarda yerleşmiş, düşük eğitilmiş, sağ-sol yelpazesinde kendini “sağcı” olarak tanımlayan ve sosyo-ekonomik statüsü düşük kesimleri temsil eden bir grubun, sosyo-ekonomik olarak görece daha iyi durumda, daha iyi eğitilmiş, kentsel yerleşimlerde oturan ve içerisinde Alevi kimliğine sahip olanları da barındıran azınlıkta kalmış bir gruba karşı yer aldığını gözlemliyoruz.

Eğitim sisteminde işlenen konular arasında evrim teorisinin tartışmalı bir yeri olduğu açıktır. Görüşülen sıradan vatandaşın evrim teorisinden ne anlaşılması gerektiğini bilmeyeceği varsayımından hareketle evrim teorisinin ne dediğini de içeren bir soru şekillendirdik. Görüşülen kişilere daha sonra insanın yaratılışı ya da ortaya çıkışında evrim teorisinin mi yoksa “Tanrı insanı yaratmıştır” görüşünün mü daha inandırıcı geldiğini sorduk. Örneklemimizin yaklaşık %54’ü ilkök ve altı eğitim düzeyinde, yaklaşık %45’i ise ortaokul ve üzerinde eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır. Buna rağmen evrim teorisini daha inandırıcı bulanların oranı ancak %11 civarındadır. Üstelik %41.5 gibi bir grup lisede fen dersi eğitiminde yalnızca yaratılıştan bahsetmenin yeterli olacağını belirtmektedir. Bu soruya değişik bağımsız değişkenler açısından bakıldığında, pek çok göstergede olduğu gibi bu soruda da evrim teorisi yerine sadece yaratılış teorisini destekleyenler kırsal kesimden, düşük eğitilmiş, sosyo-ekonomik statüsü düşük, kendini ideolojik olarak sağcı ve dindar olarak niteleyenler arasındadır. Parti seçmenlerine baktığımızda, yaratılış teorisini destekleyenler yalnızca AKP ve DEHAP/DTP seçmenleri arasında ülke genelinden yüksek oranda yer almaktadır. Kısaca, baskın bir Sünni Müslüman muhafazakar seçmen grubunun, içerisinde Alevilerin de bulunduğu görece daha küçük bir azınlık grubun karşısında kısıtlayıcı, muhafazakar bir eğitim politikasını tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu ve benzeri konularda toplumda polarizasyon potansiyeli bulunduğu da bu çerçevede oldukça net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.10 Din Dersi Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri Hakkında Değerlendirmeler				
Sizce devlet okullarında mecburi din eğitimi dersi verilmeli midir?	Evet, verilmelidir 82.1	Hayır, verilmemelidir 15.4		CY 2.5
Peki, bu derslerde Müslümanlığın yanı sıra diğer dinler hakkında da bilgi verilmesini destekler misiniz?	Evet, Müslümanlığın yanı sıra diğer dinler hakkında da bilgi 59.6	Hayır, diğer dinler değil sadece Müslümanlık öğretilmeli 37.8		CY 2.6
Peki, bu derslerde Müslümanlık hakkında genel bilgilerin yanı sıra abdest alıp namaz kılmak da öğretilmeli mi?	Evet, öğretilmeli 85.5	Hayır, öğretilmemeli 11.1		CY 3.5
Bu derslerde Sunni Müslümanlık öğretildiği gibi Alevilik hakkında da bilgi verilmeli mi?	Evet, öğretilmeli 61.5	Hayır, öğretilmemeli 33.9		CY 4.6
İnsanın yaratılışına ilişkin aşağıda belirteceğim iki farklı görüş vardır. Siz bunlardan hangisinin daha inandırıcı olduğunu düşünüyorsunuz?	Evrim teorisine göre canlılar çevrelerine uyum sağlamak için 10.7	İnsan Allah tarafından yaratılmıştır 87.4		CY 1.9
Peki sizce yine de, lise çağından itibaren okullarda fen derslerinde evrim teorisi okutulmalı mı yoksa yalnızca yaratılıştan bahsetmek yeterli midir, ya da her ikisi de birlikte mi okutulmalıdır?	Lise çağından itibaren evrim teorisi okullarda okutulmalıdır 11.3	Yalnızca yaratılıştan bahsetmek yeterlidir 41.5	Her iki yaklaşım da birlikte okutulmalıdır 43.0	CY 4.2
Sizce İmam Hatip Liseleri üniversite sınavları sonucunda istedikleri fakülteye girebilmeliler mi?	İmam Hatip Liseliler istedikleri fakülteye girebilmeliler 82.4	İmam Hatip Liselilerin bazı fakülteye girmeleri sakıncalıdır 14.5		CY 3.1

Bu soruyla bağlantılı olarak İmam Hatip Liselilerin üniversite giriş sınavlarında yeterli puan tutturdıkları takdirde istedikleri fakülterlere girebilmeleri hakkında ne düşünüldüğü ve bazı fakülterlere girebilmelerinin sakıncalı olup olmadığı sorulmuş, bu soruya %82.4 “girebilmeli” cevabını verirken, %14.5 bazı fakülterlere girebilmelerinin sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Bu soruda İmam Hatip Liselilerin bazı fakülterlere girmelerinin sakıncalı olduğu yönünde cevap verenlere bu fakülterin hangileri olduğunu sorduk (Tablo 5.10). Soruya bu grubun yaklaşık %34’ü cevap vermezken %23 gibi bir grup da hiçbir fakülteye devam etmemeleri yönünde görüş belirtmiştir. Örnek bir fakülte ya da bölüm dile getirenler ise başta hukuk ve siyaset bilimi fakültelerini saymışlardır. Ardından eğitim fakülteleri ve askeri okullar gelmektedir. Açıkça ki, İmam Hatip Liselilerin örneğin, doğabilimleri, matematik, tıp ya da mühendislik eğitimi almalarında özel bir sakınca görülmezken ülkenin sosyal ve siyasal yaşamında daha etkili olunabilecek mesleklere yönelik hukuk, siyaset bilimi, eğitim fakülteleri ile askeri okulların mezunları arasında olmalarına itiraz en azından bu kitlenin bir kısmı için laiklik konusundaki hassasiyetlerinin bir göstergesidir.

Tablo 5.11 İmam Hatip liselilerin bazı fakülterlere girmelerini sakıncalı bulduğunuzu söylediniz. Bunlar hangi fakülterlerdir?

Askeri Okullar	3.5
Hukuk Fakülteleri	19.8
Siyasal Bilimler	7.4
Eğitim Fakülteleri	4.7
Hiçbirine gitmesinler	22.9
Diğer	7.5
CY	34.3

5.6. İŞ, ZENGİNLİK VE DİN

Bu bölümde iş dünyası, girişimcilik ve dini görüşler arasındaki ilişkiye bakmaya çalışacağız. İslami düşünce ve pratiğin iktisadi faaliyet ile nasıl eklemlendiği pek çalışılmamış konular arasındadır. Milli Görüş hareketiyle birlikte “Müslüman müteşebbisler” ve “Anadolu kaplanları” türü betimlemelerle nitelendirilen dindar, geleneklerine bağlı yeni bir müteşebbis kesimin ortaya çıktığı, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Sanayici ve İşadamları Dernekleri (SİAD) kanalıyla örgütlendiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda son zamanlarda *European Stability Initiative* adlı kuruluşun Kayseri’de gerçekleştirdiği bir araştırmadan hareketle³ “İslami Calvinistler” tezi kamuoyunda tartışılmış, özellikle Orta Anadolu şehirlerinde hem kentin gelişmesine hem de kentteki eğitim kurumlarına mali destek veren, mazbut bir yaşam süren, muhafazakâr değerlere sahip yeni bir işadamı portresinin ortaya çıktığı dile getirilmiştir. Ancak, bu kesim üzerinde yapılmış araştırmalar son derece sınırlıdır.⁴

Yürüttüğümüz bu araştırma bu kesim hakkında derinlemesine bilgi verebilecek niteliğe sahip değildir. Açıkça ki, bu bilgiye kamuoyu yoklamalarıyla ulaşılamaz. Ancak, biz burada halk gözünde bu soruya nasıl bakıldığını görmeye çalıştık. Örneğin, sıradan bir vatandaş bir iş kuracak olsa, bu iş için yeterince tecrübe ve para kaynağına sahip olmadığını varsayarsak, öncelikle nasıl biriyle çalışmak istemektedir? (Tablo 5.11) Burada değerlendirmeye sunduğumuz seçeneklerden açık ara en büyük desteği alan “dürüst birisi” seçeneği olmuştur (%61.5). Bu seçeneğin ardından tecrübeli (%13) ve eğitilmiş (%11) birisi akla gelirken ancak bunların ardından “dini bütün bir Müslüman” cevabını verenler %9’luk bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

İş hayatında birlikte çalışmak istenilecek insanlar sorgulandığıdaysa öncelik “aynı dünya görüşünden” kişilere (%37.9) verilirken, bunun ardından doğup büyüyen yöreden insanlar (%33.7) dile getirilmiştir. Dini bütün Müslümanlar bu iki seçeneğin ardından her dört kişiden biri tarafından seçilmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus, her üç seçeneğin de hemen hemen aynı şeyi söylüyor olabileceğidir. İnsanlar iş dünyasında birlikte çalışacakları kişilerin bir anlamda “kafa dengi” olmasını istemekte, bunu dile getirmenin farklı yollarını seçer görünmektedirler. Aynı yöreden birinin benzer dünya görüşünü benimsemesi şartırtıcı olmayacaktır.

Ancak, dini bütün bir Müslüman’ın tercihi görüşülen kişinin de din faktörünü aynı ölçüde önemsemesiyle mümkün olabilecektir. Çapraz çözümlenmelere baktığımızda bu beklentimizin destek bulunduğunu görüyoruz. Şöyle ki, kendini “İslamcı-Laik” ikileminde İslamcı kesime yakın gören ve dindar olarak niteleyenler arasında bu soruya “dini bütün Müslüman” cevabı verenler daha yüksektir. Birinci soruda ülke genelinde %9 olan dini bütün Müslüman tercihi bu gruplarda %12 civarındadır. Oysa dindarlık derecesi düşük ve kendini laik uca yakın gören grupta bu oranlar %1

3 Bakınız *Islamic Calvinists, Change and Conservatism in Central Anatolia*, European Stability Initiative, September 2005.

4 Bu tür bir araştırma için bkz: Ayşe Buğra, *Siyasal İslam ve Ekonomik Örgütlenmesi*, 1999.

civarındadır. Açık ki dini bütün Müslümanlık bir grup için bir çekim alanı oluştururken diğer bir grup için önemsiz bulunmaktadır. İkinci soruda ülke genelinde %25 olan dini bütün Müslüman tercihi İslamcı grupta %38, dindar grupta ise %31 civarındadır. Laik kesim için ise dini bütün Müslüman tercihi ancak %4, kendini dindar görmeyen kesim için ancak %12 civarındadır. Burada vurgulanması gereken din kardeşliği her ne kadar “kafa denkliği” anlamında benzer beklentileri yansıtsa da iş dünyasında birincil bir sosyal tutkal görevi yerine getirmemektedir. Hatta tam tersine, kendini dindar ve İslami kesime yakın görenlerle görmeyenler arasında önemli bir ayrışma merkezi oluşturduğu bile söylenebilir. Bundan çıkabilecek sonuçlardan biri iş dünyasında ikili bir yapının var olduğudur.

Görüştüğümüz kişilere bir de zenginlik hakkındaki görüşlerini sorduk: “Sizce zenginlik, yani, ev, yazlık ev, araba sahibi olup günlük hayatı rahat yaşamaya yetecek miktarın oldukça üzerinde bir gelir sahibi olmak, öncelikle insanın kendi çalışmasının bir sonucu mudur, yoksa Allah’ın bir lütfu mudur?” sorumuza verilen cevaplarda yine önceki bulgularla örtüşen ikili bir yapı olduğu göze çarpmaktadır. Zenginliği insanın kendi çalışmasına bağlayan grup (%56.5) bunu Allah’ın lütfu olarak görenlerden (%36.4) oldukça daha büyüktür. Bu iki grup içinde de dindar, kır kökenli, düşük eğitim ve sosyo-ekonomik statü sahibi “çevre” temsilcileri ile daha eğitilmiş, kentli, yüksek sosyo-ekonomik statü sahibi ve daha az dindar “merkez” temsilcisi karşıt grup arasında ayrışma açık bir şekilde gözlenmektedir.

Ancak “Zengin olmak için ne yapmak gerekir?” gibi basit bir soru sorulduğunda dini bütün Müslüman olmanın ön plana çıkarılmadığı da açıktır. Her ne kadar dindarlık ve İslamcılık çerçevesinde ikili bir merkez-çevre yansıması denilebilecek yapı görünse de iktisadi faaliyette zenginlik yaratmanın din, Müslümanlık ya da Müslümanlığın gereklerini yerine getirmek anlamında “dini bütün olmak” ile ilintilendirilmediğini söyleyebiliriz. Öyle ki, zengin olmak için dini bütün olmak gerektiğini düşünenler ancak %7.6 civarındadır. Halbuki zengin olmak için daha akılcı denilebilecek yaklaşımlara daha çok destek gelmektedir. Örneğin, zengin olmak için kişinin çevresini önemli bulanlar örneklemin yarısını oluşturmaktadır. Bu gruba nasıl bir çevrenin zenginliği besleyen bir etkisi olacağı sorulduğundaysa hükümete yakınlık ve zengin bir iş çevresiyle ilişki içinde olmak seçenekleri dini bütün bir çevreden çok daha yüksek destek bulmuştur.

Tablo 5.12 İş, Zenginlik ve Din

Bir iş kuracak olsanız ve bu iş için yeterince tecrübe ve para kaynağınızın olmadığını varsaysak öncelikle nasıl bir ortak ile çalışmak isterdiniz?	Dürüst birisi	Eğitilmiş birisi	İş tecrübesi olan birisi	Para kaynakları kuvvetli birisi	Dini bütün bir Müslüman	Diğer	FY/ CY
Bir iş kuracak olsanız ve bu iş için yeterince tecrübe ve para kaynağınızın olmadığını varsaysak öncelikle nasıl bir ortak ile çalışmak isterdiniz?	61.5	11.0	13.3	2.7	9.0	0.6	1.9
Şimdi sayacaklarımla en başta hangisi ile iş hayatınızda birlikte çalışmak isterdiniz?	Doğup büyüdüğüm yerlerden insanlarla	Dini bütün Müslümanlarla	Aynı dünya görüşünden insanlar ile			Diğer	FY/CY
	33.7	25.0	37.9			0.5	2.8
Sizce zenginlik, öncelikle insanın kendi çalışmasının bir sonucu mudur, yoksa Allahın bir lütfu mudur?	Zenginlik öncelikle kendi çalışmalarının bir sonucudur	Zenginlik öncelikle Allahın bir lütfudur	Her ikisi de			Diğer	FY/CY
	56.5	36.4	0.9			0.9	5.3
Zengin olmak için en başta ne yapmak gerekir-	Çok çalışmak	Girişimci olmak	İyi eğitilmiş olmak	Dini bütün bir Müslüman olmak	Çalmak/ Hırsızlık yapmak/ Dolandırıcı olmak	Dürüst olmak	FY/CY
	63.1	18.9	7.0	7.6	0.5	0.2	2.8
Peki, kişinin yakın çevresinin zengin olmak için önemli olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet, düşünüyorum	Hayır, düşünmüyorum	CY				
	50.3	48.1	1.6				
Peki bu nasıl bir çevre olmalı?	Hükümetle yakın ilişkisi olan kişilerden oluşan bir çevre	İş çevrelerinden nüfus sahibi kişilerden oluşan bir çevre	Dini bütün Müslümanlardan oluşan bir çevre				FY/CY
	17.6	25.7	5.6				1.4

5.7. BAŞÖRTÜSÜ, YEMENİ, TÜRBAN VE ÇARŞAF

AKP'nin iktidara gelmesinin ardından kamu gündemini en çok meşgul eden konulardan biri kadın sorunsalı ve bununla bağlantılı olarak örtünmedir. 1999'daki ilk araştırmamızda örtünen kadınların oranını saptamaya çalışmıştık. Bu araştırmamızda yine aynı sorgulama çerçevesini kullanarak aradan geçen yedi yılda değişiklik olup olmadığını gözlemlemek amacıyla örtünen kadınların oranını tespit etmek istedik. Ayrıca, konuyu daha derinlemesine araştırmaya özen gösterdik. Araştırmamızın sonuçları, ortaya çıkan tablonun kamuoyundaki kimi genel değerlendirmelerden farklı olduğunu göstermektedir.

Daha önce altını çizmiş olduğumuz gibi, hem "laik" hem de "İslamcı" kesimlerin iddialarının aksine, türban sorununun Türkiye halkının gündeminde olmadığını tekrar vurgulamak isteriz. Kamuoyu gözünde türban sorunu iktisadi sorunlar ve güvenlik kaygılarının önüne çıkabilen bir öneme sahip değildir.

Örtünme ile ilgili sorgulamalarda bu konuda belirsizliğe yol açabilecek terim farklılığını ortadan kaldırmak amacıyla hem 1999'da hem de bu araştırmamızda görüşülen kişilerin tümüne ilk olarak aşağıdaki açıklama okunmuştur:

Ülkemizde bazı kadınlar dini inanç ya da geleneksel sebeplerle üç ayrı şekilde başlarını örtmektedirler. Bunların biri yalnızca gözlerin açıkta tutulduğu, bütün vücudu ayaklara kadar örten ÇARŞAFTIR. Bir diğeri yalnızca başı, saçların bir kısmının görünmesine olanak sağlayacak şekilde örten yemeni, eşarp ve benzeri BAŞÖRTÜLERİDİR. Diğer bir örtünme türü ise yalnızca yüzü açıkta bırakıp, başı saçlar görünmeyecek şekilde boyun ve omuzlara kadar kapatan TÜRBANDIR.

Tablo 5.13 Kadınlar sokağa çıkarken başlarını örtüyorlar mı, örtüyorlarsa nasıl örtüyorlar?

		Sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz				FY/CY	Toplam
		Hayır örtmüyorum	Evet eşarp/ başörtüsü/yemeni takıyorum	Evet türban takıyorum	Evet, çarşaf giyiyorum		
1999	Kır	12.4	64.6	17.1	5.9		100
	Kent	33.4	49.0	14.9	2.3	0.3	100
2006	Kır	15.1	67.2	12.0	2.2	3.5	100
	Kent	46.0	40.6	11.1	0.6	1.7	100
1999	18-24 yaş	40.5	36.1	20.6	2.3	0.5	100
	25-39 yaş	28.0	53.3	15.6	2.9	0.2	100
	40-54 yaş	22.9	61.1	12.5	3.2	0.3	100
	55-69 yaş	14.1	65.5	13.7	6.7		100
	70 +	17.4	69.0	8.3	5.3		100
2006	18-24 yaş	50.7	34.0	11.3		4.0	100
	25-39 yaş	41.5	42.9	13.1		2.5	100
	40-54 yaş	28.3	58.5	9.1	3.1	1.1	100
	55-69 yaş	13.7	70.0	12.3	2.6	1.4	100
	70 +	12.7	80.6	6.7			100
1999	Düşük gelir	10.5	65.1	19.0	5.4		100
	Orta gelir	27.2	54.7	14.9	3.2	0.1	100
	Yüksek gelir	54.2	33.8	10.8	0.4	0.7	100
2006	450 YTL altı	10.5	69.4	14.6	2.5	3.0	100
	450-1.000 YTL arası	37.2	49.1	11.1	0.6	2.1	100
	1.000 YTL üzeri	71.2	20.6	4.8	0.8	2.5	100
Türkiye Geneli 1999		27.3	53.4	15.7	3.4	0.3	100
Türkiye Geneli 2006		36.5	48.8	11.4	1.1	2.2	100

Bu açıklama ile, daha sonra yöneltilen sorularda başörtüsü, yemeni, türban ya da çarşaf terimini kullandığımızda ne demek istediğimiz hakkında kafalarda bir soru işareti bırakılmaya çalışılmıştır. Her iki gruba da benzer sorular yöneltildiğinden metin hem kadın hem de erkeklere okunmuştur.

Tablo 5.14 Sizce son 10 yılda başını örten kadınların sayısında artma oldu mu?					
		Evet, çok büyük artış oldu	Evet, biraz arttı	Hayır, hiç artış olmadı	CY
Cinsiyet	Kadın	26,5	38,9	18,9	15,8
	Erkek	23,5	39,3	24,9	12,4
Kır-Kent	Kır	24,2	34,5	26,6	14,7
	Kent	25,5	41,5	19,2	13,8
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe, Zazaca ...)	Konuşmazdı	26,8	37,4	21,9	13,9
	Konuşurdu	12,9	50,5	20,7	15,9
Yaş grupları	18-24 yaş	22,1	40,9	22,1	14,9
	25-39 yaş	26,4	36,8	22,1	14,7
	40-54 yaş	24,4	41,4	21,7	12,4
	55-69 yaş	27,9	38,8	17,8	15,5
	70 +	21,9	37,0	34,3	6,8
Gelir grupları	450 YTL altı	22,1	37,2	22,8	17,9
	450-1.000 YTL arası	24,4	39,8	23,5	12,3
	1.000 YTL üzeri	31,3	39,5	17,7	11,5
Mal sahipliği kümeleri	Düşük mal sahipliği	21,7	40,4	22,6	15,3
	Orta malsahipliği	25,6	37,2	22,9	14,3
	Yüksek mal sahipliği	31,4	43,7	14,5	10,4
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	18,5	41,4	15,6	24,5
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	16,9	35,8	28,3	18,9
	İlkokul mezunu	26,2	38,0	23,2	12,6
	Lise mezunu	25,7	40,5	20,5	13,3
	Üniversite ve üstü	26,9	41,1	17,3	14,7
Parti tercihleri	AKP	22,0	41,5	19,4	17,1
	ANAP-DYP-GP	23,4	37,1	29,7	9,8
	MHP-BBP	20,0	29,2	39,5	11,3
	CHP	44,3	34,2	14,8	6,7
	DEHAP/DTP	22,7	54,8	14,0	8,5
	Diğer	28,7	44,2	21,4	5,6
	Kararsız	16,9	40,0	27,3	15,7
Sol-sağ grupları	Sol	37,9	41,3	12,9	7,9
	Orta	26,5	35,1	24,5	13,8
	Sağ	18,1	41,9	23,0	17,0
Alevi kimliği	Alevi değil	23,7	38,2	23,8	14,3
	Alevi	35,4	45,7	6,0	12,9
İslamcılık grupları	Laik	34,6	38,5	17,8	9,1
	Ortada	27,6	36,8	23,1	12,5
	İslamcı	20,6	40,6	23,0	15,8
Dindarlık grupları	Dindar değil	37,0	32,7	18,8	11,5
	Ortada	33,1	36,7	13,8	16,4
	Dindar	21,4	40,6	24,3	13,7
	Türkiye Geneli	25,0	39,1	21,8	14,1

Yalnızca kadınlara “Sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz? Eğer örtüyorsanız çarşaf mı, türban mı yoksa başörtüsü, eşarp ya da yemeni mi takıyorsunuz?” sorusunu yönelttik. Gelen cevaplar Tablo 5.12’de 1999 ve 2006 araştırmaları için hem ülke genelindeki dağılımlar hem de her iki araştırmada bulunan belli başlı alt gruplar için karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Bu tablodan ortaya çıkan en çarpıcı bulgu, genel izlenimlerin aksine 2006’da örtünen kadınların oranında 1999’a göre düşüş olmasıdır. Araştırmamızda bu konuda genel izlenimleri de almak amacıyla görüşülen kişilere “son on yılda başını örten kadınların sayısında bir artış olup olmadığını” sordüğümüz soruya, %25 çok büyük bir artış olduğunu, %39.1 ise biraz arttığını belirtmiştir (Tablo 5.13). Diğer bir deyişle, halkın %64’ü örtünen kadınların sayısında artış olduğu kanısındadır. Hiç artış olmadığını söyleyenler %21.8, soru hakkında fikri olmayan ya da soruyu cevaplamayanların oranı ise %14.1’dir. Bu değerlendirmelere çapraz çözümlenmelerle baktığımızda erkekler, kırsal bölgelerde oturanlar, 70 yaşın üzerindeki, okuması yazması olup okulu bitirmemiş olanlar, AKP dışındaki sağ kanat seçmenleri ve kararsızlar ile kendini dindar olarak görenler ülke genelinin üzerinde bir oranda son 10 yılda başını örten kadınlarda hiç artış olmadığını belirtmektedir. Öbür taraftan, ülke genelinin üstünde bir oranda “çok büyük artış oldu” değerlendirmesi yapanlar: 55-69 yaş arasında, yüksek gelir ve mal sahibi, AKP dışında diğer partilere oy veren, ideolojik olarak sol ve ortada, Alevi, “Laik-İslamcı” ekseninde laik kesime yakın ve her iki ucun ortasında olanlardır. Diğer bir deyişle, bu değerlendirmelerde muhafazakâr, dindar ve düşük sosyo-ekonomik statüden gelen “çevre” temsilcileriyle, “merkezin” görece daha iyi eğitilmiş, daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip laik temsilcileri arasında örtünen kadınların artışı ile ilgili değerlendirmelerde birbirine zıt konumlar vardır.

Oysa, izlenimlere dayalı bu görüşler araştırmamızda doğrulanmamıştır. Bilakis, sokağa çıktığında başı açık olduğunu belirten kadınların oranı 1999’da %27.3 iken, bu oran 2006 anketimizde %36.5’e çıkmıştır. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranı 1999’daki %53.4’ten 2006’da %48.8’e, çarşaf giyenlerin oranı 1999’daki %3.4’ten %1.1’e, türban takanların oranı ise 1999’daki 15.7’den %11.4’e düşmüştür.

1999 ve 2006 çalışmaları çapraz çözümlenmelerle karşılaştırıldığında, Türkiye genelinde örtünen kadınların sayısında azalma olduğunu saptamanın yanı sıra daha ayrıntılı gözlemlerde bulunmak da mümkündür. Sokağa çıktıklarında başı açık olan kadınların oranının 1999’dan bu yana hem kırsal kesimde hem de kentlerde arttığını görüyoruz. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranında kırsal alanlarda artış, kentlerde ise düşüş vardır. Türban takan ya da çarşaf giyen kadınların oranı ise hem kırsal alanlarda hem de kentlerde düşmüştür. Yerleşim birimine bağlı olarak en yüksek oranda gözlemlenen değişiklik, örtünmeyen kadınların oranının kentlerde %33.4’ten %46’ya çıkmasıdır. Bunu eşarp/başörtüsü/yemeni takanların kentlerde %49.0’dan %40.6’ya inmesi izlemektedir. Bu rakamlara bakarak, Türkiye’de kentleşme oranı arttıkça başını örten kadınların oranında azalma olacağı öne sürülebilir.

Başı açık kadınları yaş gruplarına göre ayırdığımızda, 1999’dan bu yana görülen en önemli değişiklik, 25-39 yaş arası grubun %28.0’dan %41.5’e çıkmasıdır. Bunu, 18-24 yaş arasındaki grubun %10.2’lik artışla %41.5’e çıkışı izlemektedir. Benzer şekilde, eşarp/başörtüsü/yemeni takanlar arasında yaş grubuna bağlı en büyük değişiklik, 25-39 yaş grubu arasındakilerin %10.4’lük bir farkla %53.3’ten %42.9’a düşmesidir. Bunu, %9.3’lük bir düşüşle %11.3’e inen 18-24 yaş arasındakiler izlemektedir. Buna karşın, türban takanların oranındaki en büyük azalma, 25-39 yaş grubuna dahil olanlar arasında değil, daha küçük yaşta, 18-24 grubunda gözlenmektedir. Her iki grupta da 1999’da çarşaf giydiğini söyleyen küçük bir azınlığa 2006 araştırmamızda hemen hiç rastlanmamıştır. Diğer bir deyişle, 18-39 yaş grubundaki kadınlar artık hemen hemen hiç çarşaf giymemektedirler.

Tablo 5.12’de görüldüğü gibi artan gelirle birlikte örtünen kadınların oranında bir azalma olmaktadır. Sokağa çıkarken başı açık kadınlardan alt gelir grubuna dahil olanların oranında 1999 ile 2006 arasında bir fark gözükmezken, orta gelir grubunda bu oran %10.0’lik bir artışla %27.2’den %37.2’ye, üst gelir grubunda ise %17.0’la daha da büyük bir artışla %54.2’den %71.2’ye çıkmıştır. Aynı şekilde, eşarp/başörtüsü/yemeni takanlar arasında alt gelir grubundaki fark 1999’daki %65.1’den 2006’da %69.4’e çıkarken, orta gelir grubundakilerde bu oran %54.7’den %49.1’e düşmüş, en büyük düşüş ise %13.2’lik farkla üst gelir grubundakiler arasında gerçekleşerek 1999’daki %33.8’ten %20.6’ya inmiştir. Öte yandan, türban takanlarda tüm gelir gruplarında düşüş yaşanırken, en büyük düşüş %6 ile üst gelir gruplarındakilerin oranının %10.8’den %4.8’e inmesidir. Kısacası yüksek gelir grubundakilerin türban kullanım oranı son yedi yıl içerisinde azalmıştır.

Üniversite çağında tesettürlü bir kıızı varsa ya da olsaydı üniversiteye gidebilmesi için başını açmasını onaylayıp onaylamayacakları sorusuna, %65.2 onaylayacaklarını söylemekte, onaylamadıklarını belirtenlerin oranı %24.5’ten kalmaktadır. Bu soruya verilen cevapların bir anlamda üniversitelerdeki türban yasağının ne derece kabullenildiğinin ya da benimsendiğinin göstergesi olduğu düşünülürse, bu cevapların farklı bağımsız değişkenlerle çapraz çözümlenmelerinde nasıl bir örüntü ortaya çıktığı irdelenmeye değerdir. Tablo 5.14’te bu çapraz çözümlenme sunulmaktadır. Üniversite çağında kızları varsa ya da olsaydı üniversiteye devam edebilmek amacıyla başlarını açmasını kabul etmeyeceklerin oranının Türkiye genelinin üzerinde olduğu gruplar kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayanlar, 55-69 yaş arasındakiler,

düşük eğitim, gelir ve malsahibi olanlar, ideolojik olarak kendilerini sağda ve İslamcı kesime yakın görenler ve yine kendi değerlendirmelerine göre dindar olanlardır. Siyasal parti seçmenleri arasında yalnız AKP seçmenleri bu gruba dahildir.

Tablo 5.15 Eğer üniversite çağında türban takan, tesettürlü bir kızınız varsa, ya da olsaydı, onun üniversiteye devam edebilmesi için başını açmasını onaylar mıydınız?

		Evet, onaylardım	Hayır, onaylamazdım	FY/CY
Cinsiyet	Kadın	65.5	24.8	9.7
	Erkek	64.8	24.3	10.9
Kır-Kent	Kır	58.4	31.5	10.0
	Kent	68.8	20.8	10.4
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca ...)	Konuşmazdı	67.1	22.9	10.0
	Konuşurdu	51.7	36.0	12.4
Yaş grupları	18-24 yaş	69.9	22.2	7.9
	25-39 yaş	64.1	24.3	11.6
	40-54 yaş	65.3	25.2	9.5
	55-69 yaş	62.6	27.0	10.5
	70 +	64.8	23.5	11.7
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	45.6	44.2	10.2
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	47.5	41.4	11.2
	İlkokul mezunu	63.0	27.0	10.0
	Lise mezunu	74.6	14.5	10.9
	Üniversite ve üstü	77.6	11.6	10.9
Gelir grupları	450 YTL altı	53.3	36.7	10.0
	450-1.000 YTL arası	66.7	22.7	10.6
	1.000 YTL üzeri	77.4	13.4	9.2
Mal sahipliği kümeleri	Orta malsahipliği	67.0	21.9	11.1
	Düşük mal sahipliği	58.1	33.0	8.8
	Yüksek mal sahipliği	79.1	12.2	8.6
Parti tercihleri	AKP	55.1	34.1	10.8
	ANAP-DYP-GP	86.4	13.6	
	MHP-BBP	73.7	18.2	8.1
	CHP	82.8	9.7	7.4
	DEHAP/DTP	70.1	8.5	21.4
	Diğer	73.4	18.5	8.2
	Kararsız	70.6	22.6	6.9
Sol-sağ grupları	Sol	79.3	13.0	7.8
	Orta	70.0	19.7	10.3
	Sağ	55.1	34.8	10.1
Alevi kimliği	Alevi değil	65.0	24.6	10.4
	Alevi	66.5	23.9	9.7
İslamcılık grupları	Laik	81.5	9.1	9.4
	Ortada	68.7	20.4	11.0
	İslamcı	57.3	32.8	9.9
Dindarlık grupları	Dindar değil	81.3	7.1	11.6
	Ortada	76.3	14.0	9.7
	Dindar	60.4	29.0	10.6
	Türkiye geneli	65.2	24.5	10.3

Kısaca AKP'nin muhafazakâr ve sosyo-ekonomik statüsü düşük seçmenlerinin türban yasağını benimsemedikleri gözlenmektedir. Elbette söz konusu kesim için tesettürlü kızlarını üniversiteye göndermek tahayyülü zor bir durum olabilir. Bu nedenle, verilen varsayımsal durumda kızlarının başlarını açmalarına onay vermeyeceklerini daha rahat söylüyor olabilirler. Şu açıktır ki, örtünen kadınların başlarını açması bu gruptakiler için kızlarının eğitime mal olsa da onaylanmamakta, kızlarının elinden eğitim olanağını almaya götürebilecek ölçüde bir hassasiyette görülmektedir.

Tesettür hakkında yürütülen tartışmalardan bir diğeri de örtünen kadınların neden örtündüklerine ilişkindir. Biz bu tartışmaya basit bir soru ile yanıt bulmaya çalıştık. Başını örten kadınlara kapalı uçlu olarak “başınızı örtme nedenleriniz öncelikle aşağıdakilerden hangisidir?” sorusunu yönelttik. Tablo 5.15'te bu soruya aldığımız cevaplar kendi örtünen kadınlar, eşi ya da nişanlısı örtünen erkekler ve örtünmeyen kesim için ayrı ayrı verilmiştir. Bu tablolardan ortaya çıkan önemli bir bulgu türbanın siyasal simge olduğunu iddia eden “laik” kesimin ve bunun bir kimlik meselesi olduğu iddiasını taşıyan kimi “İslamcı” ya da liberal çevrelerin görüşlerinin aksine, başını örten kadınların çok büyük bir çoğunluğunun, bunu “İslam'ın emri” olduğu için yaptıklarını belirtmeleridir. Başlarını neden örttüğü sorulduğunda, örtülü kadınlardan %71.5'i İslam'ın emri olduğu için örtündüklerini söylemekte, bu oranı %7.6 ile çevresindeki herkes örtündüğü için kendisinin de örtünme mecburiyetinde olduğunu belirtenler izlemektedir. Çevrenin etkisi olarak nitelendirilebilecek bu durum yalnızca kendi ya da eşi örtünmeyen kesimde %7'nin altında bir destek almaktadır. Başını örtmenin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyenlerin oranı sadece %3.9'dur. Başörtmeyi namuslu bir kadın olmanın şartı olarak görenler ise %3.4 ile çok düşük bir orandadır. Örtünen kadınlar için siyasi bir harekete dahil olmak hemen hiç bahsedilmeyen bir neden iken kendisi ya da eşleri örtünmeyenler için bu neden % 8.7 gibi bir oranla dile getirilmektedir.

Tablo 5.16 Niye Örtünüyorlar?-1			
Kendi örtünen kadınlar		Yalnızca eşi ya da nişanlısı başı örtülü olan evli ya da dul/ boşanmış erkekler	
Çevremde herkes başını örtüyor benim örtmemem olmaz	7.6	Çevremizde herkesin eşi başını örttüğü için	7.8
Başörtüsünü namuslu bir kadın olmanın şartı olarak görüyorum	3.4	Başörtüsünü namuslu bir kadın olmanın şartı gördüğümünden	1.5
Örtünmek İslamın emri olduğu için başımı örtüyorum	71.5	Örtünmeyi İslamın emri olarak gördüğüm için	59.3
Gençken örtmezdim ama yaşlanınca artık örtüyorum	1.7	Yaşlanan kadınların başlarını örtmelerini düşündüğümünden	0.7
Bu benim için siyasi bir harekete dahil olmak anlamına geldiğinden	0.4		
Eşim / Nişanlım istediği için	0.9		
Ailem (eş/nişanlı dışında anne, baba, kardeşler gibi) istedi	0.2	Ailemiz istediği için	2.4
Ailem isteği için değil toplum içinde rahat dolaşabilmek için	1.2	Toplum içinde rahat dolaşabilmesi için	0.6
Başımı örtmek kimliğimin ayrılmaz bir parçası	3.9	Kadınların örtülü olması kimliklerinin ayrılmaz bir parçası	1.6
		Geleneksel olarak	1.9
Diğer	1.1		
FY/CY	8.2	FY/CY	24.1
Toplam	100		100.0

Eşi, nişanlısı, ya da boşandığı eşi başını örten erkeklere, eşlerinin ya da nişanlılarının başlarını neden örttüğü sorulduğunda %59.3 “İslam'ın emri olduğu için” cevabını vermiş, bunu %7.8 ile “çevredeki herkes örtündüğü için” cevabı izlemiştir. Bu erkeklerden sadece %1.5'i eş ya da nişanlılarının örtünmeyi namuslu bir kadın olmanın şartı olarak gördükleri için örtündüklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde, eşi ya da nişanlısının başı örtülü olmasını isteyen bekar ya da nişanlı erkeklere bunu neden istedikleri sorulduğunda, %51.6'sı “İslam'ın emri”, %7.8'i “çevre”, %4'ü ise “namus” gerekçelerini belirtmiştir.

Tablo 5.16 Niye Örtünüyorlar?-2			
Kendi başını örtmeyen kadınlar ve eşi ya da nişanlısının başı açık olan erkekler		Yalnızca eşinin ya da nişanlısının başı örtülü olmasını isteyen bekar ya da nişanlı erkekler	
Çevrelerinde herkes başını örttüğü için onlar da başlarını örtüyor	4.2	Çevremizde herkesin eşi başını örttüğü için	7.8
Başörtüsünü namuslu bir kadın olmanın şartı olarak gördükleri için	5.2	Başörtüsünü namuslu bir kadın olmanın şartı gördükleri için	4.0
Örtünmeyi İslamın emri olarak gördükleri için	43.6	Örtünmeyi İslamın emri olarak gördükleri için	51.6
Gençken örtünmedikleri halde yaşlanınca örtüyorlar	3.5		
Bu onlar için siyasi bir harekete dahil olmak anlamında	8.7		
Aileleri (anne, baba, kardeşler ya da eş, nişanlı gibi) istediğinden	4.3	Ailemiz istediği için	1.4
Toplum içinde rahat dolaşabilmeleri için	1.4	Toplum içinde rahat dolaşabilmesi için	2.3
Başlarını örtmek kimliklerinin ayrılmaz bir parçası	2.8	Kadınların örtülü olması kimliklerinin ayrılmaz parçası	0.7
Geleneklerden dolayı	2.8	Geleneklerden dolayı	1.1
FY/CY	23.4	FY/CY	31.1
Toplam	100		100

Bu cevaplara baktığımızda kendisi örtünen kadınlar arasında örtünme nedenleri hakkında cevap vermeyen ya da veremeyenler yaklaşık %8 iken diğer gruplarda bu oran %23 ile %31 arasında değişmektedir. Diğer bir deyişle, başı açık kadınlar veya örtünmemelerini destekleyen erkekler, kadınların neden örtündükleri hakkında fikir ileri sürmekte zorlanırken kendileri örtünen kadınlar ve örtünmeyi destekleyen erkeklerin örtünme nedenleri hakkında daha kolaylıkla cevap verdiklerini gözlemliyoruz.

Tablo 5.15'ten çıkan bir diğer ilginç örüntü yine toplumda genel bir kanaat olarak öne sürülen ve kadınların örtünmelerinin aile baskısından kaynaklandığını savunan görüşleri doğrulamamasıdır. Örtünen kadınlardan sadece %0.9'u eşi ya da nişanlısı istediği için örtündüğünü söylemekte, eş ve nişanlı dışında ailesi istediği için örtünenlerin oranı ise %0.2'de kalmaktadır. Eşi ya da nişanlısı örtünen ya da şu anda bekarsa bile ileriye dönük olarak eşlerinin örtünmelerini istediğini söyleyen erkekler arasında da, bu isteğin nedenleri arasında aile baskısı çok düşük oranlarda belirtilmiştir. Açık ki, bu kesimler için kendilerinin de ait oldukları çevrede aile ve eş baskısıyla örtünme açıklaması kolay kolay hazmedilebilecek bir cevap olmayacaktır. Dolayısıyla, bu kesimin cevaplarında şaşırıcı bir yön yoktur. Ancak, örtünme kararı aile baskısından kaynaklanmıyor gözükse de, başını örten kadınlar örtünmeden vazgeçtikleri takdirde aile ve/veya çevre baskısıyla karşılaşacaklarını düşündüklerinin de altını çizmek gerekir. Örtünen kadınlara, başlarını açtıkları takdirde yakın aileden ya da çevreden biri ya da birileri tarafından bu kararlarına karşı çıkılıp tekrar örtünmeye zorlanıp zorlanmayacakları sorulduğunda, %45.5 karşı çıkılacağını, %54.5 ise tersini belirtmiştir. Karşı çıkılacağını söyleyen bu gruba, bu karara kimin ya da kimlerin karşı çıkacağı sorulduğunda, %45.5'in %89.7'si "ailem" cevabını vermiştir. Diğer bir deyişle, örtünen kadınların yaklaşık %40'ı başlarını açacak olsalar aile baskısıyla yeniden kapanmaya zorlanacaklarını söylemektedir. Her ne kadar bu varsayımsal bir durum olsa da örtünen kadınların üzerlerinde örtülü kalmaları için bir baskı hissettikleri de açıktır. Burada varsayımsal çözümlerden kurtulabilmek için örtünen kadınların örtünmeyi ne derece içselleştirdiklerinin ve bu durumdan ne derece memnun olduklarının saptanması gereklidir.

Tablo 5.16'da değişik örtünme biçimlerini benimsemiş kadınların örtünme nedenleri arasında önemli bir farklılaşma olup olmadığı gözlenebilmektedir. Eşarp/ başörtüsü/yemeni takarak örtünen kesim için "İslam'ın emri" açıklaması hem ülke genelinde hem de diğer örtünme biçimleri arasında gözlenen orandan daha düşüktür. Ancak bu grup için de "İslam'ın emri" baskın açıklamadır. Çevredekilerin başlarını örtüyor olmaları bu grup için diğer gruplardan daha önemli olsa da, gene de ancak %9'u bu nedeni vurgulamaktadır. Çarşaf giyen ve "başınızı örtüyor musunuz" sorusuna cevap vermeyenlerin gözlem sayısı bu gruplar için anlamlı değerlendirmelere olanak sağlamayacak kadar düşüktür. Türban taktığını söyleyenlere baktığımızda bu grup içerisinde "İslam'ın emri" açıklamasının daha yüksek oranda verildiği gözlenmektedir (türban takanlar için yaklaşık %79, ülke geneli için yaklaşık %73). Dolayısıyla, "İslam'ın emri" açıklamasının özellikle türban takan grup için önemli olduğu açıktır.

Tablo 5.17 Başınızı örtme nedenleriniz öncelikle aşağıdakilerden hangisi?

		Çevremde herkes başını örtüyor benim örtmem olmaz	Başörtüsünü namuslu bir kadın olmanın şartı olarak görüyorum	Örtünmek İslamın emri olduğu için başımı örtüyorum	Gençken örtmezdim ama yaşlanınca artık örtüyorum	Bu benim için siyasi bir harekete dahil olmak anlamına geliyor	Eşim / nişanlım istediği için	Ailem (eş/nişanlı dışında anne, baba, kardeşler gibi) istedi	Ailem istediği için değil toplum içinde rahat dolaşabilmek için	Başımı örtmek kimliğimin ayrılmaz bir parçası	Diğer	CY
	Evet eşarp/başörtüsü yemeni takıyorum	9.0	3.8	69.4	1.9	0.5	0.8	0.3	1.1	3.0	1.1	9.0
	Evet türban takıyorum	2.4	1.2	78.8	1.2	0.0	1.2	0.0	2.4	7.1	1.2	4.7
	Evet, çarşaf giyiyorum*	0.0	0.0	100.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
	FY/CY*	0.0	20.0	40.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	20.0	0.0	20.0
	Türkiye geneli	7.5	3.4	71.3	1.7	0.4	0.9	0.2	1.3	3.9	1.1	8.2

* Toplam gözlem sayısı 30'un altında.

Öte yandan, “yakın aile ve dost çevrenizde çoğu kadın başını açacak olsa, siz de başınızı açar mıydınız?” sorumuza, örtünen kadınların %94.1’i “hayır” cevabını vermiştir (Tablo 5.17). Bu oran eşarp, başörtüsü, yemeni gibi daha geleneksel örtünme türlerini benimsemişler arasında biraz daha düşüktür. Ancak, her iki grupta da çevre etkisinin ortadan kalkmasıyla örtünmeyi bırakmak arasında doğrudan bir bağ olmadığı açıktır.

Tablo 5.18 Çevreniz başını açacak olsa siz ne yapardınız?

		Peki, yakın aile ve dost çevrenizde çoğu kadın başını açacak olsa, siz de başınızı açar mıydınız			
		Evet bu durumda başımı açardım	Hayır, yine de başımı açmazdım	CY	Toplam
	Evet eşarp/baş örtüsü/yemeni takıyorum	3.6	87.7	8.8	100
	Evet türban takıyorum	1.2	94.1	4.7	100
	Evet, çarşaf giyiyorum*	0.0	100.0	0.0	100
	FY/CY*	0.0	20.0	80.0	100
		3.0	86.9	10.1	100

* Toplam gözlem sayısı 30'un altında.

5.7.1. ÖRTÜNEN KADINLARIN YAŞAM TECRÜBELERİ

Araştırmamızda, örtünen kadınların yaşam tecrübelerini saptamak amacıyla bir dizi soru sorulmuş, örtünen ve örtünmeyen kadınların kamusal yaşamlarının hangi alanlarda ne derece farklılaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Örtündükleri için kamu alanında rahatsız edilip edilmediklerini sorduğumuz soruya verilen cevapları Tablo 5.18’de göstermekteyiz. Bu tablodan da görülebileceği gibi, bu nedenle rahatsız edildiklerini belirtenler hem türban hem de eşarp/başörtüsü/yemeni takanlarda ancak %5 civarındadır. Her ne kadar çarşaf giyenlerde oran yükseliyorsa da, bu kategoride olup cevap verenlerin sayısının çok az olması nedeniyle belirtilen %12.5 tüm bu kategorideki kadınları temsil niteliğine sahip değildir. Bu sonuçlardan gözükene, baş örtmenin toplumsal bir tepkiyle karşılaşmadığıdır.

Tablo 5.19 Örtünen kadınlar rahatsız ediliyorlar mı?

		Peki, başınızı örttüğünüz için tanımadığınız kişilerin sizi rahatsız ettiği durumlar oldu mu			
		Evet oldu	Hayır, olmadı	CY	Toplam
Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Evet eşarp/baş örtüsü/yemeni takıyorum	5.2	86.6	8.2	100
	Evet türban takıyorum	5.9	89.4	4.7	100
	Evet, çarşaf giyiyorum*	12.5	87.5	0.0	100
	FY/CY*	0.0	20.0	80.0	100
		5.3	85.0	9.7	100

* Toplam gözlem sayısı 30'un altında.

Örtünen ve açık kadınların yaşam tecrübelerini öğrenebilmek için aşağıdaki soruyu kullandık:

Toplumda, başı örtülü kadınlarla açık olanlar arasında bazı yaşam tecrübeleri açısından farklılıklar olduğu öne sürülmektedir. Aşağıda günlük yaşamla ilgili bir takım gözlemler yapılmaktadır. Başı örtülü ve açıkları bunların her birisi için karşılaştırır mısınız? Burada bizi ilgilendiren sizin verilen örneklerdeki durumu onaylayıp onaylamadığınız değil. Başı örtülü ve açık kadınların en yüksek ihtimalle karşılaştıkları tecrübeleri öğrenmek istiyoruz.

Tablo 5.19'da görülen sonuçlardan belki de en çarpıcı olanı örtünen kadınların tüm toplum gözünde hiç bir alanda başı açık olanlara kıyasla avantajlı görülmemesidir. Ancak yine aynı derecede çarpıcı bir diğer sonuç, örtünen ve başı açık olan kadınlar arasında fark olmadığı görüşünün baskın çıkan cevap olmasıdır. Diğer bir deyişle, verilen önermelerin tümünde iki tür kadın arasında fark görmediğini söyleyenler çoğunluktadır. Daha da önemlisi, bekleyebileceğimizin aksine, iyi bir evlilik yapmak veya şehir içinde seyahat konularında örtünen ve açık kadınlar arasında fark olmadığını söyleyenler diğer seçeneklerin tümünden daha yüksektir. Kısaca örtünmenin toplum içinde seyahat, çalışma ve evlilik ilişkilerinde anlamlı bir farklılaşmaya yol açtığını ifade eden kesim küçük bir azınlıktır.

Tablo 5.20 Örtülü ve açık kadınların yaşam tecrübeleri

	Başı örtülü olanlar	Başı açık olanlar	İkisi arasında fark yok	CY	Toplam
Kendi başlarına şehir içinde daha çok seyahat edebilir	4.6	22.6	72.6	0.3	100
Kendi başlarına şehirlerarası daha çok seyahat edebilir	4.1	27.4	68.2	0.3	100
Kendi başlarına bir lokantada yemek yiyebilir	4.0	30.5	65.1	0.4	100
Daha yüksek ihtimalle bir işte ücret karşılığı çalışabilir	4.4	37.2	57.9	0.5	100
Daha yüksek ihtimalle evlenmeden önce bir erkek arkadaşı olabilir	4.0	36.6	59.1	0.3	100
Daha çabuk iyi bir evlilik yapabilir	11.6	17.3	70.8	0.4	100
Daha yüksek ihtimalle evleneceği erkeği kendileri seçebilirler	4.4	28.8	65.2	1.5	100

Örneklem genelinde elde edilen bu sonuçlar acaba örtünen kadınlar arasında da geçerli midir? Tablo 5.20'deki sonuçlar türban takan kadınların yalnızca bir konuda ülke genelindeki sonuçlardan anlamlı bir farklılaşma gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu konu da eş seçimiyle ilgili değerlendirmelerdir. Türban takanlar, ülke genelinin üstünde bir oranla, örtünen kadınların evleneceği erkeği kendilerinin seçebileceği ihtimalinin örtünmeyenlere göre daha yüksek olduğunu düşünmektedirler. Bunun dışında ülke genelinde farklılaşmalar başı açık kadınlar ile türban ya da çarşaf yerine eşarp/baş örtüsü/yemeni kullanan kadınların değerlendirmelerinde gözlenmektedir. Başı açık kadınlar daha yüksek oranda, şehir içinde seyahat, evlenmeden önce bir erkek arkadaşı olma ve daha çabuk iyi bir evlilik yapma konularında örtünen ve örtünmeyen kadınlar arasında fark olmadığını belirtmektedirler. Hatta, başı açık kadınlar arasında örtünen kadınların evlilik öncesi erkek arkadaşları olma ihtimalini düşük görenler (%1.6), ülke genelinden (%4) daha düşük oranlardadır.

Tablo 5.21 Örtünme Durumuna Göre Yaşam Tecrübeleri 1

Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz							
		Hayır örtmüyorum	Evet eşarp/baş örtüsü/ yemeni takıyorum	Evet türban takıyorum	Evet, çarşaf giyiyorum	FY/ CY	
Kendi başlarına şehir içinde daha çok seyahat edebilir	Başı örtülü olanlar	2.7	6.4	4.6			4.6
	Başı açık olanlar	22.2	21.4	22.1	49.9	26.5	22.6
	İkisi arasında fark yok	75.1	71.5	73.3	50.1	73.5	72.6
	CY		0.7				0.3
		100	100	100	100	100	100
Kendi başlarına şehirlerarası daha çok seyahat edebilir	Başı örtülü olanlar	2.2	6.3	3.3			4.1
	Başı açık olanlar	28.6	26.2	28.0	49.9	24.6	27.4
	İkisi arasında fark yok	69.2	66.6	68.6	50.1	75.4	68.2
	CY		0.9				0.3
		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100
Kendi başlarına bir lokantada yemek yiyebilir	Başı örtülü olanlar	3.5	4.9	3.4			4.0
	Başı açık olanlar	30.0	30.0	31.4	62.5	44.6	30.5
	İkisi arasında fark yok	66.6	64.5	65.2	37.5	55.4	65.1
	CY		0.7				0.4
		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100
Daha yüksek ihtimalle bir işte ücret karşılığı çalışabilir	Başı örtülü olanlar	3.1	5.8	3.4			4.4
	Başı açık olanlar	36.7	35.6	34.0	62.7	31.2	37.2
	İkisi arasında fark yok	59.8	58.0	62.6	37.3	68.8	57.9
	CY	0.4	0.6				0.5
Toplam		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100

Eşarp takan kadınlar ülke genelinden (%36.6) ve başı açık olanlardan (%31.2) daha yüksek oranda, örtünmeyenlerin örtünenlere kıyasla evlenmeden önce erkek arkadaşları olabileceğini söylemektedir (%39.2). Daha çabuk ve iyi bir evlilik yapma konusundaysa eşarp takanlar, örtülü olanların (%15.3) açık olanlardan (%12.5) avantajlı olduklarını düşünmektedir.

Kısaca, türbanlılar hiçbir konuda kendilerini ülke genelinden farklı görmez ve ağırlıklı olarak örtünen ve örtünmeyenler arasında tecrübe farkı olmadığını söylerken, başı açık olanlar ve geleneksel başörtüsü kullananlar örtünen kadınların özellikle eş seçimi ve evlilik konularında farklı tecrübeleri olduğu kanaatini ortaya koymaktadırlar. Başı açık olanlar bu konularda daha yüksek oranda iki grup arasında fark görmediklerini belirtirken geleneksel başörtüsü kullananlar örtünenlerin erkek arkadaşları olabileceği, ancak ne eşlerini daha yüksek ihtimalle kendilerinin seçebileceği ne de evlilik konusunda daha başarılı olacakları kanısındadırlar.

Tablo 5.21 Örtünme Durumuna göre Yaşam Tecrübeleri 2

Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz							
		Hayır örtmüyorum	Evet eşarp/başörtüsü/ yemeni takıyorum	Evet türban takıyorum	Evet, çarşaf giyiyorum	FY/ CY	
Daha yüksek ihtimalle evlenmeden önce bir erkek arkadaşı olabilir	Başı örtülü olanlar	1.6	5.9	3.4			4.0
	Başı açık olanlar	31.2	39.2	36.3	62.5	46.4	36.6
	İkisi arasında fark yok	67.1	54.4	60.4	37.5	53.6	59.1
	CY		0.4				0.3
		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100
Daha çabuk iyi bir evlilik yapabilir	Başı örtülü olanlar	6.4	15.3	13.0	37.8		11.6
	Başı açık olanlar	19.6	12.5	16.6	24.7	18.9	17.3
	İkisi arasında fark yok	74.0	71.8	70.5	37.5	81.1	70.8
	CY	0.0	0.4				0.4
		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100
Daha yüksek ihtimalle evleneceği erkeği kendileri seçebilirler	Başı örtülü olanlar	3.2	5.4	7.1			4.4
	Başı açık olanlar	30.2	26.2	23.7	49.9	18.9	28.8
	İkisi arasında fark yok	66.0	65.3	69.2	50.1	81.1	65.2
	CY	0.6	3.1				1.5
Toplam		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100

5.7.2. EVLİLİK VE ÖRTÜNME

Evlilik ve eş seçimi konusunda daha derinlemesine birkaç ek soru sorduk. Tablo 5.21’de sunulan bu bulgular, gençlerin birbirleriyle tanışıp evlenmeleri gibi modern bir pratiğin büyük destek aldığını göstermektedir. Görüşülen kişiler kendi çevrelerinde var olduğunu söyledikleri tanışıp evlenme pratiğini kendi çocukları için daha yüksek oranda desteklediklerini belirtmektedirler. Çevrelerindeki gençlerin tanışıp evlenmelerinin daha kolay olduğunu söyleyenlerin oranı %70 iken kendi çocukları için bu pratiği destekleme oranı %72’dir. Buna karşın, ailelerin ayarladığı evliliklerin hem kendi çevrelerinde daha kolay olduğunu belirten, hem de bu tür evlilikleri kendi çocukları için destekleyenlerin oranı %20 civarındadır. Bu görüşlerin davranışlara ne ölçüde yansıtıldığını kestirmek zor olsa da bu derece açık farkla dile getirilen görüşlerin gerçeğe hiç örtüşmediğini düşünmek güçtür.

Tablo 5.22 Nasıl bir evlilik?

Çevrenizde evlenme çağındaki genç kız ve delikanlıları düşünürseniz kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmaları mı daha kolay olur?	Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri daha kolay olur 70.0	Ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını daha kolay 22.1	CY 7.9
Peki sizin evlenme çağında kızınız ya da oğlunuz varsa veya olsaydı, kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmelerini mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını mı daha doğru bulursunuz?	Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmelerini doğru bulurum 72.2	Ailelerin ayarladığı bir evlilik yapmalarını doğru bulurum 21.3	6.5
Peki ya çevrenizdeki evlenme çağındaki delikanlılar? Onlar evlenmek söz konusu olduğunda başı örtülü kızları mı yoksa açık olanları mı tercih ederler?	Başı açık olanları tercih ederler 32.8	Başı kapalı olanları tercih ederler 33.2	CY 34.0

Tablo 5.23 Nasıl bir evlilik-Çapraz çözümleme-1

		Çevrenizde evlenme çağındaki genç kız ve delikanlıları düşünürseniz kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını mı daha kolay olur			Peki sizin evlenme çağında kızınıza ya da oğlunuza varsa veya olsaydı, kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını mı daha doğru bulursunuz		
		Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri daha kolay olur	Ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını daha kolay olur	CY	Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmelerini daha doğru bulurum	Ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını daha doğru bulurum	CY
Cinsiyet	Kadın	69.4	21.2	9.4	71.0	20.8	8.3
	Erkek	70.7	23.1	6.2	73.6	21.9	4.5
Kır-Kent	Kır	65.4	28.3	6.3	68.5	26.9	4.6
	Kent	72.5	18.8	8.8	74.2	18.3	7.5
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca)	Konuşmazdı	70.7	21.5	7.9	73.2	20.6	6.2
	Konuşurdu	65.7	26.2	8.2	65.3	26.5	8.2
Yaş grupları	18-24 yaş	75.8	16.2	8.0	77.7	15.4	6.9
	25-39 yaş	72.6	19.6	7.8	74.2	18.7	7.1
	40-54 yaş	66.2	25.4	8.4	68.9	25.2	5.9
	55-69 yaş	63.0	30.8	6.2	66.8	28.1	5.1
	70 +	70.3	24.6	5.1	70.3	26.1	3.5
Gelir grupları	450 YTL altı	61.0	28.5	10.4	62.8	28.4	8.8
	450-1.000 YTL arası	70.0	23.2	6.8	71.9	22.0	6.1
	1.000 YTL üzeri	81.3	11.5	7.2	83.9	11.1	4.9
Mal sahipliği kümeleri	Orta malsahipliği	70.6	21.5	7.9	71.8	21.6	6.6
	Düşük mal sahipliği	66.4	24.5	9.1	69.2	22.9	7.9
	Yüksek mal sahipliği	82.3	13.8	3.9	86.4	11.2	2.4
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	53.7	35.8	10.5	56.2	33.4	10.5
	Okur-yazar ama okul bitirmemiş	62.1	34.9	3.1	66.8	30.1	3.0
	İlkokul mezunu	66.6	24.8	8.6	69.0	24.4	6.5
	Lise mezunu	79.3	12.8	7.9	81.3	12.7	6.0
	Üniversite ve üstü	82.9	12.5	4.6	82.1	11.0	6.9
Parti tercihleri	AKP	61.9	31.4	6.6	63.4	30.9	5.6
	ANAP-DYP-GP	75.6	21.1	3.3	75.8	20.9	3.3
	MHP-BBP	63.2	24.0	12.8	72.4	20.5	7.1
	CHP	86.4	10.0	3.6	89.8	6.5	3.7
	DEHAP/DTP	84.0	9.6	6.3	79.7	11.9	8.4
	Diğer	89.9	10.1		89.9	10.1	
	Kararsız	78.1	12.3	9.5	81.5	11.2	7.3
Sol-sağ grupları	Sol	86.7	8.6	4.7	87.6	9.5	2.8
	Orta	73.6	14.8	11.6	77.2	12.8	10.0
	Sağ	57.6	35.1	7.3	59.6	34.3	6.1
Alevi kimliği	Alevi değil	69.0	23.0	8.0	71.0	22.6	6.4
	Alevi	77.9	14.6	7.5	81.5	11.6	6.9
İslamcılık grupları	Laik	89.6	4.9	5.5	92.8	3.1	4.1
	Ortada	75.0	16.3	8.7	76.9	15.7	7.3
	İslamcı	59.4	32.6	8.0	61.2	32.2	6.6
Dindarlık grupları	Dindar değil	83.6	8.8	7.6	89.6	5.0	5.3
	Ortada	80.6	10.7	8.7	82.2	9.4	8.3
	Dindar	65.8	26.4	7.9	67.8	26.0	6.2
	Türkiye Geneli	70.0	22.1	7.9	72.2	21.3	6.5

Çapraz çözümlere baktığımızda, kırsal yerleşim bölgelerinde ailelerin ayarladığı evlilik pratiğini kendi çocukları için de uygun bulmak ülke genelinden yüksektir (Tablo 5.22). Ancak kırsal kesimde bu oranlar ne kadar yüksek olursa olsun %30'un altındadır. Kürt etnik kimliğinden olduğunu belirtenler arasında da kırsal kesimdeki tercihler benzer gözükmemekte, ailelerin ayarladığı evliliklerin hem kendi çevrelerinde daha kolay olduğunu hem de bu tür evlilikleri kendi çocukları için doğru bulduklarını söyleyenlerin oranı ülke genelinden yüksek çıkmaktadır. Bu konuda kuşak farklılığı olduğu da görülmekte ve 55 yaş üzerindekiiler arasında ailelerin ayarladığı evliliğe destek artmaktadır. Bu kuşaktakiler kendi çevrelerindeki pratiğin de ayarlanmış evlilik olduğunu belirtmektedirler. Eğitim, gelir ve malsahipliği arttıkça ayarlanmış evliliğe destek düşmektedir. Siyasi tercihlere bakıldığında, sadece AKP seçmenlerinde ayarlanmış evliliğe ülke genelinin üstünde bir destek görülmektedir. İdeolojik olarak sağda olanlar ve "Laik-İslamcı" ayrımında kendilerini İslamcı uca yakın görenler ile dindar olarak nitelendirenler arasında ayarlanmış evlilikler ülke genelinin üzerindedir.

Bu çapraz çözümlerinde daha çarpıcı sonuçlar örtünme pratiğine bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, kendisi başını örtmeyen kadınlar arasında ailelerin ayarladığı evliliklerin kendi çevrelerinde daha kolay olduğunu söyleyenler ve bu tür bir evliliği kendi çocukları için uygun bulanlar sırasıyla %6.9 ve %6.3'tür. Örtünmeyen kadınlar arasında kişilerin kendileri tanışıp evlenmelerine verilen destek %87 düzeyinde iken türban taktığını söyleyenler arasında bu oran yaklaşık %68'e düşmektedir. İlginçtir ki türban taktığını söyleyen kadınların %61'i anlaşarak evlenme pratiğinin çevrelerinde daha kolay olduğunu söylerken kendi çocukları için bu tür evlilik isteme oranı %68 civarına çıkmaktadır.

Tablo 5.23 Nasıl bir evlilik-Çapraz çözümler-2

		Çevrenizde evlenme çağındaki genç kız ve delikanlıları düşünürseniz kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmaları mı daha kolay olur?			Peki sizin evlenme çağında kızınız ya da oğlunuz varsa veya olsaydı, kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmelerini mi, yoksa ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını mı daha doğru bulursunuz?		
		Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmeleri daha kolay olur	Ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmaları daha kolay	CY	Kendi tanışıp anlaştıkları biriyle evlenmelerini daha doğru bulurum	Ailelerinin bulup ayarladığı bir evlilik yapmalarını daha doğru bulurum	CY
(Kadınlar)Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Hayır örtmüyorum	87.3	6.9	5.8	87.8	6.3	5.9
	Evet eşarp/baş örtüsü/yemeni takıyorum	58.9	30.4	10.7	60.0	29.9	10.1
	Evet türban takıyorum	61.2	22.6	16.2	67.5	24.4	8.1
	Evet, çarşaf giyiyorum	37.3	62.7		37.3	62.7	
	FY/CY	54.9	32.3	12.7	61.1	26.8	12.0
(Erkekler) Ne isterdi	Başı örtülü değil ya da örtmesini istemezdi	87.0	7.1	5.8	90.3	5.0	4.7
	Başörtüsü takmasını ister ya da takardı	65.5	28.2	6.3	66.6	28.8	4.6
	Çarşaf giymesini ister ya da giyiyor ya da giyerdi	38.0	62.0		38.0	62.0	
	Eşinini başını örtmesini ister ya da örtüyor ama nasıl bilmiyor	53.1	36.5	10.4	61.7	32.4	5.9
	Türban takmasını ister ya da takardı	61.9	33.4	4.7	66.0	29.4	4.6
	Cevap Yok	71.2	21.0	7.8	76.9	20.1	3.1
	Türkiye Geneli	70.0	22.1	7.9	72.2	21.3	6.5

Erkeklerle bakıldığında, eşi ya da nişanlısının başı açık olan ve örtünmesini istemeyenler arasında anlaşarak evliliğe verilen destek başı açık kadınlarda olduğu gibi, ülke genelinin epey üzerinde %87-90 aralığındadır. Türbanlı kadınların görüşlerine benzer şekilde, kendi eşleri türbanlı olan ya da bunu isteyen erkekler de ayarlanmış evliliği kendi çocukları için çevrelerinde gözlemledikleri oranın altında ister görünmektedirler. Anlaşarak evlilik, tesettürlü ya da tesettürsüz tüm gruplarda net bir şekilde öncelikle tercih edilen pratiktir. Çarşafli kesim için elimizdeki gözlem sayısı çok az olduğundan bir yorum yapmıyoruz.

5.7.3. ÖRTÜNEN VE ÖRTÜNMEYEN KADINLARIN İLİŞKİLERİ

Günlük yaşamda örtünen ve örtünmeyen kadınlarla bunların ailelerinin birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olup olmadığını saptamak amacıyla, görüşülen her kişiye yakın arkadaşları ve ailecek görüştüğü yakın aile dostları arasında başı açık, çarşaf, türban ya da eşarp/başörtüsü/yemeni kullananların olup olmadığını sorduk.

Tablo 5.23'te bu sorunun örtünmeyle bağlantılı çapraz analiz sonuçları verilmiştir. Her görüşülen kişi yakın arkadaşları arasında hem başı açık, hem çarşaf, hem türbanlı hem de başörtülüler olduğunu söyleyebildiği için satır toplamları 100'ün üstünde olabilir. Tabloyu okurken bu noktaya dikkat etmek, örneğin, "örtünmediğini söyleyenlerin %66.9'u yakın arkadaşları arasında başı açıkların bulunduğunu belirtmiştir" şeklinde yorumlamak gerekir. Bu açıdan baktığımızda, başı açık kadınların yaklaşık %28'i yakın arkadaşları arasında türbanlılar olduğunu söylerken (ülke genelinde gözlenen %32,7 oranının altında) türban taktığını belirten kadınların yaklaşık %66'sı yakın arkadaşları arasında başı açık olanlar (ülke genelinin üzerinde) olduğunu söylemiştir. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanlar başı açık olanlarla türbanlılara kıyasla yaklaşık %8 daha düşük oranda yakın arkadaşlık etmektedir. Bu gruptakilerin türbanlılarla arkadaşlıkları kendileri türban takanlardan daha yüksektir. Türbanlılar için türbanlı yakın arkadaş %31 iken başörtülüler için bu oran %36.7'dir. Burada çarpıcı olan, türban takanlar arasında başka türbanlılarla yakın arkadaşlık ettiğini söyleyenlerin en yüksek oranı oluşturmadır. Bir diğer çarpıcı bulgu ise türban takanlar arasında diğer örtünen gruplar ve örtünmeyenlerle yakın arkadaşlık kurduklarını belirtenlerin oranının, diğerleri arasında kendileriyle yakın arkadaşlık ilişkisi içinde olduklarını söyleyenlerin oranından yüksek olmasıdır.

Ailecek görüşülen yakın aile dostlarına bakıldığında ise, hem başı örtülü olanların hem de başı açık olanların öncelikle bu açıdan kendilerine benzer ailelerle görüştüğü gözlenmektedir. Örneğin, türban takanların %80'i türban takanların bulunduğu ailelerle ailecek görüştüğünü belirtirken bu oran başı açıkların aileleriyle ancak %47 düzeyindedir. Başı açık olanların ancak %28'i türban takanların aileleriyle ailecek görüştüğünü belirtirken kendileri gibi başı açık kadınların bulunduğu ailelerle görüşenlerin oranı %77 civarındadır. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, başı açık olanlarla türbanlılar ya da eşarp/başörtüsü/yemeni kullananlar arasında aile görüşmelerinde, tıpkı yakın arkadaşlık ilişkilerinde olduğu gibi, keskin bir ayrım olmaması, her iki kesimden insanların da en azından bir kısmının birbirleriyle ailecek görüşmeleridir. Bu gruplar birbirlerinden izole, ayrılmış bir aile yaşantısı sürdürmemektedirler. Gerek aile yaşamında, gerek kişisel düzeyde kişilerin bize söyledikleri kadarıyla, bu grupların birbirleriyle sosyal temasları devam etmektedir. Birbirlerinden kopuk, birbirleriyle görüşmeyen, konuşmayan iki ayrı grup halinde yaşam pratikte yoktur. Her ne kadar toplumsal görüşleri ve inanç pratikleri farklı olsa da bu gruplar birbirleriyle ilişki halindedirler.

Tablo 5.24 Örtünen ve Örtünmeyen Kadınların İlişkileri

Şimdi sayacaklarım arasında ÇARŞAF, YEMENİ/BAŞÖRTÜSÜ ve TÜRBAN takanları veya BAŞI AÇIK OLANLARI lütfen söyler misiniz?*

Yakın arkadaşlar arasında						
		Başı açık	Çarşaf	Yemeni/Başörtüsü	Türban	
Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Hayır örtmüyorum	66,9	6,3	62,1	27,9	
	Evet eşarp/başörtüsü	57,5	7,2	73,1	36,7	
	Evet türban takıyorum	65,5	2,4	67,9	31,0	
	Evet, çarşaf giyiyor**	83,3	16,7	50,0	16,7	
	FY/CY**	41,2	5,9	58,8	41,2	
			61,8	6,4	67,9	32,7
Ailecek görüşülen yakın aile dostları arasında						
		Başı açık	Çarşaf	Yemeni/Başörtüsü	Türban	
Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	Hayır örtmüyorum	76,5	4,0	63,6	28,3	
	Evet eşarp/başörtüsü	39,4	6,3	91,2	32,8	
	Evet türban takıyorum	47,1	28,2	68,2	80,0	
	Evet, çarşaf giyiyor**	37,5	87,5	62,5	50,0	
	FY/CY**	58,8	5,9	76,5	29,4	
			54,1	8,9	77,7	36,5

*Birden çok cevap alınabilir. ** Gözlem sayısı 30 altında.

5.7.4. TÜRBAN HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Türban hakkında değişik ifadelerin değerlendirmelerini hem 1999'daki araştırmamızda hem de bu araştırmada aynı formatta sorduk (Tablo 5.24). Bunlardan en çarpıcı olanı "üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmesine izin verilmelidir" önermesine 1999'da katılanların oranı %76 düzeyindeyken 2006'da bu oran %71'e inmiş olmasıdır. Benzer ancak daha yüksek bir düşüş "devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmesine izin verilmelidir" önermesine katılanlarda görülmektedir. Bu oran 1999'da %74 iken 2006'da %68'e inmiştir. Bu sonuçlar her ne kadar türban yasağı ve değişmiş olabilecek kanaatlar sonucu 1999'da gözlenen polarizasyonun bir miktar azalmış olabileceğine işaret etse de, yedi yıl sonra da net bir çoğunluk var olan yasağı içselleştirmekten uzaktır ve bu yasağa karşı görüşü desteklemektedir.

Tablo 5.25 Türban Hakkında Değerlendirmeler

	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Bir kadın Allaha ve peygambere inanıyor ancak başını örtmüyorsa bile Müslümandır-2006	12.1	6.7	79.9	1.3
Bir kadın Allaha ve peygambere inanıyor ancak başını örtmüyorsa bile Müslümandır-1999	8.3	6.9	84.8	1.3
Devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir-2006	22.3	9.1	67.9	0.7
Devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir-1999	17.4	5.8	74.2	2.5
Üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir-2006	19.4	8.9	71.1	0.6
Üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir-1999	16.0	5.6	76.1	2.3
Türban takan bir kadının kamuya açık yerlerde sigara içmesi doğru olmaz-2006	39.2	10.4	49.1	1.3
Türban takan bir kadının kamuya açık yerlerde makyajlı olması doğru olmaz-2006	40.8	11.4	46.5	1.3
Türban, başörtüsü ve benzeri şekilde örtünen kadınlar örtünmeyenlere göre daha namusludurlar-2006	65.8	10.2	22.2	1.7

1999'da sormadığımız ancak 2006'da kullanılan diğer sorularda türbanlı bir kadının toplum içindeki davranışları ve genel algılanışıyla ilgili değerlendirmeler elde edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, türbanlı bir kadının "kamuya açık yerlerde sigara içmesine" ya da "makyajlı olmasına" karşı olanlar sırasıyla %47 ve %49 gibi yüksek oranları bulmaktadır. Ancak, bu görüşe karşı olanlar da %40 gibi azımsanmayacak bir orandır. İlginç olan bir diğer değerlendirme ise, örtünen kadınların örtünmeyenlere göre daha namuslu oldukları ifadesine %66'nın katılmamasıdır. Bu ifadeye ülke genelinin üzerinde katılan kesim daha önceki sorularda da gözlediğimiz kırsal yerleşim birimlerinde oturan, eğitim ve sosyo-ekonomik statüsü düşük, görece daha yaşlı, kendini İslamcı kesime yakın, dindar ve ideolojik olarak sağda tanımlayan gruplardır.

Tablo 5.26 Türban, başörtüsü ve benzeri şekilde örtünen kadınlar örtünmeyenlere göre daha namusludurlar -Çapraz analiz sonuçları

		Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
(Kadınlar) Siz sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz	Hayır örtmüyorum	84.2	5.1	10.1	0.6
	Evet eşarp/ başörtüsü /yemeni takıyorum	57.0	13.2	27.6	2.3
	Evet Türban takıyorum	51.7	11.5	33.1	3.6
	Evet, çarşaf giyiyorum	25.2	24.7	37.8	12.4
	FY/CY	60.8		32.7	6.5
(Erkekler) Ne İsterdi	Başı örtülü değil ya da örtmesini istemezdi	82.2	8.1	9.2	0.5
	Başörtüsü takmasını ister/ takıyor/takardı	63.5	11.9	23.1	1.6
	Çarşaf takmasını ister/takıyor/takardı	23.1		76.9	
	Eşinin başını örtmesini ister/örtüyor ama nasıl örtünmesini istediğini bilemiyor	44.4	7.4	48.2	
	Türban takmasını ister/takıyor/takardı	46.2	13.1	39.5	1.2
	Cevap Yok	65.8	10.9	17.7	5.6
	Türkiye geneli	65.8	10.2	22.2	1.7

Tablo 5.27 Türban yasağı kalksa hangi durumdan rahatsız olur?

		İlkokul öğretmeni*			Hakim **		
		Evet, ederdi	Hayir, etmezdi	CY	Evet, ederdi	Hayir, etmezdi	CY
Kır-Kent	Kır	27.6	72.1	0.4	25.8	74.0	0.2
	Kent	30.1	69.5	0.4	29.5	70.2	0.3
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca)	Konuşmazdı	32.2	67.4	0.4	31.1	68.6	0.3
	Konuşurdu	8.7	90.8	0.5	8.4	91.6	
Yaş grupları	18-24 yaş	25.4	74.2	0.4	26.3	73.7	
	25-39 yaş	27.0	72.2	0.7	26.2	73.2	0.5
	40-54 yaş	31.2	68.8		29.1	70.6	0.3
	55-69 yaş	34.6	64.9	0.5	32.7	67.3	
	70 +	40.2	59.8		36.5	63.5	
Mal sahipliği kümeleri	Düşük mal sahipliği	23.0	76.3	0.7	21.8	77.6	0.6
	Orta malsahipliği	29.8	70.1	0.2	29.3	70.5	0.2
	Yüksek mal sahipliği	46.6	52.9	0.6	43.3	56.7	
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	16.8	82.2	1.0	10.7	89.3	
	Okur yazar ama okul bitirmemiş	16.5	82.2	1.3	14.8	83.9	1.3
	İlkokul mezunu	27.7	72.0	0.3	25.2	74.6	0.3
	Lise mezunu	33.5	66.2	0.3	35.0	65.0	
	Üniversite ve üstü	43.0	56.1	0.8	47.8	51.4	0.8
Parti tercihleri	AKP	20.0	79.9	0.2	19.1	80.5	0.3
	ANAP-DYP-GP	41.8	58.2		46.0	54.0	
	MHP-BBP	29.2	70.8		23.7	76.3	
	CHP	58.6	41.4		59.7	40.3	
	DEHAP/DTP	10.7	87.1	2.1	11.6	88.4	
	Diğer	40.6	56.8	2.6	48.6	48.8	2.6
	Kararsız	37.4	61.2	1.4	40.0	60.0	
Sol-sağ grupları	Sol	44.8	54.7	0.4	45.4	54.6	
	Orta	27.5	71.6	0.9	23.4	76.2	0.4
	Sağ	22.0	77.8	0.2	22.9	76.9	0.2
Alevi kimliği	Alevi değil	28.6	71.0	0.4	27.4	72.3	0.3
	Alevi	34.0	65.4	0.6	35.0	65.0	
İslamcılık grupları	Laik	51.1	47.9	1.0	54.3	45.3	0.3
	Ortada	23.4	76.0	0.6	20.7	78.7	0.6
	İslamcı	23.1	76.9		21.9	78.1	
Dindarlık grupları	Dindar değil	43.2	56.8		45.1	54.9	
	Ortada	39.2	59.6	1.2	35.9	63.7	0.4
	Dindar	24.6	75.1	0.3	23.9	75.8	0.3
	Türkiye geneli	29.2	70.4	0.4	28.2	71.5	0.3

* İlkokul öğretmenlerine türbanın serbest bırakıldığını varsaysak, sizin çocuğunuzun derslerine türbanlı bir öğretmenin girmesi sizi rahatsız eder miydi?

** Peki, mahkemeye işiniz düşecek olsa, ve hâkimlerin türban takmasına izin verildiğini varsaysak, karşınızda türbanlı bir hâkim görmek sizi rahatsız eder miydi?

Parti tercihleri arasında yalnızca AKP'liler %30 civarında bu ifadeye katılarak ülke ortalamasının üzerine çıkmışlardır (Bu çapraz detaylar burada gösterilmemiştir).

Türban ya da başörtüsü ya da benzeri şekilde örtünen kadınları örtünmeyenlere göre daha namuslu bulanlar kendileri ya da eşleri veya nişanlıları örtünen ya da onların örtünmesini isteyen erkekler arasında ülke genelinden daha yüksek orandadır. Diğer bir deyişle, örtünen kesim kendini örtünmeyenlere göre daha namuslu görmektedir. Ancak burada da altını çizmek gerekir ki bu alt gruplar içinde bile örtünenleri örtünmeyenlere göre daha namuslu bulanlar her zaman ancak %35-40'lar civarındadır.

Kamusal alanda türban yasağı üzerine sorduğumuz çeşitli soruları iki varsayımsal değerlendirmeyle bitiriyoruz. Görüşülenlere iki ayrı soruda, türban yasağı kalkacak olsa ilköğretimde çocuklarının öğretmenlerinden birinin ya da mahkemelerde hâkimin türbanlı bir kadın olmasının rahatsız edici olup olmadığını değerlendirmeleri istenmiştir. Sonuçlar şaşırtıcı ancak daha önceki sonuçlarımız düşünüldüğünde iç tutarlılığa sahiptir. Ülke genelinde yaklaşık %70'lik bir kitle böyle durumların kendilerini rahatsız etmeyeceğini söylemiştir.

Çapraz çözümlere baktığımızda türbanlı kamu personelinin kendilerine hizmet vermesinden rahatsızlık duymayacağını söyleyenlerin oranı kırsal yerleşim bölgelerinde, Kürt olduğunu belirtenlerde, görece düşük gelir ve malsahipliği olanlarda, düşük eğitimlilerde, ideolojik olarak orta ve sağda, kendilerini dindar ve İslamcı kesime yakın görenlerde daha yüksektir (Tablo 5.26). Bu çapraz çözümlerde en çarpıcı sonuç, böyle bir durumdan rahatsız olmayacağını belirtenlerin oranının 18-24 yaş grubunda %74 ile ülke genelindeki %70'ten daha yüksek çıkmasıdır. Parti tercihlerine bakıldığında AKP ve DEHAP/DTP seçmeni daha yüksek oranda bu durumlarda rahatsız olmayacakları cevabını vermiştir. Rahatsız olacağını söyleyenler arasında Aleviler'in oranı %34 ile ülke genelindeki yaklaşık %29'luk kitlenin üstüne çıkmaktadır. Açık ki kamu hizmetlerini türbanlı kadınların vermesi Alevileri görece daha fazla rahatsız edecektir. Ancak, bu durumların rahatsızlık yaratacağı kesimler görece yüksek eğitimli (üniversite ve üstü eğitimli kesimde %43), kendini ideolojik olarak solda (%45) ve "İslamcı-Laik" ayrışmasında laik kesime yakın görenler (%51) arasında en yüksek orandadır.

Bu sonuçlardan ortaya çıkan tablo, türban yasağı kalkacak olsa çoğunluk bunu desteklese de sayıca küçümsenemeyecek bir azınlığın bu durumdan rahatsız olacağıdır. Üstelik üniversite üstü ve eğitimi olanlardan neredeyse %45'inin rahatsızlık belirtmesi, bu kesimin toplumda önemli mevkilere geldiği göz önüne alınırsa, daha da düşündürücüdür. Böylesi bir rahatsızlığın ne gibi sonuçlara yol açacağını bu araştırmadan çıkarsamamız olanaksızdır. Ancak, yaklaşık %30'luk bir kitlenin kamu görevlilerinin türbanlı olmasından rahatsız olacaklarını belirtmesi, sorunun çözümünün bu aşamada güçlüğüne işaret etmektedir.

5.8. KÖKTENDİNCİLİK YÜKSELİYOR MU?

Geçtiğimiz aylarda irtica tehdidinin artmakta olduğu yönünde görüşler dile getirilirken bunun doğru olmadığını ileri sürenler de vardır. Açık ki bu konu hakkındaki görüşler kişilerin bakış açılarına, gözlem ve bilgiye dayalı yorumlarına bağlı olarak değişecektir. Bu araştırmada Mayıs 2006 tarihi itibarıyla sıradan vatandaşın bu konuyu nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu soruları saha araştırmamız süresince görüşülen kişilere yöneltirken ülke gündeminde 2006 sonbaharında giderek kutuplaşmaya yol açan ve siyasal tansiyonu yükselten demeçler ve karşı demeçler dizisi henüz ortada yoktu.

"Kimileri son 10-15 yılda Türkiye'de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir. Siz bu görüşe katılıyor musunuz?" sorusunda yaklaşık %33 İslami köktendinciliğin yükselmekte olduğu görüşüne katıldığını belirtmiştir (Tablo 5.27).

Tablo 5.28 Kimileri son 10-15 yılda Türkiye'de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir. Siz bu görüşe katılıyor musunuz?

Evet, katılıyorum	Hayır, katılmıyorum	CY
32.6	61.3	6.1

Yukarıda başını örten kadınların sayısında bir artış olup olmadığını irdelediğimiz sorunun dökümünü vermiştik. Doğaldır ki, başını örten kadınların sayısındaki artış ile ilgili değerlendirmelerin köktendinciliğin yükselişiyle ilgili değerlendirmeler üzerinde de etkili olması beklenir. Gerçekten de, aşağıdaki Tablo 5.28'de görüldüğü gibi, halkın yaklaşık %33'ü köktendincilikte yükseliş olduğunu düşünmekte, bu oran aynı dönemde başını örten kadınların sayısının arttığını

düşünen grup içerisinde %53'ü bulmaktadır. Ayrıca, köktendinciliğin yükseldiğini belirtenlere bu görüşlerinin öncelikle hangi nedene dayandığı sorulmuştur. Verilen yanıtlar da göstermektedir ki İslami köktendinciliğin arttığı yönündeki görüşün temeli örtünen kadınların sayısının arttığı yönündeki algılamaya dayanmaktadır. Bu algılamanın tersine örtünen kadınların sayısında bir düşme olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Buna rağmen, gerçekle algılananın örtüşmemesi sonuçta ülkede köktendincilik ve irtica tehdidinin de arttığı yönünde görüşü beslemektedir.

Tablo 5.29 Kimileri son 10-15 yılda Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir. Siz bu görüşe katılıyor musunuz?

		Evet, katılıyorum	Hayır, katılmıyorum	CY	Toplam
Sizce son 10 yılda başını örten kadınların sayısında artma oldu mu	Evet, çok büyük artış oldu	53.2	41.2	5.6	100
	Evet, biraz arttı	30.7	64.6	4.7	100
	Hayır, hiç artış olmadı	21.2	75.2	3.7	100
	CY	18.5	66.7	14.8	100
	Türkiye geneli	32.6	61.3	6.1	100

Birden çok cevabın verilebildiği bu soru formatında elde edilen diğer bulgular da ilginçtir. Örneğin, “siyasette İslamcılarının gücünün artmış olması”, cevap verenlerin neredeyse %30’u tarafından son 10-15 yıllık bir süreçte ülkedeki köktendinciliğin yükselişinin temel nedeni olarak gösterilmektedir (Tablo 5.29). Diğer taraftan, ülkede “din temelinde politika yapan partiler olmalı mı?” sorusuna 1999’da yaklaşık %25 olumlu cevap verirken 2006’ya gelindiğinde bu oran %41’i bulmuştur (Tablo 5.30). Bu iki soru karşılaştırıldığında bir yandan parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olması gerektiğini düşünenlerin oranı artarken diğer yandan “siyasette İslamcılarının gücünün artması” bir başka grup tarafından köktendinciliğin yükselişinin kanıtı olarak görülmektedir.

Tablo 5.30 Son 10-15 yılda Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini düşünmeniz öncelikli nedeni nedir?

	Yanıtlar arasındaki pay	Cevap verenler arasında
Örtünen kadınların sayısının artması	20.6	34.6
Şeriat isteyenlerin sayısının artması	13.5	22.7
Tarikatların etkisinin artması	13.9	23.3
Dini yayınların artması	8.8	14.8
İslami terör örgütlerinin faaliyetlerinin artması	8.2	13.7
İslami görüşlerin üniversite öğrencileri	5.3	8.8
İslami gazete ve televizyonların etkinliğinin artması	8.9	14.9
Siyasette İslamcılarının gücünün artmış olması	17.5	29.4
Diğer	1.3	2.2
FY/CY	2.0	3.3
Toplam	100	167.8

Tablo 5.31 Sizce Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı?

	1999	2006
Evet, olmalı	24.6	41.4
Hayır, olmamalı	60.6	53.6
CY	14.8	5.0
Toplam	100	100

Şekil 5.5. Türkiye’de şeriatla dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?

* TÜSES Vakfı (1995), Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı, Ankara, TÜSES (1996), Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri, Ankara, TÜSES (1999), Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Toplum Düzeni, Ankara.

** Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2006)

Benzer şekilde, ülkede köktendinciliğin arttığını düşünenlerin %23’ü tarafından bu artışın kanıtı olarak şeriat isteyenlerin sayısının da arttığı görüşü ileri sürülmektedir. Köktendincilik ve türban konularında olduğu gibi, bu görüşün gerçeğe örtüşüp örtüşmediği irdelenmesi gereken bir sorudur. Bu sorunun cevabını zaman içerisinde izleme olanağına sahibiz. 1995-1998 yılları arasında TÜSES tarafından yürütülen araştırmalara yukarıda belirtilmiş olan 1999 ile 2002 araştırmalarını ve bu çalışmamızın sonuçlarını eklediğimizde yukarıdaki şekil elde edilmektedir. Bu şekilden ortaya çıkan en önemli sonuç 1999 araştırmamızın ardından şeriatla dayalı bir din devleti kurulmasını isteyenlerin oranının sürekli bir azalma içinde olduğudur. Oysa en azından yukarıda işaret ettiğimiz %23’lük bir grup için bu eğilimin tam tersi söz konusudur. Bu gruba göre şeriat istemi artmaktadır. Yaklaşık dört kişiden birine karşılık gelen bu grubun gözünde şeriat devletine verilen desteğin artmış olduğu savı ülkedeki köktendinciliğin yükselişinin bir kanıtıdır. Oysa eldeki veriler şeriat düzenine verilen desteğin artmakta değil azalmakta olduğunu göstermektedir. Kısaca algı ve bu algılar temelinde ayrışan teşhislerde gözlemleyebileceğimiz çelişkili durum bu soru özelinde de gözlemlenmektedir (Şekil 5.5).

Bu ikili algı ve bu algılar temelinde ayrışan teşhislere çarpıcı bir örnek en yüksek devlet görevlileri tarafından da sürekli vurgulanan, Türkiye’de laikliğin tehdit altında olduğu görüşüdür. Bu görüşü, 2006 sonbaharında ülke gündemine taşınmasından yaklaşık dört ay önce, örneklemimize dahil olan ve Türkiye’de oy verme çağındaki sıradan vatandaşlara şu soruyla yönelttik: “Sizce Türkiye’de laiklik tehdit altında mıdır?” Değerlendirmelerde laikliği tehdit altında gördüğünü dile getirenler %22’lik bir gruptur. Yaklaşık %5’lik bir grup bu konuda bir değerlendirme yapmamıştır. Çapraz çözümlere baktığımızda, kendilerini “İslamcı-Laik” ayrışmasında laik kesime yakın görenler arasında laikliğin tehdit altında olduğu görüşü %50 civarına çıkmaktadır. Benzer şekilde üniversite ve üzeri eğitilmişler arasında bu oran %44, yüksek gelir ve malsahipleri arasında sırasıyla %39 ve %35, kendi değerlendirmelerine göre kendilerini dindar görmeyenler arasında %36, ideolojik olarak kendini solda görenlerde ise yaklaşık %43 düzeyindedir. Parti seçmenlerine baktığımızda CHP’liler arasında laikliği tehdit altında görenler %49 iken ANAP-DYP-GP grubunda bu oran %32’ye, AKP’liler arasında ise %12’ye düşmektedir. Açıktır ki laikliğin tehdit altında olup olmadığı ülkede siyasal görüşlerle doğrusal oranlarda değişmekte, bu değişim aynı zamanda sosyal ve kültürel bir ayrışma ile de ağırlıklı olarak örtüşmektedir.

Tablo 5.32 Peki, sizce Türkiye’de laiklik tehdit altında mıdır?

		Evet, tehdit altındadır	Hayır, tehdit altında değildir	CY
Cinsiyet	Kadın	20.0	73.3	6.7
	Erkek	24.3	72.8	2.9
Kır-Kent	Kır	19.5	72.9	7.6
	Kent	23.5	73.2	3.3
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe, Zazaca)	Konuşmazdı	23.7	72.1	4.2
	Konuşurdu	10.8	80.2	9.1
Yaş grupları	18-24 yaş	24.1	72.1	3.8
	25-39 yaş	23.0	72.5	4.5
	40-54 yaş	21.5	72.3	6.1
	55-69 yaş	17.5	79.6	2.9
	70 +	24.0	68.9	7.1
Gelir grupları	450 YTL altı	11.5	77.5	11.0
	450-1.000 YTL arası	21.5	75.8	2.7
	1.000 YTL üzeri	38.5	60.5	1.0
Mal sahipliği kümeleri	Orta malsahipliği	22.0	73.5	4.5
	Düşük mal sahipliği	17.0	76.1	6.9
	Yüksek mal sahipliği	35.2	63.3	1.5
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	10.2	70.1	19.7
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	13.3	74.4	12.3
	İlkokul mezunu	17.5	78.2	4.3
	Lise mezunu	29.4	68.9	1.7
	Üniversite ve üstü	43.6	55.6	0.8
Parti tercihleri	AKP	12.0	81.2	6.7
	ANAP-DYP-GP	32.2	64.4	3.4
	MHP-BBP	20.5	78.2	1.3
	CHP	49.1	50.9	
	DEHAP/DTP	21.5	69.9	8.6
	Diğer	47.7	52.3	
	Kararsız	24.5	72.1	3.4
Sol-sağ grupları	Sol	42.5	56.2	1.3
	Orta	18.9	76.9	4.3
	Sağ	14.4	80.8	4.8
Alevi kimliği	Alevi değil	20.5	74.5	4.9
	Alevi	34.1	61.7	4.2
İslamcılık grupları	Laik	50.4	49.0	0.7
	Ortada	17.6	78.5	4.0
	İslamcı	12.2	81.4	6.4
Dindarlık grupları	Dindar değil	35.9	62.0	2.1
	Ortada	31.2	65.5	3.3
	Dindar	17.1	77.5	5.4
	Türkiye geneli	22.1	73.1	4.8

5.9. ORDUNUN SİYASET VE “İRTİCA” TEHDİDİ KARŞISINDAKİ ROLÜ

Yukarıda dökümünü verdiğimiz kesimler tarafından algılanan irtica tehditi, yükselen köktendincilik ve ülkede laiklik prensiplerinden taviz verildiği iddialarını yine kamuoyu tarafından algılandığı şekliyle ordunun siyasette ve irtica tehditi karşısındaki rolünü de tartışarak bitirmek istiyoruz. Türkiye’de bugüne dek yapılmış pek çok saha araştırmasında ülkede en güvenilir kurumların başında silahlı kuvvetlerin geldiği bulunmuştur. Biz burada aynı sonucu yeniden üretmek üzere benzeri bir sorgulamaya girişmedik. Birkaç değişik değerlendirme sorusuyla ordunun siyasetteki rolünün nasıl olması gerektiği konusunda sıradan vatandaşların değerlendirmelerini almaya çalıştık. Demokratik değerler konusunu tartışırken bu sorulardan birinden elde edilen sonuçları daha önce vermiştik. Burada onu yeniden ve daha geniş bir çerçeve içinde sunmak isteriz.

Görüşülen kişilerden aşağıdaki Tablo 5.32’de verilen ifadeleri, o’ın “hiç katılmıyorum” 10’un ise “tamamen katılıyorum” anlamına geldiği 0-10 cetveli üzerinde değerlendirilmeleri istenmiştir. Bu ifadelerin ilkinde katılmayanlar, ikinci ve üçüncüsüne katılanlar ise çoğunluktadır. “Türkiye’nin sorunlarını seçimle gelmiş hükümetler değil askeri bir rejim çözebilir” ifadesine katılmayanların çoğunlukta oluşu ülkede bir askeri rejim desteği olmadığı yönünde yorumlanabileceği gibi, bu ifadeye yaklaşık %27 gibi bir grubun katılıyor oluşunu demokrasinin yeterince köklenmediği şeklinde de yorumlamak mümkündür. “Silahlı kuvvetlerin kimi zaman seçimle işbaşına gelmiş hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır” ifadesine ise yaklaşık %59 oranında katılmaktadır. Bu görüşe katılanların askeri bir rejim istemedikleri, ancak silahlı kuvvetlerin Türkiye’ye özgü bir rol oynamasına da sıcak baktıkları söylenebilir. Son olarak, “Türkiye’de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir” ifadesine katılanlar yaklaşık %54 düzeyindedir. Dile getirilen görüş kuşkusuz halkın çoğunluğunun ordunun desteği olmadan da laikliğin korunabileceği yönünde bir özgüvene sahip olduğuna işaret etmektedir. Ancak, yaklaşık %25 gibi önemli bir grubun bu konuda ordunun desteğinin gerektiğini belirtmesi bir yandan Türkiye’de laiklik konusundaki hassasiyete dikkat çekerken öbür yandan demokratik mekanizmalara olan güvenin çok güçlü olmadığına da göstergesidir.

Kısaca, Türkiye’nin sorunlarının askeri bir rejimle çözülebileceği düşüncesine halkın çoğunluğu katılmasa da, ordunun Türkiye siyasetinde kendine özgü bir rol oynamasına halk kitlelerinin destek vermekte olduğu da açıktır.

Tablo 5.33 Ordunun Türkiye Siyasetindeki Rolü

	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Türkiye’nin sorunlarını seçimle gelmiş hükümetler değil askeri bir rejim çözebilir.	54.7	14.3	26.8	4.2
Silahlı kuvvetlerin kimi zaman seçimle işbaşına gelmiş hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır.	18.4	18.8	58.6	4.2
Türkiye’de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir.	24.8	17.7	53.7	3.9

Bu hassas konularda ordunun Türkiye’ye özgü bir rol oynamasına destek veren ve buna karşı duran grupların kimler olduğunu tespit edebilir miyiz? Çapraz analizlere başvurarak kaba hatlarıyla demokrasinin en temel prensiplerinden biri olan sivil iradenin ülke siyasetine hakimiyetine karşı görüş bildirenlerle bu görüşü savunanların hangi gruplar arasında daha yüksek oranda buldukları gözlenebilmektedir (Tablo 5.33). Örneğin, ilk ifadeye baktığımızda, seçimle işbaşına gelmiş hükümetler yerine askeri rejimin ülkenin sorunlarını çözebileceği görüşüne karşı çıkanlar kadınlardan çok erkeklerdir.

Bu ifadeyi daha derinlemesine incelediğimizde ortaya çıkan sonuçlar ilginçtir. Kürt etnik kimliğine sahip olanlar arasında askeri rejime karşı çıkma oranı %71 ile ülke ortalamasının neredeyse %18 puan üzerindedir. Görece daha yüksek eğitilmişler (örneğin, lise ve üzeri eğitim görmüş olanlar), ve burada gösterilmemiş olsa da, mal sahipliğinde yüksek dilimde bulunanlar askeri rejime ülke genelinden daha yüksek oranda karşıdırlar. Askeri rejim karşıtlığı yukarıdaki sonuçlarla tutarlı bir şekilde kendini dindar olarak görmeyen ve “İslamcı-Laik” ayrışmasında kendini laik uca yakın görenler arasında da ülke genelinin üzerindedir.

İdeolojik olarak kendini solda görenler ve CHP ile DEHAP/DTP seçmenleri ile görece daha küçük parti seçmenlerinde benzer bir askeri rejim karşıtı duruş vardır. Oysa, örneğin AKP ve diğer merkez ve sağ seçimde ülke genelinin altında askeri rejim karşıtlığı göze çarpmaktadır. AKP seçmenlerine ilişkin bu son bulgu ilginç olduğu kadar beklentilerin tersinedir. Bunu nasıl yorumlayacağımızı bilmiyoruz. Bir yorum, AKP seçmenlerinin bu konuda tedirgin olduğu ve düşüncelerini açıkca ifade etmekten çekindikleri olabilir. Diğer taraftan, CHP seçmenlerinin askere uzak duruşu da CHP yönetiminin dikkatle incelemesi gereken bir bulgudur.

Tablo 5.34 Ordunun Türkiye Siyasetindeki Rolü

		Türkiye'nin sorunlarını ...askeri bir rejim çözebilir				Silahlı kuvvetlerin ... hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır				Türkiye'de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir			
		Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Cinsiyet	Kadın	50.7	14.5	27.4	7.5	15.5	21.0	56.3	7.3	24.1	18.0	51.2	6.8
	Erkek	58.9	14.2	26.2	0.7	21.6	16.5	61.1	0.8	25.5	17.3	56.3	0.8
Kır-Kent	Kır	51.1	11.0	31.4	6.6	14.4	16.2	61.9	7.5	18.8	16.7	57.1	7.5
	Kent	56.6	16.2	24.3	2.9	20.6	20.2	56.8	2.4	28.0	18.2	51.8	2.0
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe, Zazaca)	Konuşmazdı	52.3	15.2	28.6	3.8	17.0	18.3	61.2	3.5	26.1	17.8	52.7	3.4
	Konuşurdu	71.0	8.3	14.1	6.7	28.5	22.2	40.5	8.8	15.4	16.9	60.6	7.2
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	39.1	20.4	20.7	19.9	14.3	17.4	47.5	20.8	12.8	11.6	56.0	19.6
	Okur-yazar diplomasız	54.8	20.8	23.5	0.9	16.9	15.1	59.9	8.1	20.7	16.1	55.1	8.1
	İlkokul mezunu	53.4	12.3	30.3	4.0	18.2	18.5	59.9	3.4	23.0	18.9	54.7	3.3
	Lise mezunu	58.9	15.0	24.6	1.4	18.6	20.7	58.9	1.8	30.8	16.8	51.2	1.2
	Üniversite ve üstü	63.4	16.5	18.0	2.1	25.0	19.9	55.1		30.1	18.9	50.9	0.1
Gelir grupları	450 YTL altı	51.0	17.3	25.1	6.6	19.1	23.2	49.6	8.0	20.2	21.6	51.3	6.9
	450-1.000 YTL arası	55.4	13.3	28.8	2.5	19.2	18.2	60.4	2.2	24.7	17.8	55.1	2.4
	1.000 YTL üzeri	62.5	13.7	22.2	1.6	17.1	18.6	62.9	1.4	27.1	14.1	58.0	0.7
Parti tercihleri	AKP	50.3	14.7	30.3	4.7	16.8	17.4	60.4	5.4	17.8	17.2	60.3	4.7
	ANAP-DYP-GP	48.8	15.9	32.8	2.5	8.9	13.3	75.3	2.5	25.4	13.4	58.7	2.5
	MHP-BBP	50.8	14.5	33.3	1.4	17.4	12.8	69.8		30.9	27.0	42.1	
	CHP	61.0	11.9	24.1	3.0	15.1	14.3	70.0	0.6	32.8	16.8	49.8	0.6
	DEHAP/DTP	74.4	13.1	12.4		47.2	19.6	26.9	6.3	15.3	15.1	65.3	4.3
	Diğer	66.0	16.3	14.6	3.0	21.4	17.7	58.2	2.7	33.8	16.8	49.4	
	Kararsız	47.6	17.4	29.5	5.5	16.1	22.7	57.0	4.3	34.6	12.0	48.0	5.4
Sol-sağ grupları	Sol	67.7	9.9	18.8	3.6	20.3	18.9	59.1	1.7	32.6	12.9	53.7	0.9
	Orta	54.3	15.6	27.2	3.0	21.8	25.2	49.9	3.1	29.8	22.3	44.3	3.6
	Sağ	49.9	15.2	30.3	4.6	17.1	15.9	62.6	4.4	16.9	16.2	62.7	4.2
Alevi kimliği	Alevi değil	54.6	14.4	26.9	4.1	18.7	18.5	58.4	4.3	24.7	17.7	53.6	4.0
	Alevi	55.0	13.8	26.2	4.9	16.3	21.2	59.8	2.8	25.0	17.5	54.1	3.4
İslamcılık grupları	Laik	66.3	11.0	19.9	2.7	16.6	14.7	67.6	1.0	38.4	13.8	47.2	0.7
	Ortada	60.8	15.3	20.5	3.3	19.7	25.7	50.1	4.5	27.5	26.3	42.6	3.5
	İslamcı	48.0	15.0	32.7	4.3	18.7	16.5	59.8	5.0	16.2	14.8	63.9	5.1
Dindarlık grupları	Dindar değil	65.6	12.8	18.5	3.1	19.5	16.7	61.7	2.1	36.3	13.8	46.8	3.1
	Ortada	55.7	15.2	23.7	5.4	18.4	23.0	55.0	3.7	30.0	20.5	46.0	3.5
	Dindar	52.8	14.6	28.5	4.1	18.1	18.0	59.3	4.6	22.1	17.5	56.2	4.2
	Türkiye geneli	54.7	14.3	26.8	4.2	18.4	18.8	58.6	4.2	24.8	17.7	53.7	3.9

İkinci önermenin çapraz çözümlenmelerine baktığımızda da benzer bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Ancak burada düşündürücü olan “silahlı kuvvetlerin kimi zaman seçimle işbaşına gelmiş hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır” değerlendirmesine katılmayanlar hiçbir alt grupta %47'nin üzerinde değildir. Bu görüşe %47'lik bir karşı duruş ise yalnızca DEHAP/DTP seçmenleri arasında gözlenmektedir. Anne babalarıyla Kürtçe konuştuğunu söyleyen Kürt kökenliler arasında bu oran ancak % 29 civarındadır. Geri kalan alt gruplarda sadece %20'ler civarında bir karşı duruşun olması, silahlı kuvvetlere Türkiye'ye özgü rol biçen görüşün ülke genelinde yaygınlığının kanıtı olarak alınabilir.

Son olarak “Türkiye’de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir” görüşüne çapraz çözümlenmeler penceresinden baktığımızda benzer bir resim görmekteyiz. Ancak bu kez laikliğin devam ettirilmesinde sivil inisiyatifin özgüven ifadesi olarak alınabilecek bu görüşe katılanların oranı en yüksek olarak %65 ile DEHAP/DTP seçmenlerinde görülmekte, AKP seçmenlerinde bu oran %60 düzeyinde ancak yine de ülke genelinin (%54) üzerinde kalmaktadır. Yukarıda işaret ettiğimiz ve AKP seçmenin “sol” seçmene oranla askeri rejim karşıtlığını aynı kuvvette ifade etmemesi bu soruda değişmekte, laikliğin ordu desteği olmadan da korunabileceğine olan inanç, kendini dindar ve ideolojik olarak sağda görenlerle “İslamcı-Laik” ayrışmasında kendini İslamcı uca yakın bulanlar arasında ülke genelinden daha yaygın çıkmaktadır. Yine önceki örneklerde olduğu gibi yüksek gelir grubunda olanlar ülke genelinin üzerinde bir oranla laikliğin ordu desteği olmaksızın ayakta tutulabileceğini öne sürmektedir.

Bu çözümlenmelerden ortaya çıkan tabloya göre, daha dindar ve AKP'ye oy veren “İslami kesim” denilebilecek seçmen laikliğin ordu olmadan da korunabileceği yönünde görüş bildirmektedir. Ancak bu kesim bile silahlı kuvvetlerin sivil iradeye karşı görüş beyanına karşı açık bir tavır almamaktadır. Dolayısıyla, silahlı kuvvetlere Türkiye'ye özgü özel bir rol biçilerek sivil inisiyatifin ve demokratik meşruiyete sahip siyasal iradenin ülke yönetimine mutlak hakimiyeti yönündeki görüşlere tutarlı bir çerçeve yaratılamamaktadır.

5.10. DİN TEMELLİ MUHAFAZAKÂRLIK ARTIYOR MU?

Bu konuda, 1999'daki araştırmamızda kullandığımız ifadelerin bazılarını bu araştırmamızda da ya aynen ya da ufak değişikliklerle kullandık. Aşağıda Tablo 5.34'te verilen sonuçlar, dini saiklerle şekillenen bu tutumların 1999'dan 2006'ya geldiğinde, biri hariç, tümünde bir düşüş olduğunu açığa çıkartmaktadır. Bu ifadelerden elde edilebilecek dini motifler ve İslami referanslarla kişilerin günlük yaşamlarında karşı karşıya kalabilecekleri olaylara ne tür tepki verip kararlarını şekillendireceklerine bakıldığında din temelli bir muhafazakâr duruşun 1999'a kıyasla artmadığı, aksine biraz gerilediği söylenebilir. Ancak bu görüşün tersini de iddia edecek gözlemler bulunabilir. Örneğin, başka dinden insanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum diyenler 1999'da %89 iken 2006'da ancak %72'dir. Bu sonucu genelde “yabancılar” olan şüpheli tavrı birleştirirsek belki daha anlamlı bir açıklama bulabiliriz.

Tablo 5.35 Din temelli muhafazakârlık ölçütü olarak tutumlar

	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY	
Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dini bütün bir Müslüman olmasına da dikkat ederim-2006	30.2	17.6	50.9	1.3	100
Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dini bütün bir Müslüman olmasına da dikkat ederim-1999	40.2	5.9	51.9	1.9	100
Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dini bütün bir Müslüman olmasına da önem veririm-2006	32.1	16.8	50.0	1.1	100
Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dini bütün bir Müslüman olmasına da önem veririm-1999	37.1	6.6	54.3	2	100
Mahalleimde genel olarak aynı fiyatla satış yapan iki bakkal olsa, dini bütün bir Müslüman olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim-2006	32.6	16.8	49.6	1.0	100
Mahalleimde genel olarak aynı fiyatla satış yapan iki bakkal olsa, dindar olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim-1999	39	9.5	49.3	2.2	100
İnsanın arkadaşlarının dini bütün bir Müslüman olması önemlidir-2006	29.4	19.2	50.5	0.8	100
İnsanın arkadaşlarının dindar olması önemlidir-1999	30.9	6.4	61.1	1.7	100
Ticari hayatta dini bütün Müslümanlar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilirdir-2006	35.2	20.1	42.8	1.9	100
Dindar bir kişi ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilirdir-1999	37.4	10.8	48.8	3	100
Başka dinlerden olanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum-2006	12.4	14.2	72.2	1.2	100
Başka dinlerden olanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum-1999	4.7	3.0	89.2	3.1	100
İdeal bir Müslüman toplum asr-ı saadet örnek olarak kurulmalıdır-2006	20.0	21.7	51.4	6.9	100
Müslümanların en başta gelen görevi İslami bir yaşam tarzını hâkim kılmak için çalışmaktır-2006	24.1	18.5	55.5	1.8	100

Örneğin, “Müslümanlık dışındaki dinleri yaymaya çalışan misyonerlerin çalışmaları kısıtlanmalıdır” şeklinde ifadeye yaklaşık %59 katılmaktadır (Tablo 5.36). Her ne kadar daha düşük oranda olsa da “Müslümanların en başta gelen görevi İslami yaşam tarzını hâkim kılmak için çalışmaktır” ifadesine yaklaşık %56 katılmaktadır. Öte yandan Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılmasını desteklemeyenler %49 civarındadır. Yahudilerin dünya ekonomisini yönettikleri ve Türkiye’de de Yahudilerin çıkarlarına hizmet eden etkili çevreler olduğu şeklindeki komplo teorilerine %53-55 arası destek görülmektedir. Burada gözlenen farklı olana karşı hoşgörüsüz tavrı yukarıda toplumsal hoşgörü bağlamında geliştirdiğimiz “ne tür komşu isteniyor” sorusuna verilen yanıtlarda da bulabiliriz.

Bu iki seri gözlem Türkiye’de halk kitlelerinin “biz” ve “onlar” ya da “yabancılar” diye nitelediği gruplara karşı şüpheli, mesafeli, hatta hasmane bir tutum sergilediği görüntüsünü vermektedir. Bu tutumları tamamlayan bir diğer gözlem de Türkiye’de sayıca zaten çok az olan gayri-Müslim vatandaşlar ile farklı etnik köken ve mezhepten olanlara karşı dışlayıcı ve sekte bir anlayışın hakim olmasıdır. Hatta yukarıda belirtildiği gibi bu anlayış, demokratik haklara genel olarak sahip çıkıldığı halde farklı kimlikleri olanların haklarına aynı duyarlılığın gösterilmemesiyle sonuçlanmaktadır. Böylesi sekte, dışlayıcı ve şüpheli tutumlar ülkedeki demokratik sistemin işleyişini de zaman zaman sekteye uğratabilmektedir.

Tablo 5.36 Yabancılar Karşı Şüpheli Tutumlar

	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY	Toplam
11 Eylülde ABD’ye yapılan saldırıların İslami temelde haklı çıkarılması mümkün değildir	22.1	16.1	56.4	5.5	100
Müslümanlık dışındaki dinleri yaymaya çalışan misyonerlerin çalışması kısıtlanmalıdır	21.3	16.5	58.6	3.6	100
Hıristiyan Ortodoks kiliselerinin din adamı yetiştirme ihtiyaçlarını karşılamak üzere Heybeliada’da, su anda kapalı olan, ruhban okulunun açılması doğru olur	48.9	18.4	26.6	6.1	100
Yahudiler dünya ekonomisini yönetiyorlar	19.6	17.8	54.8	7.8	100
Türkiye’de Yahudilerin çıkarlarına hizmet eden etkili çevreler var	17.5	21.3	52.9	8.3	100

Ülkede Sünni İslam’ın reform geçirmesi gerektiği Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren zaman zaman tartışılan konular arasındadır. Aşağıda Tablo 5.37’de sonuçları verilen reformist ifadelerle katılım oranları, kadınların cenaze namazı kılabilmesini onaylama dışında, mevcut durumu savunan seçeneklerden daha yüksek gözükmektedir. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın halkın katkılarıyla desteklenmesi, devlet bütçesinden cemevleri’ne destek, ya da İslam’da içtihatın desteklenmesi karşıt gruplardan daha büyüktür. İslam’ın günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmasına verilen destek 1999’a göre aynı kalırken (1999’da %34.8, 2006’da %34.6), bu görüşe katılmayanların oranı her iki araştırmada %49.8 ile tıpatıp aynıdır. İki araştırmamız arasında hiçbir fark olmayan tek bulgu budur. Öte yandan, cemevlerine bütçe desteği 1999’da %69.2 iken, bu oran 2006’da %43.5’e inmiştir. Bu düşüş, çalışmamızın çeşitli yerlerinde dikkat çektiğimiz mezhepler arası ayrışmaya bir diğer örnektir. Buna karşın, kadınların cenaze namazı kılması 1999’da ancak %25.0 tarafından onaylanırken, bu oran 2006’da %35.4’e çıkmış, bu görüşe katılmayanların oranı 1992’de %63.9 iken 2006’da %44.6’ya inmiştir.

Tablo 5.37 İslam’da reform

	Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY	
Türkiye’de diyanet işlerinin devlet bütçesinden değil doğrudan halkın gönüllü katkılarıyla desteklenmesi gerekir	25.4	21.0	49.3	4.3	100
Devlet bütçesinden Alevi vatandaşların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere Cem Evleri’ne destek verilmelidir	31.7	20.6	43.5	4.1	100
Camilerde kadınların cemaatle birlikte kendilerine ayrılmış bir bölgede namaz kılmasında sakınca yoktur	20.2	16.8	60.5	2.4	100
Kadınlar cenaze namazı da kılabilmelidir	44.6	16.6	35.4	3.3	100
İslam’da içtihat, yani çağın şartlarına göre yeniden yorum, pek çok alanda gereklidir	27.7	19.4	42.6	10.3	100
İslam’ın günümüzün şartlarına göre yeniden yorumlanmasına ihtiyaç vardır.	49.8	8.8	34.6	6.7	100

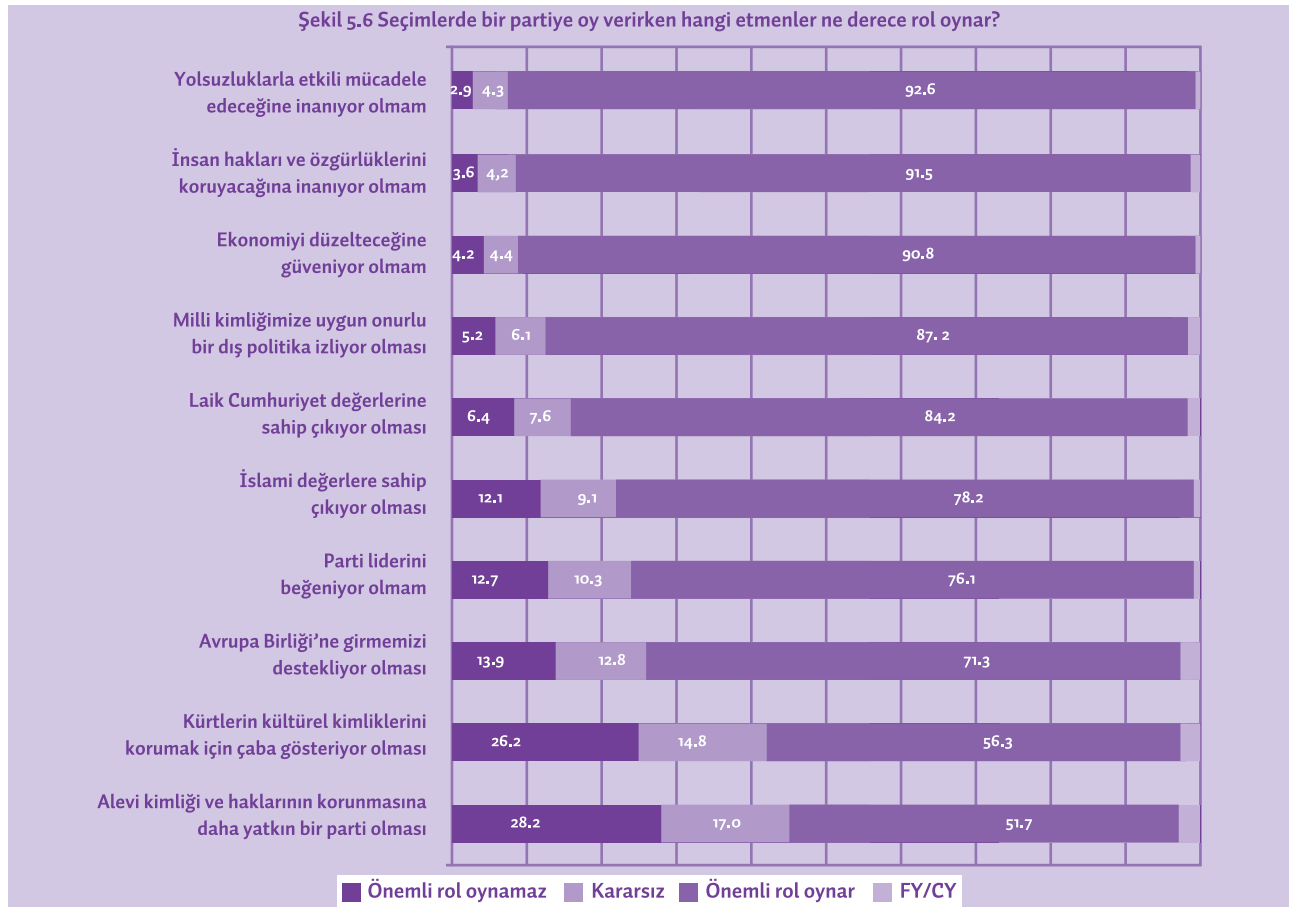
5.11. DİN VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN İKTİDARDAKİ PERFORMANSININ DEĞERLENDİRMESİ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 seçimlerini önemli bir çoğunlukla kazanmasıyla çok partili rejime geçildiği 1946 yılından bu yana beşinci kez İslami referansları olan bir parti iktidara gelmiş, üstelik bu kez bir koalisyon ortağı olarak değil, tek başına iktidar olmuştur. 1973 yılından başlayarak önce CHP-MSP, sonra Milliyetçi Cephe koalisyonları kanalıyla Refah Partisi'nin iktidarı paylaşmasının ardından RP 1995 seçimlerinde en yüksek oyu alarak Refahiyol koalisyonunu kurmuş, ancak uzun ömürlü olmayan bu koalisyon hükümeti 28 Şubat süreci ile son bulmuştur. Refah Partisi'nin söylemleri hem seçkinleri hem de geniş halk kitlelerini siyasal kutuplaşmaya itmiş, 28 Şubat'ın sancılı süreci ise bu bölünmeyi arttırmıştır. 1999 araştırmamızda, bu süreçte Refah Partisi'nin ve ardından kurulan Fazilet Partisi'nin halk tarafından nasıl değerlendirildiğine yer vermiş, Türkiye'de siyasal İslam'ın partileşmesi hakkında önemli bulgulara ulaşmıştık. Örneğin, o dönemde faaliyette olan FP'nin lideri Recai Kutan seçmenlere pek tanınmamakta, seçimlerde başarılı olabilmek için lider değişikliğine gidilmesi araştırmamızda görüşülenler tarafından dile getirilmekteydi. Bu değişim gereğini dile getirenler arasında, parti başkanının kim olmasını irdelediğimiz sorularda Recep Tayyip Erdoğan açık farkla öne çıkarılan isimdi. RP ile ilgili değerlendirmelerde görüşülenlerin %60'ı parti politikalarına karşı, %40'ı ise bir ölçüde RP'ye destek verir değerlendirmeler yapmaktaydı. RP'nin kapatılmış olmasını onaylayan %37'lik bir gruba karşın, %38'lik bir grup partinin kapatılmasını onaylamadığını söylüyordu. O dönemde Kürtçe bildiğini söyleyenler arasında RP desteği diğerlerine göre %8 civarında daha yüksek bir oranla %47 düzeyinde görünüyordu.

Nisan 1999 seçimlerinin ardından FP liderliği için kısa süreli bir çekişme yaşanıp ardından da Milli Görüş geleneğinin MSP-RP-FP çizgisinden görece "genç" bir kadronun ayrılması ertesinde AKP kurulmuş ve 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olmuştur. Bu tarihsel geçmişi ile AKP'nin yaklaşık dört buçuk yıllık performansını elimizdeki RP değerlendirmeleriyle karşılaştırmalı olarak sunmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu tartışmayı, görüşülen kişilere yönelttiğimiz ve herhangi bir partiye oy verirken nelere önem verdiklerini saptamaya çalıştığımız soruyla başlatmak istiyoruz. Aşağıdaki Şekil 5.6'dan da gözlenebildiği gibi, verilen 10 önerme arasında seçmenler gözünde oy kararını etkileyen en önemlisi %92.6 ile partinin yolsuzluklarla mücadele edeceğine olan inançtır. Bunun hemen ardından %91.5 ile insan hak ve özgürlüklerini koruyacağına, %90.8 ile ekonomiyi düzelterek güveniyor olmasına ve %87.2 ile milli kimliğimize uygun onurlu bir dış politika izliyor olmasına olan inanç gelmektedir. Son olarak, partinin laik Cumhuriyet değerlerine sahip çıkıyor olmasına %84.2 tarafından önemli bulunmaktadır. Bu beş etmen, değerlendirmelerin tabii

Şekil 5.6. Seçimlerde bir partiye oy verirken hangi etmenler ne derece rol oynar?

Tablo 5.38 Oy verirken hangi etmenler ne derece önemli?-Faktör Analizi Sonuçları

	Üzerinde oйдаşma olan konular	Azınlık Hakları	İslami Değerler ve AB
Yolsuzluklarla etkili mücadele edeceğine inanıyor olmam	0.82	0.07	0.14
İnsan hakları ve özgürlüklerini koruyacağına inanıyor olmam	0.80	0.10	0.14
Milli kimliğimize uygun onurlu bir dış politika izliyor olması	0.75	-0.03	0.17
Laik cumhuriyet değerlerine sahip çıkıyor olması	0.72	0.05	0.03
Ekonomiyi düzeltereceğine güveniyor olmam	0.72	0.00	0.22
Alevi kimliği ve haklarının korunmasına daha yatkın bir parti olması	0.03	0.93	0.02
Kürtlerin kültürel kimliklerini korumak için çaba gösteriyor olması	0.06	0.91	0.12
İslami değerlere sahip çıkıyor olması	0.10	0.05	0.81
Parti liderini beğeniyor olmam	0.14	0.00	0.76
Avrupa Birliğine girmemizi destekliyor olması	0.30	0.21	0.42
Toplam açıklanan varyans (%)	30.5	17.7	15.4

Faktör çıkarım metodu: Ana bileşenler çözümlemesi, rotasyon metodu: varimax, Kaiser normalizasyonu ile.

tutulduğu faktör analizinde de en baskın faktör grubunu oluşturmakta, toplam varyansın %30.5'ini açıklamaktadır. Biz bunu "Üzerinde Oydaşma Olan Konular" olarak isimlendirdik.

Sıralamada ikinci grup olarak öne çıkan üç faktör %71 ile %78 arasında değişen oranlarda önemli bulunan İslami değerlere sahip çıkmak, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemek, ekonomiyi düzeltereceğine inanmak ve parti liderini beğenmektir. Bu grubu "İslami Değerler ve AB" olarak isimlendirdik. Bu grubun ardından üçüncü sırada Kürt ve Alevi kimliklerinin korunmasına çaba göstermek olarak ifade ettiğimiz azınlık hakları boyutu gelmektedir. Bu üçüncü boyuta da "Azınlık Hakları" ismini verdik. "Azınlık Hakları" ile "İslami Değerler ve AB" konu grupları faktör analizinde sırasıyla %17.7 ve %15.4'lük toplam varyansı açıklama kuvvetine sahiptir. Oy vermede önemli konuların böyle net bir şekilde üç boyuta ayrılabilir olması dikkate değerdir.

Bu faktör analizinden, görüşülen her kişi için tüm bu sorulara verdikleri cevapların ağırlıklı ortalaması olan faktör skorları elde ettik. Bu skorlar normalize edilmiş, diğer bir deyişle, ortalamaları sıfır ve standart sapmaları 1 olan bir seri olarak yaratılmaktadır. Dolayısıyla, bir alt grup için ortalama sıfıra yaklaştıkça bu alt grup ülke geneline benzeme eğilimine girerken sıfırın üzerinde pozitif ortalamalar ülke genelinin üzerinde ağırlıklı ortalama önem skoru, negatif ortalama faktör skorları da ülke genelinin altında ağırlıklı ortalama önem değerlendirmesine karşılık gelmektedir.

Bu faktör skorlarına ve alt grupların ortalama değerlerine çapraz analiz tablolarından baktığımızda, kadın ve erkekler arasında her üç boyutta da anlamlı bir farklılaşma göze çarpmamaktadır (Tablo 5.39). Ancak, azınlık haklarına kırsal yerleşimlerde kentsel yerleşimlere göre daha az önem verilmekte, buna karşın kırsal kesimde İslami değerler ve AB konuları kentlere göre daha büyük önem taşımaktadır. Kürt kimliğini belirtenler, azınlık hakları ile İslami değerler ve AB konularına örneklemin geri kalanına göre daha büyük önem vermektedir.

Yaş gruplarında yalnızca 70 yaş ve üzerindeki azınlık haklarına ülke ortalamasının altında, İslami değerler ve AB konularına ise üstünde bir önem atfetme eğilimindedirler. İş yaşamına göre bakıldığında, "En Önemli Faktörler" ile bağlantılı anlamlı farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Kendi işinin sahibi olanlar, işsizler ve öğrenciler bu gruptaki konulara ülke genelinin üzerinde önem verirken ücretli çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri bu konulara ortalamasının altında önem vermektedirler. Öğrenciler ve tam zamanlı ücretli işçiler azınlık konularını önemserken, emekliler bu konulara ortalamasının altında kalmaktadır. İslami değerler ve AB konuları işçiler arasında çok önemli bulunmazken kendi işinin sahibi ve aile işçileri bu konulara ortalamasının üzerinde önem vermektedirler. Öğrenciler İslami değerler ve AB konularına ülke genelinin altında önem vermekte, eğitim düzeyi yükseldikçe bu konulara verilen önem düşmektedir.

Tablo 5.39 Oy Verirken Önemli Konular-Çapraz Çözümleme 1

		Üzerinde oydaşma olan konular	Azınlık hakları	İslami değerler ve AB
Cinsiyet	Kadın	-0.02	0.01	0.01
	Erkek	0.02	-0.01	-0.01
Kır-Kent	Kır	0.10	-0.20	0.20
	Kent	-0.05	0.10	-0.10
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca)	Konuşmazdı	-0.01	-0.07	-0.05
	Konuşurdu	0.07	0.52	0.36
Yaş grupları	18-24 yaş	0.02	0.03	-0.02
	25-39 yaş	0.03	0.03	0.00
	40-54 yaş	0.00	-0.03	-0.05
	55-69 yaş	-0.08	0.01	0.08
	70 +	-0.01	-0.30	0.24
Çalışma Durumu	Ücretli/Maaşlı ve tam zamanlı çalışıyor	-0.10	0.17	-0.22
	Ücretli/Maaşlı ve yarı zamanlı çalışıyor	-0.21	-0.14	-0.14
	Kendi işinin sahibi	0.12	-0.08	0.16
	Ücretsiz aile işçisi	-0.48	-0.02	0.30
	Emekli	0.03	-0.10	0.00
	Ev kadını	-0.04	-0.04	0.11
	Öğrenci	0.20	0.16	-0.28
	İş arıyor balsa çalışmak istiyor	0.28	-0.06	-0.08
	Bir işte çalışmıyor. kira faiz benzeri gelirle geçiniyor	-0.19	-0.06	-0.17
Gelir grupları	450 YTL altı	0.03	0.02	0.27
	450-1.000 YTL arası	-0.07	-0.06	-0.04
	1.000 YTL üzeri	0.04	0.11	-0.22
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	0.00	0.07	0.48
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	0.03	-0.12	0.36
	İlkokul mezunu	-0.05	-0.02	0.08
	Lise mezunu	0.05	0.09	-0.21
	Üniversite ve üstü	0.15	-0.10	-0.39
	Türkiye geneli	0.00	0.00	0.00

Parti seçmenleri açısından baktığımızda, AKP seçmenlerinin birinci gruptaki konularda ortalamanın altında kalan tek kesim olduğunu görüyoruz. Bu konulara ülke genelinin altında önem veren AKP'liler İslami değerler ve AB konularında ülke genelinin üstüne çıkmaktadır. CHP'liler AKP'liler gibi azınlık konularında ülke geneline yakın dururken, AKP'nin aksine birinci gruptaki konulara ülke genelinin üzerinde, İslami değerler ve AB konularına ise altında önem vermektedirler. İki parti seçmeninin parti tercihlerini yaparken önem verdikleri konularda böylesine birbirlerinin zıttı bir resim çizmeleri şaşırtıcı değildir. DEHAP/DTP seçmeni tüm konulara ülke genelinin üzerinde önem vermekte, özellikle azınlık konularına vurgu yapar görünmektedir. Aleviler azınlık konularına ülke genelinin üzerinde, İslami değerler ve AB konularına ise altında önem vermektedirler. "İslamcı-Laik" ayrışmasına ve kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlıklarına bakıldığında, azınlık haklarına sadece kendilerini dindar görmeyenler tarafından ülke ortalamasının üzerinde bir önem verilirken, bunun dışında hiç bir ayrışma gözlenmeyişi şaşırtıcıdır. Kendilerini "dindar" ya da "İslamcı" nitelendirenler "Azınlık Hakları"ni önemser gözükmemektedirler. Ancak parti tercihlerine göre çaprazlarla tutarlı cevaplar veren İslamcı kesimin kendilerini bilhassa ilgilendirmesi gerektiği düşünülebilecek "Üzerinde Oydaşma Olan Konular"a önem vermemesi şaşırtıcıdır.

Tablo 5.39 Oy Verirken Önemli Konular-Çapraz Çözümleme 2

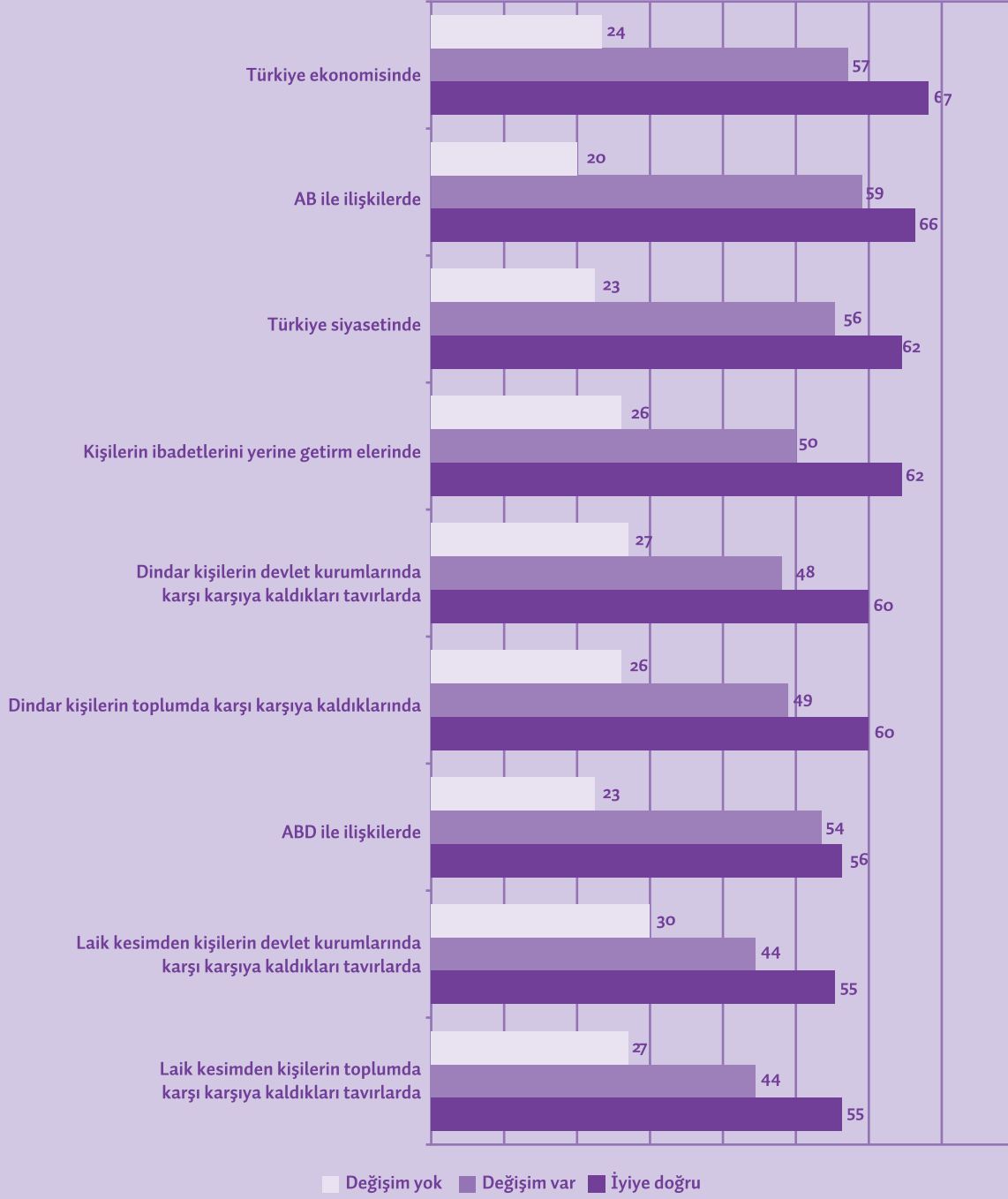
		Üzerinde oydaşma olan konular	Azınlık hakları	İslami değerler ve AB
Parti tercihleri	AKP	-0.12	0.01	0.31
	ANAP-DYP-GP	0.12	-0.32	0.05
	MHP-BBP	0.03	-0.38	0.03
	CHP	0.30	0.08	-0.59
	DEHAP/DTP	0.15	0.85	0.25
	Diğer	0.15	0.18	-1.00
	Kararsız	-0.10	-0.04	-0.18
Sol-sağ grupları	Sol	0.14	0.20	-0.46
	Orta	0.13	-0.07	-0.06
	Sağ	-0.16	0.01	0.30
Alevi kimliği	Alevi değil	0.01	-0.07	0.05
	Alevi	-0.07	0.53	-0.38
İslamcılık grupları	Laik	0.29	-0.02	-0.56
	Ortada	0.21	-0.03	-0.08
	İslamcı	-0.22	0.07	0.26
Dindarlık grupları	Dindar değil	0.06	0.21	-0.50
	Ortada	0.14	0.03	-0.15
	Dindar	-0.06	-0.04	0.11
	Türkiye geneli	0.00	0.00	0.00

AKP'nin iktidar performansını ölçmek amacıyla öncelikle bir önceki dönem DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetiyle karşılaştırıldığında farklı alanlarda nasıl bir değişim olduğunu ve bu alanların her birinde gözlenen değişimin iyiye doğru mu yoksa kötüye doğru mu gittiğini saptamaya çalıştık. Verilen dokuz alanda en az %44 en çok da %57, bir önceki hükümet dönemine göre AKP iktidarı süresince değişim olduğunu belirtmektedir (Şekil 5.7). Var olan değişimin iyiye doğru olduğunu düşünenler en az %55 en çok da %67 düzeyindedir. Tüm verilen alanlarda değişim olmadığını belirtenler de en az %20, en çok da %30'luk bir grup oluşturmaktadır. Açık ki AKP iktidarı bir önceki döneme göre önemli oranda bir değişime sahne olmuştur ve bu değişimin yönü genelde iyiye doğrudur. En başta ekonomik alanda net %33'lük bir kitle değişim gerçekleştiğini söylerken (%57 "değişim var" eksi %24 "değişim yok"=net %33 "değişim var"), %67 bu değişimin iyiye doğru olduğunu savunmaktadır. Net "değişim var" diyenler AB ile ilişkilerde %39, Türkiye siyasetinde %33, ABD ile ilişkilerde %31 düzeyindedir.

AKP'nin izlediği politikaların ne derece tatmin edici olduğunu saptamak amacıyla 16 değişik alanda izlenen politikaların değerlendirilmesi istenmiştir. Aşağıda Şekil 5.8'den de görüleceği gibi, bu alanların beşinde izlenen politikaları tatminkâr bulmayanlar, bulanlardan daha büyük orandadır. Böylelikle de net tatmin negatif çıkmaktadır. Son dönemde AB'ye üyelik konusunda kamuoyunda şüpheler uyanmış olsa da, araştırmamızın saha çalışmasının yapıldığı Mayıs 2006'da en azından AKP'nin AB'ye üyelik konusunda Kasım 2002'den bu yana yaptıkları genelde tatmin edici bulunmaktadır. Bu performansı tatmin edici bulanlar bulmayanlardan net yaklaşık %31 puan daha fazladır. Ekonomide canlanma açısından tatminkâr bulanların oranı net yaklaşık %25, yolsuzlukla mücadelede net %22, sağlık sorunlarının çözümünde ise net %24 civarındadır.

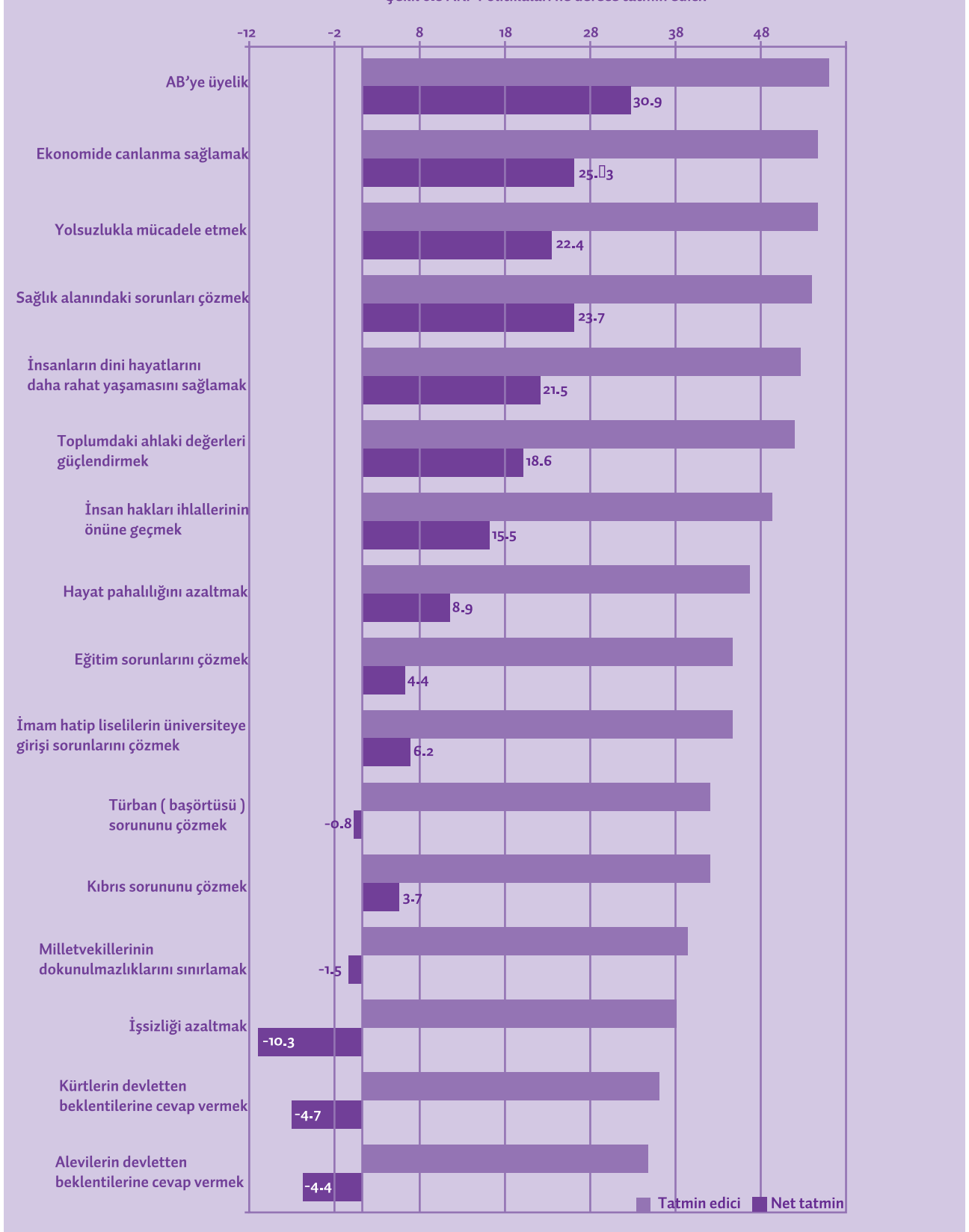
Net tatmin puanları negatif olan göstergelerde, tatmin olmayanlar olanlardan daha yüksek orandadır. Burada göze çarpan ilk gösterge, işsizliği azaltmak konusunda yaklaşık net %10 ile tatmin olmayanlar başı çekmektedir. Bunun ardından gelen tatminkâr bulunmayan politika alanları kimlik sorunlarına ilişkindir. Kürt ve Alevilerin devletten beklentilerine cevap verme konusunda yaklaşık %30 gibi bir kesim izlenen politikaları tatmin edici bulurken, bu gruptan yaklaşık %4.5 puan daha büyük bir kitle izlenen azınlık politikalarını tatmin edici bulmamaktadır. Milletvekillerinin dokunulmazlıklarını sınırlamak ise tüm bunların ardından gelmekte ve net tatmin değeri negatif çıkmaktadır.

Şekil 5.7. AKP iktidarında değişim oldu mu? Olduysa iyiye doğru mu oldu, kötüye doğru mu?

AKP iktidarının halk kitlelerinin beklentilerine cevap vermekte zorlandığı bir diğer konu ise yine net negatif tatmin oranı veren türban ve başörtüsü sorununun çözümüdür. Bu sorunun çarpaz çözümlerine baktığımızda göze çarpan örüntü öncelikle bu sorunun çözümünü tatmin edici bulmayanların görece yüksek sosyo-ekonomik statü sahibi, yüksek eğitilmişler olduğudur (Tablo 5.40). İdeolojik olarak kendini solda gören, Alevi kimliği taşıyan, kendini dindar görmeyip “İslamcı-Laik” ayrımında kendini laik kesime yakın görenler arasında da türban sorununu çözmek konusunda AKP’nin performansını tatmin edici bulmayanlar ülke genelinin anlamlı derecede üzerindedir. Ancak AKP seçmenleri arasında tatmin edici bulmayanların oranı ülke genelinden düşüktür. Burada detayını vermeden belirtmek isteriz ki, tesettürlü kadınlar ve eşinin tesettürlü olmasını isteyen erkekler arasında türban sorununun çözümünde AKP performansını tatmin edici bulmayanlar sırasıyla %31 ve %34 ile ülke genelinin altındadır.

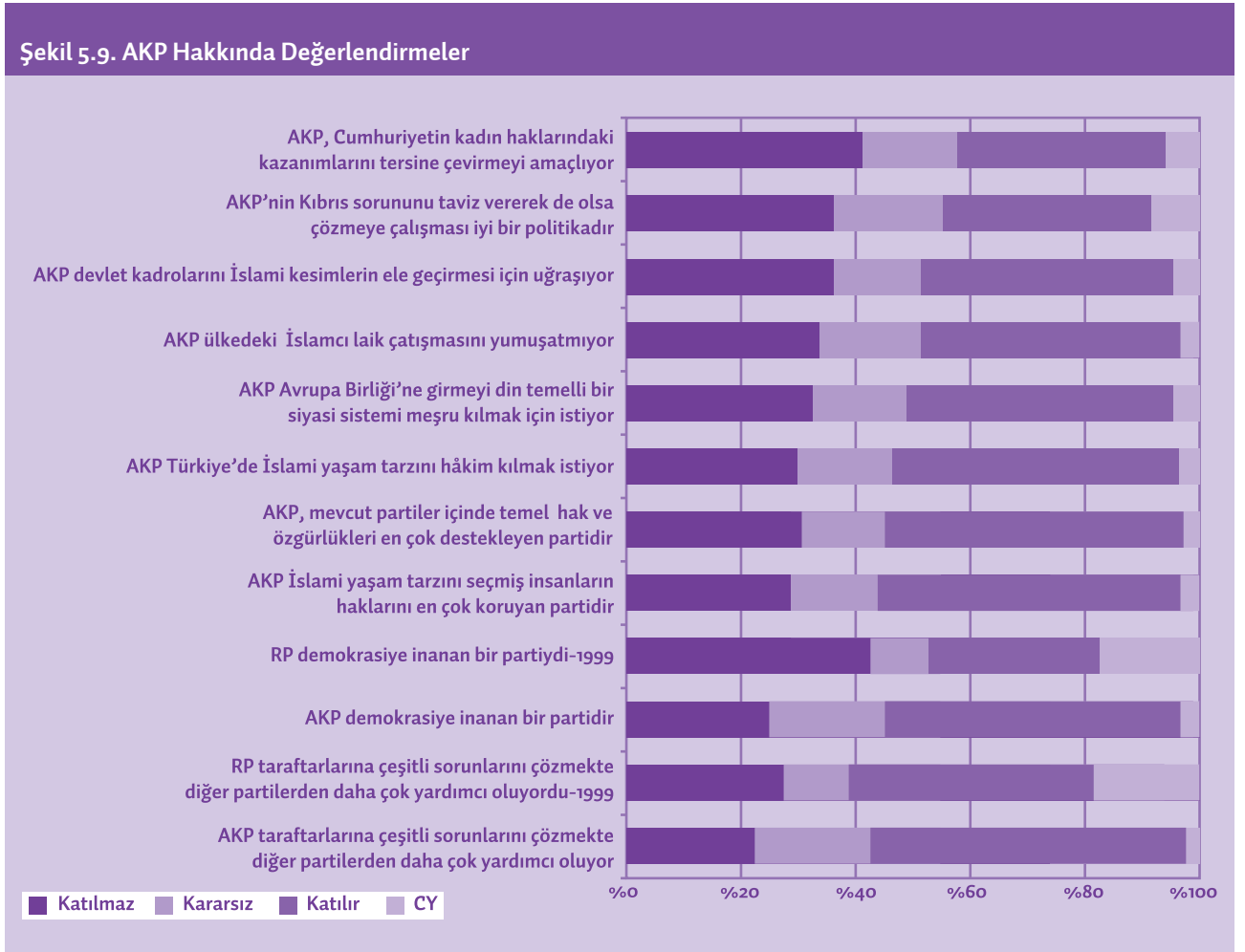
Şekil 5.8. AKP politikaları ne derece tatmin edici?

Kısaca AKP için önemli olan birkaç konuda performans değerlendirmeleri tatmin edici olmaktan uzak sonuç vermektedir. Özellikle işsizliğin azaltılması konusunda tatmin olmayanlar olanlardan daha fazladır. Alevi ve Kürt grupların devletten beklentileri de AKP iktidarı süresince yeterince tatmin edilememiş görünmektedir. Bunun yanı sıra AKP'nin iktidara gelişinde önemli bir beklenti olarak vurgulanan İmam Hatip Okullarının ve türbanlıların sorunlarının

çözümü konusunda da tatmin edici politikalar izleyememiş olduğu açıktır. Ancak burada tatmin olmayan kesimin bu konularda AKP'ye destek verip beklentilerini dile getiren tesettürlü ve görece daha dindar kesimlerden ziyade bunların tam karşısında yer alan görece daha az dindar ve laik kesimlere yakın, kendini solda gören ve sosyo-ekonomik olarak daha iyi durumdakiler olması çarpıcıdır. Bu sonuç belki de sorunun farklı kesimler tarafından farklı yorumlandığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, laik kabul edilebilecek kesimin bu konuda AKP'yi tatminkar bulmaması herhalde türban serbestliği sağlayamamasından kaynaklanıyor olamaz. Bu kesimin türban konusunda AKP'den beklentilerinin ne olduğunu araştırmamızdan çıkarsayamıyoruz. AKP'nin bu kesimleri türban sorununun çözümü konusunda nasıl tatmin edebileceği zor bir soru olarak durmaktadır.

AKP hakkında değişik konularda genel bir takım değerlendirmeler de sorgulanmıştır. Aşağıdaki Şekil 5.9'da özetlenen bu sorulara verilen cevaplarda hemen her konuda değerlendirmeler birbirine karşıt iki farklı uçta toplanmaktadır. Örneğin, "AKP, Cumhuriyet'in kadın hakları alanındaki kazanımlarını tersine çevirmeyi amaçlıyor" ifadesine %42 civarında bir kesim katılmazken, %37'lik bir diğer grup katılmaktadır. Benzer bölünmüşlük diğer tüm değerlendirmelerde gözlemlenmektedir.

Tablo 5.4o Türban (başörtüsü) sorununu çözmek konusunda AKP politikaları tatmin edici mi?-Çapraz çözümler

		Tatmin edici değil	Kararsız	Tatmin edici
Cinsiyet	Kadın	38.2	21.3	40.5
	Erkek	43.9	16.3	39.7
Kır-Kent	Kır	38.9	20.0	41.2
	Kent	42.1	18.3	39.6
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca)	Konuşmazdı	41.1	19.5	39.3
	Konuşurdu	39.9	14.7	45.5
Yaş grupları	18-24 yaş	42.2	19.8	38.0
	25-39 yaş	42.6	18.0	39.4
	40-54 yaş	39.8	20.9	39.3
	55-69 yaş	37.1	18.3	44.6
	70 +	37.4	13.8	48.8
Gelir grupları	450 YTL altı	33.9	22.8	43.3
	450-1.000 YTL arası	38.9	17.5	43.6
	1.000 YTL üzeri	53.8	17.6	28.6
Mal sahipliği kümeleri	Orta malsahipliği	42.6	17.9	39.5
	Düşük mal sahipliği	35.2	21.2	43.5
	Yüksek mal sahipliği	49.9	18.0	32.1
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	25.1	29.7	45.2
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	35.1	15.6	49.3
	İlkokul mezunu	35.8	20.1	44.2
	Lise mezunu	52.6	15.3	32.1
	Üniversite ve üstü	55.9	16.8	27.3
Parti tercihleri	AKP	26.2	19.0	54.8
	ANAP-DYP-GP	45.3	18.6	36.0
	MHP-BBP	50.7	19.9	29.5
	CHP	65.5	18.3	16.2
	DEHAP	51.9	6.4	41.7
	Diğer	67.2	9.5	23.3
	Kararsız	58.1	12.5	29.4
Sol-sağ grupları	Sol	55.1	17.1	27.8
	Orta	37.3	24.9	37.8
	Sağ	35.9	15.7	48.3
Alevi kimliği	Alevi değil	39.9	18.9	41.2
	Alevi	49.2	18.9	31.9
İslamcılık grupları	Laik	62.6	17.1	20.3
	Ortada	41.3	24.5	34.2
	İslamcı	31.2	17.4	51.4
Dindarlık grupları	Dindar değil	63.4	19.6	17.0
	Ortada	49.0	22.5	28.5
	Dindar	36.2	18.3	45.5
	Türkiye geneli	41.0	18.9	40.1

Tablo 5.41 AKP Demokrasiye İnanan Bir Partidir

		Katılmaz	Kararsız	Katılır	CY
Cinsiyet	Kadın	24.7	18.3	52.0	5.0
	Erkek	27.2	16.0	55.5	1.2
Kır-Kent	Kır	18.6	14.5	62.1	4.8
	Kent	29.9	18.6	49.2	2.3
Etnik kimlik (Anne babasıyla Kürtçe Zazaca ...)	Konuşmazdı	26.1	17.2	53.8	2.9
	Konuşurdu	24.8	16.9	52.8	5.5
Yaş grupları	18-24 yaş	26.5	21.2	49.3	3.0
	25-39 yaş	29.4	14.8	53.1	2.7
	40-54 yaş	23.6	17.3	55.7	3.4
	55-69 yaş	18.5	20.1	59.0	2.5
	70 +	28.0	13.3	53.5	5.2
Gelir grupları	450 YTL altı	16.0	18.6	58.5	7.0
	450-1.000 YTL arası	23.6	17.2	57.5	1.7
	1.000 YTL üzeri	42.7	16.1	40.8	0.4
Mal sahipliği kümeleri	Düşük mal sahipliği	20.6	20.1	53.7	5.6
	Orta malsahipliği	24.9	16.0	56.9	2.2
	Yüksek mal sahipliği	45.2	16.6	38.2	
Eğitim durumu	Okuma yazması yok	12.2	20.6	54.4	12.8
	Okuma yazması var ama okul bitirmemiş	17.9	19.5	57.1	5.4
	İlkokul mezunu	18.8	17.3	61.0	2.9
	Lise mezunu	40.3	17.0	41.0	1.7
	Üniversite ve üstü	43.6	15.0	41.4	0.1
Parti tercihleri	AKP	7.5	11.1	78.1	3.3
	ANAP-DYP-GP	38.3	10.3	49.8	1.6
	MHP-BBP	27.5	22.1	50.5	
	CHP	66.1	11.4	21.8	0.6
	DEHAP	52.5	28.2	19.3	
	Diğer	58.1	13.2	25.8	2.9
	Kararsız	33.2	23.0	38.7	5.0
Sol-sağ grupları	Sol	57.3	15.9	26.7	0.0
	Orta	24.0	26.3	47.0	2.7
	Sağ	12.7	13.1	71.3	3.0
Alevi kimliği	Alevi değil	23.3	18.0	55.5	3.2
	Alevi	46.6	10.6	39.4	3.3
İslamcılık grupları	Laik	59.1	14.7	25.1	1.1
	Ortada	23.8	27.4	46.3	2.4
	İslamcı	11.7	13.8	70.7	3.8
Dindarlık grupları	Dindar değil	62.0	11.0	22.7	4.3
	Ortada	38.7	21.4	37.2	2.7
	Dindar	18.0	17.0	61.7	3.2
	Türkiye geneli	25.9	17.2	53.7	3.2

Burada 1999 araştırmamızda RP için benzerlerini sorduğumuz iki sorunun detaylarına girmek ilginç sonuçlar vermektedir. Şöyle ki, “AKP demokrasiye inanan bir partidir” değerlendirmesine ülke ortalamasından daha yüksek oranda katılmayanlar kentsel yerleşim bölgelerinde oturanlar, görece yüksek sosyo-ekonomik statüde, lise ve üzeri eğitilmiş, ideolojik olarak kendini solda gören ve “İslamcı-Laik” ayrışmasında laik kesime kendini yakın hissedenler ile Aleviler arasındadır (Tablo 5.41). AKP’liler arasında bu ifadeye katılmayanlar yalnızca %8 civarındayken, MHP-BBP seçmenlerinde %27.5, CHP seçmenleri arasındaysa %66 civarındadır. Açığı ki AKP hakkında değerlendirmeler parti çalışanlarının demokrasiye olan inancı gibi temel bir soruda bile muhalif kesim ile hemen hemen hiç uyuşmaz bir yapıdadır. Örneğin, kendini dindar görenlerde AKP’nin demokrasiye inanmayan bir parti olduğu değerlendirmesi %18 gibi bir destek bulurken, kendini dindar görmeyenler arasında bu oran %66’ya çıkmaktadır.

Ancak RP için 1999'da sorulan benzer bir soruya verilen cevaplara bakıldığında, RP'nin demokrasiye inanan bir parti olduğu ifadesine katılmayanlar 2006'da AKP için gözlenen %25.9'luk oranın çok üzerinde %42 civarında bulunmuştu. Diğer bir deyişle, RP ile karşılaştırıldığında, AKP değerlendirmelerinde daha az kutuplaşma gözükmektedir. AKP'ye verilen daha yüksek oranda desteğin bir başka göstergesi de, 1999'da "RP, taraftarlarına çeşitli sorunlarını çözmekte diğer partilerden daha çok yardımcı oluyor" ifadesine %43 katıldığını söylerken 2006'da benzer bir ifadeye AKP için katılanlar %54 civarındadır. AKP'nin, daha uzun süren tek başına iktidarı sırasında kendi yandaşlarına RP'nin iktidarına kıyasla daha fazla yardım ettiği yerleşmiş bir kanaat gibi görünmektedir. Bu yardımlar kayırmacılık olarak yorumlanırsa, AKP değerlendirmelerindeki bölünmüşlüğü de bundan beslendiği düşünülebilir.

Ancak, AKP'nin kendi yandaşlarına imkan tanıyan olması iyimser yorumlara da açıktır. Dini hassasiyetlerinden dolayı Cumhuriyet'in marjinalleştirdiği kesimlerin sistem içine çekilmesi Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması açısından önemi bulunabilir. Bu açıdan bakıldığında araştırmamızda, AKP iktidarı döneminde dindar insanların daha rahat yaşamlarını sürdürdükleri doğrultusunda bir takım veriler mevcuttur (Tablo 5.42). Örneğin, dindar insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin oranı 1999 yılında %42.4 iken, bu oran 2006'da %17.0'a düşmüştür. 2002 seçimleri öncesinde dindarlara baskı yapıldığını düşünenlerde küçük bir düşüş gözlenmiş, baskı olmadığını söyleyenlerin oranı anlamlı bir oranda artmıştı.⁵ 2006'ya gelindiğinde baskı olduğunu savunanlar 1999'daki oranın %40'ına inmiştir.

Aynı şekilde, 1999'da sorduğumuz ve Türkiye'de dindar insanların Müslümanlığın gereklerini serbestçe yerine getirip getirmediikleri sorusuna o tarihte %63.8 olumlu cevap verirken, %30.9 bu görüşte değildi. 2002 seçimleri öncesinde yapılan bir araştırmada bu oranlarda "evet" diyenlerde bir değişme gözlenmezken "hayır" diyenlerde anlamlı bir düşüş gözlenmiş, soruya cevap vermemeyi seçenler de azalmıştı. Oysa, bu araştırmamızda "evet" cevabı verenlerin oranı yaklaşık %82.0'a çıkmış, aksini söyleyenler %14.3'e düşmüştür.

İnsanlar Müslümanlığın gereği olan ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlar mı?			
	Evet	Hayır	FY/CY
2006	81.9	14.3	3.8
2002	63.3	33.8	2.9
1999	63.8	30.9	5.3
Türkiye'de dindar insanlara baskı yapılıyor mu?			
	Evet	Hayır	FY/CY
2006	17.0	77.1	5.8
2002	40	55.6	4.4
1999	42.4	50.2	7.4
Baskı Örnekleri :			
	2006-Mayıs	2002	1999
Türban-Başörtüsü dayatması	65.1	67.7	53.7
İbadet özgürlüğünün engellenmesi	10.9	7.3	2.2
İmam-Hatip Liselerinin statüsü	2.6	4.6	5
Askeri kaynaklı baskı	1.7		
Ayrımcılık yapılıyor	6.4		
Diğer	6.3		
CY	7.1		
Toplam	100		

Dindarlara baskı olduğunu belirtenler arasında bu baskılara verilecek örnekler açık uçlu bırakılmış, daha sonra her üç araştırmada benzer kategorilere kodlanmıştır. Bu baskılara verilen örnekler arasında türban ya da başörtüsü yasağının

yer alması 1999 sonrasında artmış, o tarihte bu oran %53.7 iken 2002 seçimi sırasında takriben %68'e çıkmıştır. AKP iktidarı sonrası bu oran artmadığı, az bir düşüşle yaklaşık %65 civarında kaldığı görülmektedir. Bu baskılara örnek verirken ibadet özgürlüğünün engellendiği görüşünün 1999'dan bugüne artmakta olduğu gözlenmektedir. Ancak, 2006 itibarıyla dindarlara baskı yapıldığını düşünen %17'lik bir grubun %11 civarında bir oranı bu örneği kullandığına göre toplamın %2'sinden az bir oranın baskı örneği olarak ibadet kısıtlamalarını verdikleri görülecektir. Öte yandan, ne 1999 araştırmasında ne de bu çalışmada ordudan kaynaklanan baskı algılaması, bir kaç kişi hariç, görüşülenlerin dile getirdikleri örneklerde gözlenmemektedir. Bu soruya açık uçlu verilmiş cevaplarda dikkat çekici husus, "dindar kişilere ayrımcılık yapılıyor", "dindarlar hor görülüyorlar", "onlar hakkında geri kafalı deniliyor", "kişisel baskı yapılıyor", "toplumdan dışlanıyorlar", "küçümseniyorlar", "dindarlara terörist muamelesi yapılıyor" şeklinde daha önce gözlenmeyen bir söylemin 2006 araştırmasında gözleniyor olmasıdır.

Kısaca, araştırmamızı yürüttüğümüz Mayıs 2006 tarihinde dindar kişilerin toplumsal konumlarıyla ilgili genel bir rahatlama olduğu, 28 Şubat süreciyle doruğa ulaşmış olan gerginliğin büyük ölçüde yumuşadığı gözlenmektedir. Kamuoyu gündemine araştırmamız sonrasında gelen bazı gelişmelerin bu ortamı değiştirerek gerginliği arttırmadığını bilemiyoruz. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, bu gerginliğin ne ölçüde seçkinler arası, ne ölçüde ise halk geneline sirayet etmiş olduğuna dikkat etmek gerekir. Bizim bu araştırma ile saptayabildiğimiz yalnızca halk genelince benimsenmiş, bize yansıtılan görüş ve tavırlardır. Bu açıdan bakıldığında 1999'a oranla 2006'da toplum genelinde daha gergin bir hava görünmemektedir.

AKP'nin iktidarda olduğu dönemi 2002 seçimleri öncesinde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti dönemiyle karşılaştırmaları istenen başka bir soruda, dindar kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda değişim olduğunu düşünenler yaklaşık %50 civarındadır (Tablo 5.43). Bunlar arasında %60 değişimin yönünün iyiye doğru olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, kişilerin ibadetlerini yerine getirmelerinde değişiklik görenlerin oranı %50 olup, %62 değişimin yönünün iyiye doğru gittiğini belirtmektedir. Dindar kişilerin devlet kurumlarında karşı karşıya kaldıkları tavırda da %44 değişiklik görmekte, %55 değişiklik yönünün iyiye doğru olduğunu belirtmektedir. Tüm bu sorularda "değişim yok" diyenler yaklaşık %26'da kalmakta, öte yandan değişimin yönünün kötüye doğru olduğunu belirtenler %29 ile çok daha düşük bir oranı oluşturmaktadır. Ancak değişim algısı yalnızca dindar kişilerin toplum içindeki konumlarında değil aynı zamanda laik kesimden kişiler için de gözlenmektedir. Laik kesimden kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda değişim olduğunu belirtenler %44 oranında olup değişimin yönünü iyiye doğru bulan %55'tir. Laiklerin devlet kurumlarında karşı karşıya kaldıkları tavırlarda değişim olduğunu belirtenler %44 olup değişimin yönünü iyiye doğru bulanlar %55'tir. Kısaca, gerek laik gerek dindar kesimin toplum ve devlet kurumlarında daha rahat bir ortamda olduklarını söyleyebileceğimiz yeterli veri mevcut görünmektedir. Bu rahatlık da elbette kişilerin din ve dindarlar üzerinde baskı olup olmadığı hakkındaki görüşlerine iyimser bir açı getirmektedir.

Tablo 5.43 AKP'nin iktidarda olduğu dönemi 2002 seçimlerinden önceki DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti dönemiyle verilen açılardan karşılaştırır mısınız?

	Değişiklik yok	Kararsız	Değişiklik var	İyiye doğru	Kötüye doğru	CY
Kişilerin ibadetlerini yerine getirmelerinde	26.0	19.6	50.2	61.7	17.9	20.3
Dindar kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda	26.2	19.1	49.5	59.6	20.0	20.4
Laik kesimden kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda	27.3	22.5	43.6	55.0	22.7	22.3
Dindar kişilerin devlet kurumlarında karşı karşıya kaldıkları tavırlarda	26.9	20.1	48.1	59.8	21.3	18.9
Laik kişilerin devlet kurumlarında karşı karşıya kaldıkları tavırlarda	29.9	19.4	43.7	55.0	22.5	22.5

5.12. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

2007 Mayıs'ında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi son zamanlarda ülke gündeminde önemli bir yer işgal etmekte, bu konuyla bağlantılı olarak AKP iktidarı çeşitli itiraz ve eleştirilerle karşı karşıya kalmaktadır. Biz bu konuya iki basit soru ile yaklaştık. Birincisinde "Türkiye siyasal sistemi içerisinde üzerine düşen görevleri yerine getirirken Cumhurbaşkanı'nın sahip olması gereken özellikleri" sorduk. İkincisinde ise açık uçlu olarak kimin Cumhurbaşkanı seçilmesini istedikleri soruldu. Aşağıdaki Tablo 5.44'ten de görüldüğü gibi, Cumhurbaşkanının görevini yerine getirirken sahip olması gereken özellikler arasında %88.6 ile en yüksek oranda önemli bulunan "halkın nabzını tutabilmesi"dir. Ardından sırasıyla "dış politika konularında bilgi ve tecrübe sahibi olmak" (%86.8), "hayat tarzının modern Türkiye'ye örnek olması" (%85.9) ve "hukuk alanında eğitimli biri olması" (%82.6) gelmektedir. Cumhurbaşkanının siyasetin içinden gelmesi, bir yandan

laikliğin koruyucusu olması diğer yandan da dini bütün bir Müslüman olması %75 civarında önemli bulunmaktadır. 2006 yılı sonlarına gelindiğinde gitgide daha fazla vurgulanan Cumhurbaşkanı'nın bir kadın olmayacağı varsayımı altında, eşinin başının açık olması diğer özelliklerden çok daha düşük oranda önemli bulunmaktadır (%50.8).

	Önemli değildir	Kararsız	Önemlidir	FY/CY	Toplam
Halkın nabzını tutabilmesi	5.1	4.9	88.6	1.3	100
Dış politika konularında bilgi ve tecrübeli olması	4.7	6.8	86.8	1.7	100
Hayat tarzının modern Türkiye'ye örnek olması	5.2	7.4	85.9	1.6	100
Hukuk alanında eğitilmiş biri olması	7.3	9.0	82.6	1.2	100
Türkiye siyasetinin içinden gelmesi	10.0	10.9	77.4	1.7	100
Laikliğin koruyucusu olması	8.0	9.9	75.2	6.8	100
Dini bütün bir Müslüman olması	11.9	13.0	74.3	0.8	100
Eğer erkek ve evli ise eşinin başının açık olması	30.8	17.3	50.8	1.1	100

Laikliğin koruyucusu olması cevaplarına çapraz çözümlerle bakıldığında, bu görüşü önemseyenler AKP dışındaki merkez sağ ve sol partilere oy veren görece yüksek sosyo-ekonomik statü sahibi, kendisini "İslamcı-Laik" ikileminde laik kesime yakın gören, dindar olmadığını söyleyen, örtünmeyen kadınlar ve eşlerinin örtünmesini istemeyen erkekler arasındadır. Cumhurbaşkanı'nın laikliğin koruyucusu olması fikri ülkede yaygın bir kanaattir denilebilir.

Benzer şekilde Cumhurbaşkanı'nın eşinin başı açık olmasını önemseyenlerin oranı CHP'ye oy veren, görece yüksek sosyo-ekonomik statü sahibi, kendisini "İslamcı-Laik" ikileminde laik kesime yakın gören, dindar olmadığını söyleyen, örtünmeyen kadınlar ve eşlerinin örtünmesini istemeyen erkekler arasındadır. Kısaca, Cumhurbaşkanlığı seçiminde de iktidar ve muhalefet seçmenlerinin birbiriyle anlaşabilmekten uzak farklı tercihleri vardır.

"Kimin Cumhurbaşkanı olmasını isterdiniz?" sorusuna açık uçlu verilen cevaplarda göze çarpan en önemli sonuç, görüşülen kişilerin yaklaşık %53'ünün herhangi bir isim söyleyememesidir. Bunun bir nedeni henüz bu isimlerin geniş halk kitleleri tarafından içselleştirilememiş olmasıysa, diğer bir nedeni de böyle bir görev için henüz halkın kafasında beklenen özelliklere sahip bir aday olmaması da olabilir. Bir diğer önemli bulgu, görüşülen kişilerin kendi verdikleri isimler arasında AKP'nin lider kadrosundan dört önemli ismin de dahil edilmiş olmasıdır. Bu dört isim hep birlikte ancak %28.5'lik bir kitlenin desteğini alabilmiş, en çok destek gören isim ise %14.6'da kalmıştır.

Bu sonuçları iyi değerlendirmek gerekir. Araştırmamızın yapıldığı tarihte Cumhurbaşkanlığı seçiminde hangi isimlerin yer alacağı konusu açıklık kazanmış değildi. Bu açıdan görüşülen kişilerin fikir beyan edememelerini normal karşılamak gerekir. Ancak, AKP'nin kamuoyu desteğiyle kendi lider kadrosundan birini cumhurbaşkanlığına seçtirebilmesi zor görünmektedir. Araştırmamızın her aşamasında kamuoyunda ikili bir yapı ortaya çıktığı hatırlarsa, AKP lider kadrosunun öne süreceği bir isim etrafında mutabakat oluşturabilmenin çok güç olacağı aşikardır. Araştırmamızdan çıkan sonuç, böyle bir ismin sahip olması beklenen özellikleri arasında en önde gelenler halkın nabzını tutabilme ve hayat tarzının Türkiye'ye örnek olmasıdır. Bunların dış politika ve hukuk bilgisi ve tecrübesiyle desteklenmesi durumunda adayın kamuoyu nezdinde kolay benimsenir olabileceği yukarıdaki çözümlenin en açık sonucudur.

5.13. İNTİHAR SALDIRILARI VE TERÖRİZM

11 Eylül saldırıları ardından global terörizmin İslami hareketle özdeşleştirilmesi süreci hız kazanmıştır. Türkiye kamuoyunun bu bağlamda intihar saldırıları, terörizm ve İslami hareket ilişkilerine nasıl baktığı ülkede mevcut hoşgörü ortamıyla doğrudan ilintilidir. Bu ilişkileri birkaç basit soru ile irdelemeye çalıştık. Aşağıdaki Tablo 5.45'te intihar saldırılarının işgal güçlerine karşı kabul edilebilir olup olmadığı sorgulandığında, %20 bu tür saldırıların kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Ancak bu durumda dahi intihar saldırısının kabul edilemez olduğunu belirten yaklaşık %66'lık bir kitle vardır. İşgal durumunda sivillere karşı girişilen saldırılar ise ancak %8 tarafından kabul edilebilir görülmektedir. Soru somutlaştırılıp Filistinlilerin İsrail'de sivil halka yönelik saldırıları özelinde değerlendirme istendiğinde dahi verilen destek düşüktür. Özetle, sivillere karşı girişilen intihar saldırılarının Türkiye kamuoyunda anlamlı bir destek tabanı bulamadığı açıktır. Irak' taki direnişçilerin intihar saldırılarına destek, sivillere karşı olup olmadığı belirtilmeksizin verildiğinde biraz yükselmekte ve %18 civarına gelmektedir. Ancak bu tür saldırıların İslami hareket adına gerçekleştirildiği hatırlatılıp

böyle saldırıların İslami temelde kabul edilip edilemeyeceği sorulduğunda yine aynı düşük %8'lik destek oranına geri inilmektedir. Kısaca, Türkiye kamuoyu işgal kuvvetlerine karşı direnişe bir nebze sıcak bakarken bunun sivillere yönelik olduğu durumları büyük oranda reddetmektedir. Benzer şekilde, Türkiye kamuoyu bu tür saldırıların İslami temelde meşrulaştırılması görüşüne de baskın bir şekilde karşıdır.

Tablo 5.45 İntihar Saldırıları, Terörizm ve İslami Hareket			FY/CY
Kimileri bazı şartlarda, örneğin ülkenin işgali durumunda işgal güçlerine karşı girişilen intihar saldırılarının kabul edilebilir olduğunu ileri sürmektedir. Siz bu görüşe katılır mısınız, yoksa katılmaz mısınız?	Evet, katılıyorum 20.2	Hayır, katılmam 65.5	FY/CY 14.3
Peki, yine bir işgal durumunda bu kez direniş amacıyla sivillere karşı girişilen intihar saldırılarını doğru bulur muydunuz?	Evet, doğru bulurdum 8.0	Hayır, doğru bulmazdım 84.4	FY/CY 7.6
Siz, Filistinlilerin İsrail'de sivil halka karşı giriştikleri intihar saldırılarını doğru buluyor musunuz?	Evet, doğru buluyorum 8.3	Hayır, yanlış buluyorum 82.8	FY/CY 8.9
Peki, ya Irak'ta direniş güçlerinin giriştikleri intihar saldırılarını doğru buluyor musunuz?	Evet, doğru buluyorum 17.5	Hayır, yanlış buluyorum 72.8	FY/CY 9.7
Bu tür saldırıların pek çoğunun İslami hareket adına gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Sizce İslami temelde bu tür saldırılar kabul edilebilir mi?	Evet, edilebilir 8.1	Hayır, edilemez 81.4	FY/CY 10.5

Genel Sonuçlar

Bu son bölümde, Türkiye’de uzun süredir tartışılan “İslamcı-Laik” karşıtlığı hakkında araştırmamızdan çıkarsanabilecek genel sonuçlara değinmek istiyoruz. Sonuçların kamuoyunca değerlendirileceğini umuyor, bu konudaki tartışmaların daha güvenilir verilere dayandırılarak yürütülmesine ve konu etrafında şekillenen sorunların çözümüne katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçlardan biri, Türkiye’de halkın giderek dindarlaştığıdır. 1999 araştırmamızla karşılaştırıldığında 2006’da gerek “çok dindar” olduğunu belirtenlerin gerekse kendi kimliğini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı artmıştır. Kendini “çok dindar” olarak tanımlayanların oranı 1999’da %6 iken, bu araştırmamızda %13’e yükselmiştir. Benzer şekilde, kimliğini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı 1999’da %36 iken, bu araştırmada %10’a varan bir artışla yaklaşık %45’e yükselmiştir.

Artan dindarlıkla birlikte din temelli politika yapan partiler olabileceğini savunanların oranında da artış olmuştur. Bu oran 1999 araştırmamızda %25 iken, bu araştırmada %41’e yükselmiştir.

Kuşkusuz, herhangi bir toplumda dindarlığın artmasıyla devlet düzeninin laik ilkelerden uzaklaşacağı gibi bir yargıya varmak mümkün değildir. Türkiye’de de dindarlık ile laiklik arasında bu tür bir bağlantı gözükmemektedir. Gerek 1999 araştırmamızın gerekse bu araştırmanın sonuçlarına baktığımızda ortaya çıkan tablo, laikliğin tehdit altında olduğu ve Türkiye’de bir din devleti kurulmasının desteklendiği iddialarının halkın çoğunluğu tarafından bu şekilde algılanmadığını göstermektedir. Algılamaların ötesinde, din devletinin çoğunluk tarafından destekleneceğine dair bir bulgumuz da yoktur. Bilakis, şeriat devletini destekleyenlerin oranında ciddi bir düşüş olmuştur. Örneğin, 1990’lı yıllarda yapılan her araştırmada şeriat devletine destek %20’lerde gözükmekteydi. Her ne kadar 1999 araştırmamızda bu oran diğer araştırmalarla uyumlu olarak %21 çıkmışsa da, o çalışmada şeriat hükümleriyle Medeni Kanun’u karşılaştıran sorularda din devletine desteğin yarı yarıya azaldığını, hatta zinanın şer’i hükümlere göre cezalandırılması örneğinde neredeyse sıfırlandığını göstermiştik. Bu araştırmamızda bu tür ayrıntılara girmedik. Ancak, her araştırmada aynı şekilde sorulan “Türkiye’de şeriata dayalı bir din devleti kurulmasını ister misiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı 1999’daki %21’den %9’a inmiştir.

Laiklikle ilgili sorulara verilen cevaplar, Türkiye’de bu konuda dikkate değer bir gerginlik olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Araştırmamızda, görüşülen kişilere “İslamcı” ve “Laik” olarak ayrıştırdığımız 0-10 arası bir skalada kendilerini nereye konumladıkları sorulmuş, %20 kendilerini laik, %49 İslamcı, %23 ise iki ucun ortasına yerleştirmiştir. Bu iki zıt uçlu skalada kendisini laik diye tanımlayan %20’nin daha üstünde bir kitlenin laiklik konusunda hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu konularda, %25-30 arası bir kesim, diğer bir deyişle halkın yaklaşık üçte biri, Türkiye’de köktendinciliğin yükseldiği, laikliğin tehdit altında olduğu, şeriat devleti kurulacağı gibi konularda tedirginlik belirtmektedir. Örneğin, halkın %32’si Türkiye’de İslami temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiği, %23’ü ise laikliğin tehdit altında olduğu kanısındadır. Sonuçları tabi tuttuğumuz çapraz çözümler, bu görüşleri paylaşılanların kentlerde yaşayan, daha eğitilmiş ve görece daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip kişiler arasında olduklarını göstermiştir.

Öte yandan, kendisini dindar olarak tanımlayanlar arasında laiklik uygulamalarına karşı gelişmiş tepkilerin yumuşadığı söylenebilir. Örneğin, Türkiye’de dindar insanlara baskı yapıldığı algılaması azalmıştır. Bu oran 1999’da %42 iken, bu araştırmamızda %17’ye düşmüştür. Aynı şekilde, dindar insanların Müslümanlığın gereklerini serbestçe yerine getirip getiremedikleri sorusuna 1999’da %31 getiremedikleri cevabını verirken, 2006’da bu oran %14’e inmiştir. Bu yumuşamanın, AKP’nin iktidarıyla ilişkili olduğu bir başka sorudan anlaşılmaktadır. Dindar kişilerin toplumda karşı karşıya kaldıkları tavırlarda 2002 öncesi ve sonrası değişim olup olmadığı sorusunda, halkın %50’si değişim olduğunu

belirtmiş ve %60 ise değişimin yönünün iyiye doğru gittiğini söylemiştir. Ancak, araştırmamız halkın %8'inin dindar çevreler tarafından laiklere baskı yapıldığını düşündüğünü de göstermiştir. Bir başka soruda, laik kesimden insanların hayatlarını dindar kesimin baskısından uzak, serbestçe yaşabildiklerini düşünmeyenlerin oranı %11'e yükselmiştir. Tüm bu sonuçlara bakarak hem "İslamcı" hem de "laik" denebilecek çevrelerde, çok yaygın olmasa da, yukarıda bahsettiğimiz tür gerginliğin sıradan insanların günlük yaşamlarında bir ölçüde karşılık bulduğu söylenebilir.

Bu konuyla bağlantılı olarak, demokratik yönetim tarzı çoğunluk tarafından desteklenmekte, demokrasinin her tür yönetim biçiminden daha iyi olduğuna halkın %77'si katılmaktadır. Aynı zamanda, laikliğin demokratik yollarla korunacağına inanılmakta, bu konuda ordu desteğine öncelik verilmemektedir. Toplumun %54'ü, ordu desteği olmadan da laikliğin korunacağı görüşünü savunmakta, karşı görüş %25 ile seçmenin ancak dörtte birini oluşturmaktadır. Benzer şekilde, çoğunluk Türkiye'nin sorunlarını sivil yönetimler yerine askeri bir rejimin çözümleneceği kanısında değildir. Ancak, %27 olan karşıt görüş de azımsanamaz. Öte yandan, kamuoyu nezdinde silahlı kuvvetler Türkiye'ye özgü farklı bir konuma sahip görünmekte, ordu mensuplarının gerektiğinde sivil yönetimleri eleştirebileceği görüşünü halkın %59'u desteklemekte, karşı görüşte olanlar %18'de kalmaktadır. Türkiye'de sivil siyasete öncelik verilmesi kuşkusuz demokrasinin kurumsallaşması açısından son derece önemlidir. Ancak, sivil hükümetlere ve demokratik süreçlere güvensizlik olarak nitelendirilebilecek karşı görüşlerin %18-27 aralığında olması da düşündürücüdür. Öte yandan, çapraz çözümlerimizde ortaya çıkan tabloya göre, silahlı kuvvetlerin bu konulardaki rolüne en uzak duruşu sergileyenler dindar kesimlerde değil, kendilerini pek dindar görmeyen, laik ve sol siyasete yakın tanımlayan, kentli, daha eğitilmiş ve sosyo-ekonomik statüleri daha yüksek kişiler arasındadır. Beklenebileceği gibi, Kürt kökenli seçmenler arasında ordu destekli siyasete mesafeli bakış en yüksek oranları bulmaktadır.

Araştırmamızdan ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu, son yıllarda dünya kamuoyunda gündeme gelen ve Müslümanlar ile terör arasında bağlantı kuran görüşlerin en azından Türkiye Müslümanları için geçerli olmadığıdır. Araştırmamız, hangi amaçla olursa olsun Türkiye halkının çoğunluğunun terörü desteklemediğini ortaya çıkarmıştır. Hatta, ülkenin işgali durumunda bile, örneğin, intihar saldırıları ancak %20'lik bir kesim tarafından destek görmekte, %65 buna karşı çıkmaktadır. Bu saldırılar sivillere yönelikse, zaten düşük olan destek verme oranı daha da düşmekte, %8'e inmektedir. Konu somutlaştırılıp Filistin ve Irak halkları gibi "mazlum" olarak nitelendirilebilecek örneklerde dahi intihar saldırılarına destek ilki için %8, ikincisi için ise %17 civarındadır. Öte yandan, halkın %81'i, bu tür saldırıların İslami temelde kabul edilemez olduğu görüşündedir.

Yukarıda bahsettiğimiz dindarlıktaki artışın yanı sıra Sünni-Alevi ayrışması da artıyor gözükmektedir. Ne 1999 ne de 2006 yılında yürüttüğümüz çalışmalarda mezhep konusu fazla irdelenmemişse de, her iki araştırmada sorduğumuz tek bir soruda bu açıkça ortaya çıkmaktadır. 1999 yılına göre 2006'da kızının ya da oğlunun farklı mezhepten biriyle evliliğine karşı çıkacaklarını söyleyenlerin oranında artış olmuştur. Çapraz çözümlerimizde, bu tür evliliklere karşı çıkanlar Aleviler arasında değil, daha yüksek oranda Sünni, kendini "Laik-İslamcı" ayrışmasında "İslamcı" ve dindar kesime yakın görenler arasındadır. Aleviler hemen hemen her sorumuzda Sünni kesimin muhafazakar, kendini öncelikle dindar bir Müslüman olarak gören ve "İslamcı" kesime yakın durduğunu söyleyen kanadına karşıt yönde görüş bildirmektedir. Bu bağlamda Alevilerin tercihleri Sünni kesim arasında kentli, yüksek eğitim ve sosyo-ekonomik statüye sahip, ideolojik olarak kendini solda ve laik kesime yakın gören kanadıyla örtüşmektedir.

Bir diğer önemli gözlemimiz, Türkiye seçmeninın sekter bir demokrasi anlayışına yakın durduğudur. Halkın büyük çoğunluğunun Sünni Müslüman olduğu Türkiye'de örtünme, İmam Hatip Liseleri, din dersleri gibi öncelikle dindar Sünni kesimin ön plana çıkardığı konular temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmekte, ancak farklı mezhep, din ya da etnik kökenden gelen grupların hak taleplerine aynı duyarlılıkla yaklaşılmamaktadır. Araştırmamızda, somut örneklerle verdiğimiz ve Türkiye'deki Kürt, Alevi ve gayr-ı Müslim vatandaşların çeşitli sorunlarına yaklaşımlarda bu sekter anlayış açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu tür soruların hepsinde, azınlık haklarına duyarlı olanların oranı diğerlerinden düşüktür. Bu yaklaşım kuşkusuz Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve uygulamaya geçirilmesinde sorun yaratmaktadır.

Yukarıdaki ile bağlantılı olarak, toplumda "biz" ve "ötekiler" türü bir ayrışmanın mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Bu ayrışma toplumun içe dönüklüğünün de bir göstergesidir. Kişiler çok kültürlü bir toplum yapısı dahilinde ortak değerler geliştirmeye hevesli gözükmemektedirler. Burada "biz" Türk-Müslüman-Sünni, "öteki" ise Kürt, Alevi ve gayr-ı Müslim olarak nitelendirilebilir. Toplumsal değer ve normlara uyum göstermeyen "aykırı" kişiliklere ise büyük bir çoğunluk sıcak bakmamaktadır. Örneğin, komşular arasında en istenmeyenler eşcinsellerdir. Farklı olana mesafeli bakış, dış ülke değerlendirmelerinde de gündeme gelmektedir. Yakın komşularımız dahil olmak üzere Japonlardan Brezilyalılara kadar Avrupalıları da kapsayan 12 değişik ülke vatandaşı arasında en yüksek oranda "dost" olarak nitelendirilenler Filistinliler, İranlılar ve Suudi Arabistanlılar gibi sadece Müslüman ülkelerin halklarıdır. Bu listede en düşük oran Ermeniler gözükürken, bunu eşit oranlarıyla İsraililer ve Amerikalılar, arkasından Yunanlılar takip etmektedir. Benzer

şekilde, başka dinden kişiler arasında iyi insanlar olabileceğini düşünenlerin oranı 1999'da %89 iken, 2006'da %72'ye düşmüştür. Misyonerlik faaliyetlerinin kısıtlanmasından Yahudilerin ekonomik faaliyetlerinin kontrol edilmesine kadar birçok konuda yabancı düşmanlığını çağrıştıran bir tavır gözlenirken, öte yandan iktisadi faaliyetlerde cemaatleşme eğilimi görülmektedir.

Araştırmamızın önemli bulguları arasında, Türkiye'de uzun yıllardır tartışılmakta olan "türban" sorununa ilişkin bir dizi yeni veri vardır. Bu sorunla bağlantılı olarak ilk göze çarpan bulgu, birkaç araştırmada daha önceden ortaya çıktığı gibi, toplumsal tabanda türban konusuna kamuoyunda tartışıldığı ölçüde önem atfedilmediğidir. Bu konu basın ve medyadaki tartışmalarda Türkiye'nin "en önemli" sorunuymuş gibi gözükürken, halkın öncelikle önemseddiği gündem maddeleri arasında neredeyse sayılmamaktadır. Türkiye'nin en önemli ilk iki sorununu belirtmelerini istediğimiz açık uçlu soruda ilk beş sırada işsizlik (%38), terör/ulusal güvenlik/Güneydoğu/Kürt sorunu (%14), enflasyon/hayat pahalılığı (%12), eğitim (%10) ve ekonomik istikrarsızlık/kriz (%7) yer almakta, bu listede başörtüsü/türban halkın ancak %4'ü tarafından dile getirilmektedir. Farklı bir soruda Türkiye'nin karşı karşıya olduğu beş önemli sorun tarafımızdan sıralanarak hangisinin öncelikle çözümlenmesi gerektiği sorulmuş, bu sefer ekonomik sorunlar arasında tek başına yer alan işsizlik %70 tarafından belirtilmiş, bunu Güneydoğu/Kürt sorunu (%12) ve eğitim (%8) takip etmiştir. Türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edememesi bu listede sadece sağlıktan (%3) önce gelerek %6 tarafından önemli bulunmuştur. "Türban", sorunlar listesinden ancak ekonomi, eğitim ve terörle ilişkili sorunlar çıkarıldığında ve salt kimlikle ilgili konular gündeme getirildiğinde ciddi bir öneme sahip gözükmektedir. Bu tür bir listede türban sorunu başı çekmekte (%43), bunu İmam-Hatip Liselerinin üniversiteye giriş sorunu (%18) izlemekte, son iki sırayı ise Kürtçe eğitim (%11) ve cemevlerine devletçe mali destek (%5) almaktadır. Bu sonuçların, sözünü ettiğimiz sekte anlayışa örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Araştırmamızdan çıkan bir diğer sonuç, kamuoyundaki genel izlenimin aksine başını örten kadınların **oranında** azalma olduğudur. Son on yılda başını örten kadınların **sayısında** artış olup olmadığını sorduğumuzda, halkın %25'i çok büyük bir artış olduğunu, %39'u ise biraz arttığını belirtmiştir. Bu iki oranın toplamı %64'tür. Çarşaftan yemeni ve türbana kadar geniş bir yelpazede başını örttüğünü söyleyen kadınların nüfus içindeki oranı düşmüştür. 1999 araştırmamızla karşılaştırıldığında göze çarpan en önemli değişiklik, o dönemde başını örttüğünü söyleyen kadınların oranı %73 iken, bu oran 2006'da %61'e inmiştir. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanlarda yaklaşık %5, çarşaf giyenlerde %2, türbanlılarda ise %4 düşüş gözlenmektedir. Tüm kadınlar arasında eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranı %53, çarşaf giyenlerin %1, türbanlıların ise %11'dir. Bu oranlardan görülebileceği gibi, Türkiye'de örtünen kadınların büyük bir çoğunluğu geleneksel örtünme şekillerini tercih etmektedir. Çarşaf ise hemen hemen ortadan kalkmıştır.

Çapraz çözümlerimizden çıkarsadığımız sonuçlara göre, örtünenlerin oranındaki bu düşüş, beklenebileceği üzere, kırsal bölgelerden çok kentlerde daha yüksektir. Türkiye genelinde başı açık kadınların oranı %37 iken, kent merkezlerinde %46'dır. Kadınların örtünmesi gelire bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Gelir düzeyleri arttıkça örtünen kadınların oranında düşme izlenmektedir. Başı açık kadınları yaş gruplarına göre ayırdığımızda, 1999'dan bu yana görülen en önemli değişiklik 25-39 yaş grubundadır. Bu gruptaki başı açık kadınların oranı 1999'daki %28'den %42'ye çıkmıştır. Özetle, Türkiye'de kentleşme hızlandıkça, kişi başına gelir arttıkça ve eski nesillerin yerini yeniler aldıkça, örtünen kadınların oranında azalma olacağı tahmin edebiliriz.

Örtünen kadınların büyük bir çoğunluğunun dini inançlarından dolayı örtündükleri anlaşılmaktadır. Neden örtündükleri sorulduğunda, %72'si "İslam'ın emri olduğu için" cevabını vermiştir. Bu oranı %8 ile çevresindeki herkes örtündüğü için kendisinin de örtündüğünü belirtenler izlemiştir. İddiaların aksine, örtünme ne siyasal amaçlar, ne de kimlikle bağlantılı görünmektedir. Kimliğinin "ayrılmaz bir parçası" olduğu için örtündüğünü söyleyenlerin oranı sadece %4'tür. Örtünmeyi namuslu bir kadın olmanın şartı olarak görenler gene %4 ile oldukça düşük orandadır. Kadınların ve genç kızların aile baskısı sonucunda örtünmeye zorlandıkları tezi de örtünenlerin büyük çoğunluğunca reddedilmektedir. Bunu gerekçe olarak verenlerin oranı %4 civarındadır. Ancak, örtünen kadınların %46'sı başlarını açtıkları takdirde tekrar örtünmeye zorlanacakları görüşündedir. Çelişkili gözükürken bu cevapların değişik yorumları olabilir. Burada şunu belirtelim ki, örtünen kadınlara yönelttiğimiz "yakın aile ve dost çevrenizde çoğu kadın başını açacak olsa, siz de açar mıydınız?" sorusuna %87 "hayır" cevabını vermiştir. Öte yandan, başı açık en az bir kızı olanlara, kızları bir gün kapanmaya karar verse ne gibi bir tepki göstereceklerini sorduğumuzda, %42 üzüleceklerini, %55 ise memnun olup destekleyeceklerini söylemiştir.

İlk araştırmamızda olduğu gibi bu araştırmada da halkın önemli bir çoğunluğu, kız öğrencilerin istedikleri takdirde başları örtülü olarak üniversiteye devam edebilmeleri taraftarıdır. Bu görüşte olanların oranı 1999'da %76 iken bu araştırmamızda %71'e düşmüştür. Benzer şekilde, devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine taraftar olanlar 1999'da %74 iken, 2006'da %68'e inmiştir. Aradan geçen 7 yıl zarfında türbanlı öğrencilere verilen destek bir miktar düşmüşse de, gene de büyük bir çoğunluk, sorulduğunda, türban yasağının kalkması gerektiği kanısındadır.

Burada dikkat çeken husus, kamu hizmeti alanla veren arasında önemli bir ayırım yapılmadığıdır. Ancak, araştırmamızdan çıkan bir diğer bulgu, öğretmen ve hakim gibi kamu çalışanları için türban yasağı kalkacak olsa yaklaşık %30'a varan sayıya küçümsenmeyecek bir azınlık bu durumdan rahatsız olacağını belirtmiştir.

Bu konuyla bağlantılı son bulgumuz, toplumda başını örtenlerle örtmeyenler arasında, toplumsal görüşleri ve inanç pratikleri farklı olsa da, sosyal bir kopukluk gözükmediğidir. Hem örtülü hem de başı açık kadınların çoğunluğu, yakın arkadaş ve aile dostları arasında her iki gruptan kişilerin de olduğunu belirtmektedir. Eşlerinin başı açık ya da kapalı erkeklerin çoğunluğu da aynı şeyi söylemiştir. Bu iki grubun birbirlerinden izole, ayrılmış yaşamları yoktur. Bilakis, bu gruplar birbirleriyle ilişki halindedir.

Araştırmamızın en temel sonucu ise, ülkede değer yargıları, kültürü, dünyayı algılayışı ve siyasi tercihleri ile birbirinden ayrılmış iki farklı toplumsal yapının varlığıdır.¹ Türkiye adeta birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış farklı iki toplumu bir arada barındırmaktadır. Bir yanda, kentli, daha iyi eğitilmiş, görece yüksek gelirli, kendilerini dini değerlere aşırı bağlı hissetmeyen, laik olduğunu söyleyen bir kesim ile, öte yanda kırsal bölgelerde yaşayan, daha az eğitilmiş, görece geliri daha düşük, kendilerini İslamcı ve dindar olarak tanımlayan bir başka kesim vardır. Buradan hareketle, ileride gerçekleşebilecek ekonomik gelişme, kentleşme ve eğitim olanakları arttıkça bu iki kesimin birbirine yaklaşacağını söyleyebiliriz. Ancak, Türkiye'de bugüne dek gerçekleşmiş ekonomik gelişme ve kente göçe rağmen süregelen ve hatta şekil değiştirip daha kronikleşmiş olan bu ikili yapının iktisadi gelişme ve kentleşme ile kendiliğinden çözüleceğini söylemek konuyu basite indirgemek olabilir. Bu açıdan, ikili yapıyı çözüp birbirine yaklaştıracak eğitim politikalarının önemi daha da belirginleşmektedir.

Birçok araştırmanın ortaya koyduğu gibi, burada eğitimin rolünü özellikle vurgulamak isteriz. Gerçekleştirilen hemen tüm araştırmalarda, demokratik ve liberal değerlere sahip çıkma konusunda eğitilmişler ile eğitimsizler arasında önemli farklılıklar gözükmekte, her bir eğitim kademesi bir alttakine göre daha demokratik bir yapıya doğru büyük bir sıçramaya işaret etmektedir. Türkiye'deki eğitim olanakları geliştirilip eğitimin içeriği zenginleştirildikçe ekonomik kalkınmanın yanısıra demokratikleşmeye ve bu süreçte ortaya çıkan din-siyaset sürtüşmesine ilişkin sorunların çözümüne büyük kolaylık sağlanmış olacaktır.

1 Bu konuda benzer bir görüş ilk kez Şerif Mardin tarafından "merkez-çevre ikilemi" çerçevesinde dile getirilmiş ve son 30 yılda pek çok kişi tarafından değişik açılardan incelenmiştir. Bkz: Mardin, Ş. 1973. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Deadalus, Kış, 169-190.

Yazarların Özgeçmişleri

Doç. Dr. Ali Çarkoğlu, lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi'nden, master derecesini Rutgers Üniversitesi'nden ve doktora derecesini de SUNY-Binghamton'dan aldı. 1994-2002 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak bulundu. 2002 sonbaharından bu yana Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Oy verme hareketi, siyasi partiler, din siyaset ilişkileri ve ekonomi-politik üzerine yurtiçinde ve yurtdışında yayınlanmış eserleri bulunmaktadır. A. Çarkoğlu'nun yayınları arasında Ersin Kalaycıoğlu ile birlikte yayınladıkları *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, (I. B. Tauris, 2006), Barry Rubin ile birlikte derledikleri *Religion and Politics in Turkey*, (Routledge, 2006) sayılabilir. Son olarak Melvin J. Hinich ile birlikte yazdığı "A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences" isimli makalesi *Electoral Studies* dergisinde (cilt 25, s. 369-392, 2006) basılmıştır.

Prof. Dr. Binnaz Toprak, 1965 yılında Hunter College, City University of New York'tan lisans, ve 1976 yılında City University of New York, Graduate Center'dan doktora derecelerini almıştır. 1976 yılından bu yana Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Halen Bölüm Başkanlığı'nı yürütmektedir. Türkiye'de laiklik ve siyasal İslam konularında çok sayıda çalışması bulunan B. Toprak'ın yayınları arasında *Islam and Political Development in Turkey* (E. J. Brill, 1981), Ali Çarkoğlu ile birlikte yayınladıkları *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset* (TESEV, 2000) ve Ersin Kalaycıoğlu ile birlikte yayınladıkları *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın* (TESEV, 2004) başlıklı kitaplar sayılabilir. En son yayını, *Turkish Studies* dergisinin Haziran 2005 sayısında (s. 167-186) çıkan "Islam and Democracy in Turkey" başlıklı makalesidir.

